

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ ÇAĞINDA BÜYÜMENİN
YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ SORUNU: TÜRKİYE DENEYİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Şeyda ORUÇ

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ ÇAĞINDA BÜYÜMENİN
YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ SORUNU: TÜRKİYE DENEYİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Şeyda ORUÇ

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Akın USUPBEYLİ

Ankara-2021

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ ÇAĞINDA BÜYÜMENİN
YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ SORUNU: TÜRKİYE DENEYİMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Akın USUPBEYLİ

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	İmzası
Prof. Dr. Aziz KONUKMAN	
Doç. Dr. Seçil Aysed BAHÇE	
Dr. Öğr. Üyesi Akın USUPBEYLİ	

Tez Savunması Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğretim Üyesi Akın Usubbeyli danışmanlığında hazırladığım “Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi Çağında Büyümenin Yoksullaştırıcı Karakteri Sorunu: Türkiye Deneyimi (Ankara 2021)” adlı yüksek lisans tezimdaki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

1.6.2021

Şeyda ORUÇ

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
TABLolar.....	iv
GRAfİKLER.....	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

I. İKTİSADİ BÜYÜME	5
A. Adam Smith	6
B. David Ricardo	9
C. Karl Marx.....	13
D. Simon Kuznets	20
II. DIŞ TİCARET-BÜYÜME İLİŞKİSİ	22

İKİNCİ BÖLÜM

YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME KURAMI

I. BHAGWATI'NİN YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME KURAMI	26
II. YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME KURAMINA BAŞLICA KATKILAR	31
A. Francis Ysidro Edgeworth	31
B. Harry Gordon Johnson.....	32
C. James R. Melvin	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ VE BÜYÜMENİN YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ

I. SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ ÇAĞI: NEOLİBERALİZMİN KISA ÖYKÜSÜ	36
A. Büyümenin Yapısal Dönüşümü	39
1. Washington Uzlaşması	40

2. İkinci Nesil Washington Uzlaşması.....	42
II. SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ ÇAĞINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜMENİN YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ.....	46
A. 1980'lere Giden Yolda Türkiye Ekonomisinin Geçirdiği Dönüşüm.....	46
B. 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi: İhracata Yönelik Büyüme Stratejisi.....	55
C. 1989-2001: Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi ve Uluslararası Finans Sermayesinin Egemenliği.....	66
1. Sistemik Eğilimler.....	66
2. Finansal Serbestleşme Çağında Türkiye	68
D. 2000'li Yıllardan Günümüze Türkiye Ekonomisi: Artan Dış Bağımlılık Biçimleri.....	83
SONUÇ.....	112
YARARLANILAN KAYNAKLAR	119
ÖZET	130
ABSTRACT	132

TEŞEKKÜR

Tezimin her aşamasında yapıcı eleştirileriyle beni yönlendiren değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Akın USUPBEYLİ'ye, yazım aşamasında yaşadığım kuramsal güçlükleri aşmamda önemli payı olan ve tüm sorularımı sabırla yanıtlayarak destek veren Mahfi EĞİLMEZ ve Zafer YÜKSELER'e, özverili çalışmalarıyla birçok kaynağa ulaşmama olanak sağlayan Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesinin değerli çalışanlarına en içten teşekkürlerimi sunarım.

Varlığı ve sevgisiyle bana güç veren, düşünce ve önerileriyle yol göstererek çalışmamın baştan sona biçimlendirilmesinde büyük emeği olan Dr. Günal SEYİT'e bir teşekkürden çok daha fazlasını borçluyum.

Beni yetiştiren aileme, her koşulda arkamda olduklarını hissettirdikleri için minnettarım.

TABLÖLAR

Tablo 1:1950-1980 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri	51
Tablo 2:1963-1977 Yılları Arasında Üretim Faktörlerinin GSYH'dan Aldığı Paylar	53
Tablo 3:1980-1988 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri	60
Tablo 4:1975-1989 Yılları Arasında Sektör Bazlı Sabit Sermaye Yatırımları.....	63
Tablo 5:1990-2001 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri	76

GRAFİKLER

Grafik 1:Gini Katsayısı.....	21
Grafik 2:Yoksullaştıran Büyüme.....	29
Grafik 3:1970’lerden 2000’lere Devresel Dalgalanmalar	49
Grafik 4:1970-1980 Yılları Arasında Büyüme Oranları.....	50
Grafik 5:1970-1998 Yılları Arasında Döviz Kuru Değişimi.....	50
Grafik 6:1960-1980 Yılları Arasında Sektörlerin GSYH'den Aldığı Paylar.....	52
Grafik 7:1981-1988 Yılları Arasında Büyüme Oranları.....	58
Grafik 8:1980-1988 Yılları Arasında Sektörlerin GSYH'den Aldığı Paylar.....	61
Grafik 9: 1982-1988 Yılları Arasında Yoksullaştıran Büyümenin Geçerliliği	65
Grafik 10:1989-2001 Yılları Arasında Büyüme Oranları	71
Grafik 11: 1989-2001 Yılları Arasında Sermaye Hareketlerinin Bileşenleri	72
Grafik 12:1989-2001 Yılları Arasında Cari Açık ve Dış Borç Oranları	77
Grafik 13:1980-2001 Yılları Arasında Sektörlerin GSYH'den Aldığı Paylar.....	79
Grafik 14: 1989-2001 Yılları Arasında Yoksullaştıran Büyümenin Geçerliliği	82
Grafik 14:2002-2019 Yılları Arasında Türkiye’ye Yönelen Net Sermaye Hareketleri .	84
Grafik 15:2002-2019 Yılları Arasında Büyüme Oranları	85
Grafik 16: 2003-2015 Yılları Arasında Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYH İçindeki Payı	87
Grafik 17:2003-2015 Yılları Arasında Yurt İçi Tasarrufların GSYH İçindeki Payı.....	88
Grafik 18:1998-2015 Yılları Arasında Tüketim Harcamalarının GSYH İçindeki Payı.	89

Grafik 19:1980-2019 Yılları Arasında Yabancı Sermaye, Cari Denge ve Ortalama Büyüme Oranları	93
Grafik 20:2002-2019 Yılları Arasında Cari Açık ve Büyüme Oranları	95
Grafik 21:2000-2017 Yılları Arasında İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı	96
Grafik 22:2002-2019 Yılları Arasında Dış Borç Oranları.....	98
Grafik 23:1998-2019 Yılları Arasında Büyüme, İstihdam ve İşsizlik Oranları	103
Grafik 25:2003-2017 Yılları Arasında Katma Değer İçinde Ücretlerin Payı.....	104
Grafik 26:2002-2018 Yılları Arasında Sosyal Koruma Harcama Oranları.....	107
Grafik 24:1982-2020 Yılları Arasında Yoksullaştıran Büyümenin Geçerliliği	110

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DTH	: Dış Ticaret Hadleri
FED	: Amerika Merkez Bankası
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MTV	: Motorlu Taşıtlar Vergisi
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
RG	: Resmî Gazete
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi Başkanlığı
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

Modern çağlara ruhunu veren ilerleme düşüncesi, kapitalizmin yarattığı temel çelişkilerin somut biçimde görülmesi ile sorgulanır duruma gelmiştir. Üretim sürecinin kolektif yapısı karşısında üretim sonucunda elde edilen ürünün üretim araçlarına sahip olanların özel mülkiyetinde kalması, kapitalizmin yapısal çelişkilerinden birisidir. Bu yapısal çelişki, kapitalist büyüme ile yoksulluğun iç içe oluşu ile kendini göstermektedir. Tarihsel olarak üretici güçlerin geliştirilmesi anlamına gelen kapitalist büyüme süreci, üretim sürecine aktif olarak katılan emekçi sınıfların karşı karşıya bulunduğu yoksulluk sorununu çözmemiş; genişletilmiş yeniden üretim mekanizması olarak nitelenebilecek olan kapitalizm küreselleştikçe üretim süreci sonucunda elde edilen artı-değerden sermaye ve emeğin aldığı paylar arasındaki uçurum derinleşmiştir. Bu çalışma, kapitalizmin söz konusu yapısal çelişkilerine özel olarak eğilmemekle birlikte, bu çelişkilerin bir yansıması olarak görülebilecek olan kapitalist büyüme ve yoksullaşma ilişkisini çözümlemeyi amaçlamaktadır.

Kapitalist büyümenin karakterini ve bu büyüme sürecinin toplumsal etkilerini çözümleme sorunu, modernizmin ilerleme düşüncesini sorunsallaştırmayı zorunlu kılmaktadır. Bir başka deyişle, daha üst bir soyutlama düzeyinde “ilerleme”nin kendisinin sorgulanması, kapitalist toplumsal formasyonların siyasal ve ekonomik yapısının çözümlemesinden ayrı düşünülemez. Dünya ülkelerinin, özellikle üretim ilişkileri ve gelirin dağılımı bağlamında geçmişten bugüne yaşadığı deneyimler, kapitalizmin koşullandırdığı değişimlerin gerçekten ilerleme sayılıp sayılamayacağına yönelik soruları gündeme taşımaktadır.

Tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin, önceki tarihsel sistemlere göre ilerlemeyi temsil edip etmediği, siyasal kuramda esaslı tartışmalara konu olmuştur. Wallerstein’in mutlak yoksullaşma tezinden hareketle, bugün modern dünyanın getirisi olarak görülen

bilim ve teknolojideki gelişmeler, özellikle tarımsal üretkenlik bakımından basit düzeydeki teknolojilere yeniden gereksinim duyulması gibi birkaç yüzyıl önce kenara atılan bilginin yeniden üretim yaşamına katılması ile sorgulanabilir. Yine, ilerleme ile birlikte üretimde sağlanan verimlilik artışının, bugün gerçekten, insanların yaşamak için çalışma zorunluluğunu ne kadar azalttığı ayrı bir tartışma konusudur. İnsanlara çok çeşitli yaşam biçimleri deneyimlemeleri olanağı sağladığı ifade edilen modern dünyanın, bir yandan da insanlara topluma karşı yabancılaşma, ruhsal hastalıklar, kaygı bozukluğu ve stresi yönetmeleri üzerine bir dizi dersler verilmesi, durumun ayrı boyutunu oluşturmaktadır. Kapitalizmin, sistemin merkez ülkeleri içinde salgın hastalık ve şiddet gibi insan güvenliğini tehlikeye sokan felaketler karşısında güvenliğini sağladığı kabul edilse bile, bu korumayı tüm dünya ölçeğinde sağlayıp sağlayamadığı, tüm dünyanın yaşamakta olduğu son salgın hastalık özelinde tartışılmayı hak etmektedir. Yine, 1800’lü yıllara göre çok daha iyi durumda olduğu görülen sanayi işçileri, aslında o zamanlara göre, saat bakımından olmasa dahi yoğunluk bakımından çok daha fazla çalışmak zorunda, bu çabalarına karşılık üretilen çıktının ise çok daha azını almaktadır. Durumun bir başka, belki de daha çarpıcı boyutu ise, dünyadaki cinsiyetçilik ve ırkçılık söylemlerinin de bir hayli, hem de sözcük anlamlarının ötesinde değişimlere uğrayarak artmasıdır: Yeni dünyamızda, kadınlar, üretken olmayan emeği, yabancılar ise ucuz iş gücünü temsil etmektedir. Hem maddi hem de cinsiyetçi ve ırkçı söylemlerin anlamlarındaki değişim ve bu olguların etkilerindeki artış bakımından *mutlak yoksullaşma*, “ilerlemenin” bir ürünüdür.

Yukarıda anlatılan ve “ilerleme”nin sorgulanması gereğine işaret edilen belirlemeler, çalışmamızın kuramsal temellerinin oluşturulması bakımından temel önemdedir. Büyüme, ilerleme ve kalkınma gibi kavramların, her koşulda toplum için “iyi” olanı ifade edip etmediği temel tartışma konuları olarak insanlığın önünde durmaktadır.

Büyüme olgusu, esasen, “az gelişmiş”, “gelişmekte olan” ya da “gelişmiş” ülkeler için farklı anlamlara gelebilmektedir. Küreselleşme, sermayenin serbestleşmesi, ticari ve finansal serbestleşme süreçleri ekonomik büyüme üzerinde önemli etkiler yaratmış; ülkeler üzerinde uygulanan iktisat politikaları ile bunların sonuçları ulusal ekonomilerin büyüme süreçlerini derinden etkilemiştir. Kimi ülkelerin ekonomilerinde dışa açıklık oranının artmasıyla olumlu sonuçlar görülürken kimilerinde bu durum, finansal krizler meydana getirerek işsizlik oranlarını bozmuş, gelir dağılımı eşitsizliğini daha da artırmıştır. Peki, bu farklılıkların ortaya çıkışının temelinde yatan durum nedir? Ülkelerin büyümesi için uygulanması teşvik edilen politikaların bölgeden bölgeye, hatta aynı bölge içindeki ülkeden ülkeye değişim göstermesinin nedeni nedir? Ekonomilerin büyümesi, geniş toplumsal kesimler bakımından ya da salt iktisadi düzlemde makro ekonomik yapı bakımından her zaman olumlu sonuçlar mı doğurmaktadır? Bu çalışmada, tüm bu soruların yanıtları; sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, ekonomilerin dışa açılması, ücret ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiler bağlamında çözümlenecektir.

Çalışmamız üç ana bölümden oluşmaktadır. Bu bağlamda birinci bölümde, çalışmamızın tartışma araçlarını sağlayan kuramsal önermeler Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx ve Simon Kuznets’in büyümeye ve dış ticarete yönelik yaklaşımları üzerinden çıkarsanmaya çalışılmıştır. Bu iktisatçılar, büyüme olgusuna ve dış ticaret ile büyüme ilişkisine farklılaşan bakış açıları, büyüme sonucunda elde edilen çıktının dağılımı konusunda benimsedikleri anlayışlar bağlamında incelenmiştir.

Büyüme olgusunun, ulusal bir ekonomi için olumsuz sonuçlar meydana getirebilmesi gerçeği, yoksullaştıran büyümeye dair kuramsal ve makro iktisadi incelemelerin yapılmasına olanak tanımaktadır. Çalışmamızın ikinci bölümünde, yoksullaştıran büyüme kuramı ve temelde Bhagwati’nin yoksullaştıran büyüme analizi makro iktisadi boyutuyla anlatılmıştır.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise yoksullaştıran büyüme tezinde hareketle, yoksullaştırma olgusu geniş anlamda ele alınmış, böylelikle küreselleşme sürecinde ulusal ekonomilerin geçirdiği dönüşümler ve benimsedikleri büyüme stratejileri sonucunda elde ettikleri makro iktisadi çıktıların, küreselleşmenin getirileri bağlamında incelenmesi olanaklı hale gelmiştir. Sonsuz sermaye birikimine yöneldiği ölçüde yapısal olarak eşitsizlik üreten kapitalist büyümenin karakteri, sistemin yapısal özelliklerinden dolayı bölüşüm ve yoksullaşma boyutları göz ardı edilerek incelenemeyeceği gibi sisteme bir çevre ya da yarı-çevre ekonomisi olarak eklemlenmiş bir ekonominin incelenmesi, dış ticaret boyutunun gözetilmesini zorunlu kılmaktadır. Küreselleşme sürecinin özünü oluşturan neoliberal büyüme sürecinin geniş toplumsal kesimler yönünden yarattığı ekonomik tahribat sistemin çevre ülkelerinde daha keskin bir biçimde gözlemlenebilir. Bu nedenle çözümlememizi dünya ekonomisine çevresel bir ülke olarak eklemlenen Türkiye örneği üzerinden geliştirmekle beraber, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sürecinde Türkiye ekonomisinde yaşanan büyümenin dinamikleri çözümlenerek dış ticaret stratejilerinde yaşanan dönüşümün ülkenin büyüme sürecine etkileri ve toplumsal sınıfların büyüme sürecindeki konumlanışları ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKTİSADİ BÜYÜME VE DIŞ TİCARET İLİŞKİSİ

Dış ticaret ve büyüme birbirini karşılıklı olarak etkileyen kavramlardır. Büyüme sürecine giren bir ülke, çoğunlukla ulusal kaynaklarının yetersiz kalması nedeniyle dış kaynak kullanımına gereksinim duymaktadır. Bu nedenle kimi ülkeler, dış ticaretin serbest biçimde yapılmasıyla maliyet avantajından yararlanarak olumlu sonuçlar elde etmeyi ve dış ticaret sayesinde büyüme sürecine anlamlı katkılar yapmayı beklerken kimileri de serbest dış ticaret yaparak dış ticaret hadlerinde ve çeşitli makroekonomik göstergelerinde olumsuz sonuçlar elde edebilir, böylece büyümesine karşın görece bir refah bozulması yaşayabilir. Bazen de ülkeler dış ticaretlerine çeşitli araçlarla müdahale ederek ve bu müdahalenin dozunu artırarak korumacılık anlayışını benimseyebilir. Bu bağlamda, çalışmamızın bu bölümünde öncelikle iktisadi büyüme kavramı teorik biçimde analiz edilecek, dış ticaret ve büyüme ilişkisine ayrıntılı olarak yer verilecek ve konuyla ilgili farklı görüşler sunan iktisat düşünürleri incelenecektir.

I. İKTİSADİ BÜYÜME

Reel gayrisafi yurtiçi hasıla, bir ülkede belirli bir yılda üretilen nihai malların temel yılın piyasa fiyatları üzerinden değeridir. Reel GSYH, mal ve hizmetlerin değerini üretimin yapıldığı cari yıl fiyatları yerine temel olarak seçilen yıl üzerinden hesaplamaya yarar. Bu nedenle, ülke sınırları içinde, bir yılda üretilen nihai malların miktarında zaman içinde oluşan değişimleri yansıtır (Ünsal, 2013: 11-4). Reel GSYH'nin zaman içinde sürekli olarak artışı anlamına gelen iktisadi büyüme olgusunda GSYH'nin işlevi tartışılan bir konu olmuştur. GSYH'nin ekonomik ya da sosyal refahın değil, bir ekonomik faaliyetin ölçüsü olduğu konusu, öteden beri tartışılmalıdır (Koç-Güvenbaş, 2019: 2).

Reel GSYH'da meydana gelen sürekli artışlar, ancak uzun erimde ülkenin üretim ölçeğinin ya da potansiyelinin artması veya daha üretken kullanılması sayesinde ortaya

ıkabileceğinden iktisadi anlamda büyüme, uzun bir döneme yayılmaktadır. Bu nedenle büyüme, makroekonomik anlamda arz cephesince belirlenir ki bu, ülkenin üretim olanakları eğrisinin veya uzun dönem toplam arz eğrisinin dışarıya kaymasını sağlayan nedenlerden kaynaklanır. Üretim olanakları eğrisi, üretim teknolojisi ve kaynakların veri olduğu bir ekonomide, kaynakların eksiksiz ve en az maliyetle, yani etkin şekilde kullanılması durumunda üretilebilecek mal bileşimlerinin geometrik yerini gösteren eğridir. Bu eğrinin sağa kayması, toplumun sahip olduğu sınırlı kaynakların miktarının zaman içinde artması veya teknolojik gelişmelerin meydana gelmesiyle, yani bir birim çıktıyı üretmek için gerekli sermaye ve emek girdisi miktarının azaltılmasıyla olasıdır. Bu biçimde meydana gelen ve ülkenin üretim düzeyini artıran durum iktisadi büyüme yaratmaktadır (Ünsal, 2012: 35-42). Diğer yandan, uzun dönem toplam arz eğrisi, beklenen fiyat düzeyini, gerçekleşen fiyat düzeyine eşitleyen noktaların geometrik yeridir. Bu eğrinin konumu, doğal hasıla düzeyi tarafından belirlenir; iktisadi büyüme gerçekleşince artan doğal hasıla düzeyi, uzun dönem toplam arz eğrisini sağa kaydırır (Ünsal, 2013: 306-8).

Büyümeye ilişkin ortaya konulan bu açıklamaların ardından Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx ve Simon Kuznets'in büyüme ve dış ticarete yaklaşımları incelenecektir.

A. Adam Smith

Her tedbirli aile başkanı için baş kural, evde yapılması, satın alınmasından pahalıya geleni, hiçbir zaman evde yapmaya kalkmamaktır.... Kendi başına her ailenin gidişinde tedbir sayılacak şey, büyük bir ülkenin tutumu için hiç de budalalık olmaz (Smith, 2006: 486).

Bu cümleler Adam Smith'in düşünce dünyasının temelini anlamamıza olanak tanıyan içeriktedir. Adam Smith, *Ulusların Zenginliği* kitabını Sanayi Devriminin başlangıcında, henüz bu devrimin toplumsal etkileri yoğunlaşmadan yazmıştı. Onun yaşadığı yıllar (1723-1790), bireyciliğin öne çıktığı, piyasa ekonomisinin doğuşuna tanıklık edilen, coğrafi keşifler yoluyla bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yaşandığı ve bu sayede tarım ve sanayide üretim artışlarının görüldüğü; Batı Avrupa ile İngiltere'nin zenginleştiği bir dönemdi. Smith'in düşünce dünyasının temelinde, kendi çıkarlarını önceleyen kişi davranışlarının toplum için doğal düzeni sağlayarak en iyiye kendiliğinden ulaşacağı yatmaktadır. Öyle ki, *Ulusların Zenginliği* kitabında anlatılanların merkezinde, bireysel çıkar ile ulusal çıkar arasındaki uyum yer almaktadır (Smith, 2006: v-xxvi).

Smith, üretken-üretken olmayan emek ayrımını, emeğin bir değer üretip üretmemesine göre yapmıştır. Ona göre, üretken bir işçinin emeği, sermaye malının değerine, kendi geçimi ve ustasının kârının değerinin toplamı kadar değer katar. Sanayi işçisini üretken, herhangi bir hizmetçiye ya da kamu hizmeti görenleri üretken olmayan emek kategorisinde değerlendirir; üretken olmayan emek hiçbir ekonomik değer oluşmaz. Bu nedenlerden dolayı, bir ekonomideki yıllık ürünün, üretken emeğin çabası sonucu oluştuğunu ifade etmiştir. Ülkedeki çalışmanın gerçek miktarını üretken emek belirleyeceğinden, ülkedeki yıllık ürünü artırmanın yolunun üretken işçilerinin sayısını ya da üretken işçilerin verimini artırmaktan geçeceğini belirtmiştir. Üretken işçilerin sayısını artırmanın en etkili yollarından birisini, tasarrufların artırılması sayesinde her bir birim tasarruf artışının bir birim üretken emeği harekete geçireceği yol olarak görmüş ve bunun da yıllık ürün miktarını artıracığını ifade etmiştir. Verim artışının ise makinelerin üretimde daha yaygın kullanılması ya da iş bölümünün daha etkili yapılması ile sağlanacağını ifade etmiştir. Smith'in düşünce dünyasında, toplumdaki her birey tasarruf yaparsa toplumun geneline yayılan bu davranış biçimi ülkenin gelirini artırıcı rol oynar (Smith, 2006: 357-380).

Adam Smith'in görüşleri, büyümeye bakış açısı bağlamında değerlendirilirse, ulusların büyümesindeki başat rolün, ekonomideki iş bölümünde saklı olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ekonomideki her aktörün, bireysel çıkarlarını artırma yönündeki uğraşı, ekonomideki iş bölümünü de artıracak, bu sayede emeğin verimliliği ile üretilen ürün miktarı artmış olacak, tasarruf artışı ve sermaye birikiminin de gerçekleşmesiyle toplumsal doğal düzen sağlanıp ekonomik büyüme gerçekleşecektir.

Tüm bunların önkoşulu, piyasa ilişkilerinde tam özgürlüğün sağlandığı, devletin ekonomik yaşama müdahalesinin olmadığı, dış ticaretteki engellerin kalkarak emeğin ve malların bir yerden başka bir yere geçişinin üzerinde herhangi bir sınırlamanın olmadığı, bunun yanında sürecin kendi yolunda gidebilmesi için özel mülkiyet hukuku ile bireyin gereksinim duyduğu güvenliğin sağlanmasıdır. Zaten, üretim sürecinin her aşamasında iş bölümü ve uzmanlaşmanın sağlandığı toplumlar, uygar ve gelişmiş toplumlardır. Smith'e göre, bir toplumdaki üretim sürecinin her aşamasında sağlanacak iş bölümü, zenginliğin adil bir biçimde dağılmasını sağlar; iş bölümünün getirdiği verimlilik artışı sayesinde üretilen ürün miktarı artar; her bir işçinin elinde gereksiniminden fazla yani kendi tüketimini aşan miktarda ürün kalır. Üretim sektörlerinin tamamında bu sayede oluşan fazlalık, insanların doğasında yatan bir eğilim olan, ürünleri birbirleriyle değiş tokuş etmesini, bir tür mübadele sürecine girmelerini sağlar. Böylelikle, oluşan zenginlik, toplumun tüm kesimleri arasında yayılmış olur. Bu açıdan bakıldığında, Smith'in düşünce dünyasında doğal düzenin gerektirdiği doğrultuda hareket eden bir toplumda, gelir dağılımında adaletsizlik yaşanması olası değildir. Smith'e göre, tam rekabet piyasasının gerektirdiği koşullarda doğal fiyat piyasada oluşacak, bölüşüm sorunu da kendiliğinden halledilmiş olacaktır (Smith, 2006: xxii-xxv). İzleyen dönemde, sosyalist akım tüm ilgisini, Smith'in ilgilenmediği bölüşüm sorununa yöneltecektir.

Smith, doğal düzenin sağlandığı, devletin ekonomiye olan etkisinin en alt düzeyde tutulduğu, böylece ülkelerin birbirleriyle yapacağı ticarete herhangi bir engelle

karşılaşmayacak şekilde serbestçe yapacakları ticaretin çerçevesini *Mutlak Üstünlükler Teorisi* ile açıklamıştır. Bu teori, bir ekonominin, başka bir ekonomiye göre göreceli olarak düşük maliyetle ürettiği malın üretiminde uzmanlaşıp ihraç ettiğinde ve karşılığında daha fazla maliyetle üreteceği malı aldığı anda kazançlı çıkacağı düşüncesi üzerine kurulmuştur. Buradan hareketle, her ülkenin daha az maliyetle ürettiği üründe uzmanlaşması ile ülkeler arası iş bölümü gerçekleşmekte ve serbestçe yapılan uluslararası ticaret sonucu taraflar kazançlı çıkmaktadır. Smith'e göre dış ticaret, ülkelerin kendi ekonomik yapılarına en uygun olan mallarda uzmanlaşmalarına olanak tanıyarak verimliliğin ve refahın artırılmasını sağlar. Nitekim, büyümenin unsurları arasında saydığı dış ticaret, pazarı genişleterek büyümenin başat unsuru olan iş bölümünü geliştirir ve büyümeye olumlu katkılar sunar. Çünkü ulusların zenginleşmesine yol açan iş bölümünün aktif hale gelmesini sağlayan güç, mübadele etme gücüdür.

Dış ticarete serbest bir politika izleyen ülkelerin uluslararası ticarete kazançlı çıkması sonucu ekonomik büyümenin sağlanması ve büyümenin temelinde yatan iş bölümü ve verimlilik artışı ile gerçekleşmesi sonucu gelir dağılımında eşitliği kendiliğinden sağlaması, Smith'in düşünce dünyasında büyümenin ekonomiler için her zaman olumlu sonuç doğurduğu, yoksullaştırıcı herhangi bir etkisinin olmadığını göstermektedir.

B. David Ricardo

David Ricardo'nun yaşadığı 1772-1823 yılları arası, İngiltere'nin ayaklanmalar, devrimler, savaşlar, durgunluk deneyimlediği, bunun yanında hızla artan nüfusa karşılık teknolojik yeniliklerin ve bunun gerçekleştiği alana yönelen yeni girişimcilerin ortaya çıktığı bir dönemdi (Ricardo, 2013: viii). Analizinde, bir yandan tarım ağırlıklı üretim yapısından dolayı toprak sahiplerinin gelirinin arttığı, bir yandan teknolojinin ve yaşam koşullarının iyileşmesinden dolayı hızlı bir nüfus artışının yaşanırken işçi ücretlerinin

yükseldiği, diğer yandan da teknolojik gelişmeler ile imalat sanayiinde doğan kapitalist sınıfın yükseleceği üç sınıflı bir toplum yapısı öngörmüştü. Ricardo'nun büyümeye ilişkin kuramının temelinde bu üç sınıfın gelir bölüşümü değişmesinin yattığı söylenebilir. Gelir dağılımı sorunsalını kuramının merkezine yerleştiren Ricardo, Thomas Robert Malthus'a şunları söyler (Aktaran: Alkin, 1995: 141):

Size göre iktisat bilimi ulusal refahın artış nedenlerini araştırmaktadır. Bana göre ise; iktisat, bu refah artışının üretime katılanlar arasında nasıl paylaşıldığını araştırmalıdır. Gün geçtikçe birinci tanımın boş ve aldatıcı, ikincinin ise bilimin gerçek amacını yansıttığına daha çok inanmaktayım.

Ekonomideki büyümenin tasarruf ve yatırım yapan ve kâr elde eden kapitalist girişimci sınıf tarafından sağlanacağına inanan Ricardo, tahıl üzerinden alınan gümrük vergilerinin İngiltere'nin sanayileşmesini engelleyeceğini ifade etmektedir. Ona göre bu vergiler, gıda maddesinin fiyatını artırarak, buna bağlı olan işçi ücretlerinin artmasına, kapitalistin kârının ve ülkenin dış piyasadaki rekabet gücünün azalmasına neden olmaktadır.

Ricardo'ya göre, topraklar sınırsız miktarda ve aynı verimde olmadığından ve nüfus arttıkça giderek daha az verimli topraklar ekime açılacağından, toprağın kullanılması sonucunda nitelik farkına bağlı olarak toprak sahibine rant ödenir. Ona göre, nüfus artışında atlanan her eşik, aynı düzeyde sermaye ve emek karşılığında daha çok ürün veren, sermaye ve emeğin daha verimli biçimde kullanıldığı, topraklar için ödenen rantı artıracaktır. Bununla birlikte, en verimli topraktan aynı emek miktarı kullanılarak aynı miktarda ürün sağlanmasına karşılık elde edilen mahsulün değeri artacak, bu artıştan ise yetiştirici ya da tüketici değil toprak sahibi yararlanacaktır.

Toprağın kullanımından elde edilen üründen toprak sahibine ödenen pay olan rant ile kapitalist sınıfın elde ettiği kâr birbirine ters yönde işleyen kavramlardır. Ricardo, bu durumu şu şekilde açıklar (Ricardo, 2013: 52):

Rantın artışı, ülkede zenginliğin artmasının ve bu yüzden de çoğalan nüfusa besin sağlamanın güçleşmesinin bir sonucudur. Bu artış, zenginliğin bir belirtisiyse de, asla nedeni değildir; çünkü sıklıkla, rant sabitken, hatta düşüş gösterirken, zenginlik en yüksek artış hızına ulaşır. Ekilebilir toprakların üretme gücü düştükçe, rant da en yüksek hızda artar. Ekilebilir toprakların en verimli olduğu, ithalatın en az kısıtlandığı ve gerekli emek miktarında en ufak bir artış olmaksızın, tarımdaki gelişmeler sayesinde üretimin katlanabildiği, dolayısıyla da rantın en düşük hızda seyrettiği ülkelerde, zenginliğin artış hızı en yüksektir.

Buradan hareketle, büyüme sürecinde, sınıflar arası gelir bölüşümünün giderek, tasarruf ve yatırım yapmayan, toprak sahibinin rantı lehine, girişimci kapitalist sınıfın ise kârı aleyhine değiştiği bir duruma yol açtığı söylenebilir. Bu süreçte, nüfus artışının gereksinimlerini karşılamak için yeni toprakların ekime açılması ile sermaye birikimini hızlanacağını, bu durumun da emeğe olan talebi artıracığını belirten Ricardo, ücretlerin artma eğilimine gireceğini ifade etmiştir. Birim ürünün fiyatının değişmediği durumda, üreticinin elde ettiği kârı, emeğin fiyatına, yani ücrete bağlayan teorisinde, ücretlerin artma eğiliminde oluşundan dolayı, kârların azalma eğiliminde olacağını belirtmiştir. Nüfus arttıkça, temel tüketim maddelerini üretmek için daha çok emek gerekeceğinden, bu ürünlerin fiyatının artmasıyla ücretlere yansıyan artış, emekçinin payını artırırken; topraktan elde edilen ürünün, emekçiye ve toprak sahibine yapılan ödemedan sonra artan miktarı olarak çiftçiye kalan pay olan kârı azaltmaktadır. Kârdaki bu sürekli azalış, kapitalistin birikim istemini de yok eder.

Böylece, ekonomideki üç toplumsal sınıf olan toprak sahibi, işçi ve kapitalistin, üretim sürecinin sonunda gelir dağılımından aldıkları payı, temelde, toprağın azalan getirisi ve kâr oranlarının sürekli düşmesi ile açıklayan Ricardo, ekonominin büyüme sürecinde, toprak sahibinin payının giderek artacağı, bu nedenle nüfusun geri kalanının payının giderek azalacağı, ekonominin durgunluğa doğru giderek ekonomik büyüme sürecinin duraklayacağı karamsar bir kuram çerçevesinde görüşlerini açıklar.

Kapalı bir ekonomide yer alan toplumsal sınıflar arasındaki çıkar çatışmaları ve ekonominin durgunluğa geçişindeki kaçınılmazlık, dış ticaretteki serbestleşme ve her ülkenin karşılaştırmalı olarak uzmanlaştığı malların ticaretine girmesi ile telafi edilebilir (Hiç, 1961: 28). Dış ticarete ilişkin görüşlerini *Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi* ile açıklayan Ricardo, ülkenin diğer ülkelere göre karşılaştırmalı biçimde en çok üstünlüğü bulunan üründe uzmanlaşarak ihraç etmesi ve karşılığında daha az üstün olduğu ürünü ithal etmesi durumunda dış ticaret ortaklarının her ikisinin de kârlı çıkacağını söylemektedir. Bir ülke kendisi üretmek yerine, dış ticaretini genişleterek emekçi kesimlerin tükettiği ürünleri daha ucuza ithal etmesiyle kâr oranları yükseltebilir (Ricardo, 2013:105). Zaten, tarımdaki azalan verimleri önlemenin -rantın artarak kâr oranlarının düşmesini önlemenin- ve böylece sermaye birikiminin giderek yavaşlamasının engellenmesinin önüne geçmek için var olan tek yol buğdayın ucuza ithal edilmesidir (Akyüz, 2009: 56). Ona göre, ancak bu yolla kâr oranlarının düşmesi engellenerek iktisadi gelişmenin motoru olan sermaye birikimi (Kuruç, 1970: 128) devam ettirilebilir (Akyüz, 2009: 56). Çünkü kâr oranlarının azalmasına yol açan unsur ücretlerin yükselmesidir. Ücretler ise emekçilerin tükettiği gıda mallarının fiyatlarına bağlı olduğundan ancak dış ticaret sayesinde daha ucuza ithal edilecek tahıl ile kâr oranlarında artış sağlanabilir. Ricardo'nun kuramında büyüme, sermaye birikimi sayesinde, sermaye birikimi de yüksek kârlar sayesinde sağlanabildiği için dış ticaret yoluyla kâr oranları

yükseltilerek büyümeye ulaşılır. Bu nedenle, dış ticaretin geliştirilmesini ve tahlil ithalatını sınırlayan yasaların kaldırılmasını önerir.

Sonuçta dış ticaret, ülkedeki tasarruf ve sermaye birikimini artırdığı sürece ülkenin yararına olmakta ve sermaye sahiplerinin elde ettiği kârları yükseltmektedir (Ricardo, 2013: 105). Ancak büyüme ve sermaye birikimi süreci içinde tarımda teknolojik gelişmelerin olabileceğini göz ardı ettiği için bölüşümün rant lehine döneceğini ve büyümenin durgun noktaya ulaşmasının kaçınılmaz olacağını öngörmektedir. Ona göre, dış ticaret ülkelerin karşılaştırmalı olarak üstün olduğu malları değiş tokuş edip kâr oranlarının düşmesini engelleyici bir unsur olsa da büyüme sürecinde bölüşümün rant lehine dönüp durgunluğa gidişi var olan bir gerçektir.

C. Karl Marx

Marx'ın, *Kapital*'in ilk cildini yayımladığı 1867 yılı, sanayi proletaryasının yoksulluk içinde olduğu ve ekonomideki büyümeye karşın nüfus ve tarımsal verimlilikteki artışın neden olduğu kırdan kente yönelen göç dalgası ile işçilerin kentlere yığıldığı bir dönemdi. İşçilerin ücretleri düşük, çalışma süreleri ve koşulları kötüydü. Ekonomik büyümenin yol açtığı gelir artışından toplumun hangi sınıfının yararlandığı, ücretlerin uzunca bir süredir sabit kalışı göz önüne alındığında, çarpıcı biçimde dikkat çekmekteydi (Piketty, 2014:8-9). Marx, tüm bu toplumsal gelişmelerin ortasında, kapitalist sistemin doğuşundan sonunun nasıl geleceğine dair yaptığı tüm öngörülerini eserlerinde açıklamıştı.

Kâr için üretime giden yolda kapitalistler ile iş gücünün toplumsal konumlarının anlaşılabilmesi için toplumsal üretim ilişkilerinin tarihsel bağlam içinde uğradığı dönüşümün analiz edilmesi gerekir. Toplumsal üretim ilişkileri, maddi üretim araçları olan üretim güçlerinin gelişimi ile dönüşüme uğrar. Topluluğu oluşturan üyeler arasında iş birliğinin olduğu, üretim araçlarında ortak mülkiyetin bulunduğu, üretimin yalnızca

kullanım amacıyla yapıldığı, emeğin üretkenliğinin çok az olduğu, üretim fazlasının bulunmadığı, buna bağlı olarak sömürünün ve toplumsal sınıflanmanın bulunmadığı ilkel toplumlarda bölüşüm, toplumsal denetim altındadır. Üretim fazlasının artışı ile belli üretim kollarında uzmanlaşmalar yaşanarak emeğin üretkenliğinin de artışı sağlanmış, böylece uygar topluma doğru bir ilerleme başlamıştı. Marx'ın analizi bağlamında düşünüldüğünde, uygar bir topluma evrilmenin en önemli koşulu, meta üretiminin yani değişim için üretimin yapılmasıdır. Bununla beraber, uygarlaşma, emeğin üretkenliğinin ve üretim fazlasının artmasının yanında, toplumsal üretim ilişkilerinin karmaşık bir biçime gelmesine de neden olmuştur. Yani uygar topluma geçişten verilen ödün, aslında toplumsal ilişkiler üzerindeki denetim mekanizmasının sona ermesi, bir bakıma insanların kendi ürettiği ürünlerin üzerindeki denetimin ortadan kalkması olmuştur (Thomson, 1978:9-13).

Meta, bir gereksinime yanıt veren ve diğer metalarla değiştirilmek üzere, yani alınıp satılmak üzere üretilen bir şeydir. Kullanım değerini, kullanım amacıyla yaratılan emek ürünü; değişim değerini de yine kullanım amacıyla fakat diğer metalarla değiştirilmek üzere üretilen ürün olarak tanımlayan Marx, metayı, kullanım değeri ile değişim değerinin birleştiği emek ürünü olarak ayırt eder (Thomson, 1978: 13-4). Kapitalist toplumlarda, meta üretimi evrensel hale gelerek iş gücünün kendisi bir metaya dönüşür ki bu da uygar toplumun en ileri aşamasını anlatmaktadır. Engels, bu durumu aşağıdaki cümlelerle ifade eder (Engels, 1998: 203):

Uygarlık, işbölümü, işbölümü sonucu bireyler arasında ortaya çıkan değişim, ve bu iki olguyu kapsayan meta üretiminin tam olarak gelişerek, daha önceki toplumu altüst ettikleri toplumsal gelişme aşamasıdır.

Kapitalizm, iş gücünün kendisinin bir meta biçimine geldiği, meta üretiminin en yüksek gelişme aşamasına işaret ettiğine göre, kapitalist üretim biçiminde rol oynayan aktörler olan sermayedar ile iş gücünün kaynağının yaratılma sürecinin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu yaratılma süreci ilksel birikim sürecini anlatmaktadır (Thomson, 1978:65). Kapitalist birikimin önemli aşamalarından birisi, yeni keşfedilen denizaşırı ülkelerde uygulanan sömürgecilik ve köle avcılığı düzeninin oluşturulması, diğeri ise, 16. yüzyılda bulunan altın ve gümüş madenlerinin arzının bir anda çok miktarda artışının bu madenlerin değerini düşürmesi sonucunda, aldığı maaş miktarı değişmeyen ve gümüş para alan işçilerin maaşlarının satın alma güçlerinin düşmüş olmasıdır. Her iki olgu da 16. yüzyılda, sermayenin gelişimini ve burjuvazinin yükselişini hızlandıran koşulları anlatmaktadır (Thomson, 1978: 66). İş gücünün kaynaklarını oluşturan önemli koşullardan birisi ise, köylülüğün mülksüzleştirilmesi sürecidir. Buna göre, 15. yüzyılda başlayan ve 16. yüzyıla dek uzanan, önceden belli bölümler halinde ve ortaklaşa ekilen toprak, birleştirilerek kapitalist tarıma uygun hale getirilmiş ve binlerce köylü topraktan atılmıştır. 18. yüzyılda ise, bu düzen yasal hale getirilerek, toprak sahiplerinin halkın toprağını kendi özel mülkiyetine geçirmelerini sağlayan kararnameler imzalanmıştır (Thomson, 1978: 66). İş gücünün kaynağı oluşturan bir diğere süreç, tüccarların dağınık halde bulunan ve tarımsal faaliyetlerin yanında, ek iş olarak dokumacılık yapan iplik eğiricileri ile dokumacıları bir araya getirerek denetimi altına alması ve onları üretim sürecine yabancılaştırarak ücretli işçi haline getirmesidir¹. İş gücünün kendisi bu şekilde meta haline geldikçe, diğere tüm üretim biçimlerinin yerini meta üretimi alır. Daha önce yalnızca ihtiyaç fazlasını metaya dönüştüren sistem, kapitalizmin gelişmesiyle tüm üretim biçimlerini meta üretimi haline getirir.

¹ Bu süreçte tüccarların denetimi altına giren zanaatkarlar, tüccara kendi ürettikleri ürünü sattığından bihaber hale gelir. Tüccar onların emeğini, ürettikleri ürün üzerindeki mülkiyeti ve üretim maliyetini azaltmak için üretim araçlarının mülkiyetini de satın alır. Ayrıntılar için bkz. Thomson, 1978: 64-69.

Kapitalist üretim ilişkilerinin tarihsel gelişim bağlamında yukarıdaki şekliyle açıklandığı Marksist analizde, insanın üretim gücünün artırılarak üretimde bolluğa yol açan gelişme, makinelerin üretimde yerini almasıdır. Thomson'a göre, bu gelişme kapitalist sistemin tarihi başarısıdır; makineleşme ile üretici güçler öyle bir noktaya ulaşır ki, kapitalizm üretici güçlerinin daha fazla ilerlemesi önündeki tek engel haline gelir (Thomson, 1978:68).

Kapitalist üretim biçiminin ayırt edici üretim birimi olan fabrikalardan önce üretim, bağımsız olarak çalışan, üretim aletlerine sahip olan ve çalışma koşullarını kendi denetimine alan zanaatkârların bir araya getirilerek tek bir emekçi gibi davrandıkları manifaktürlerde gerçekleştirilmekteydi. Bu üretim yerinde, dağınık biçimdeki el sanatları birleştirildiği için üretim aşamaları arasında gereken emek-zaman kısalır, bu yolla da üretim güçlerinden tasarruf edilerek iş gücünün değeri azaltılmış², artı değer ise artırılmış olur. Marx, bu durumu aşağıdaki şekilde açıklar (Marks, 2003: 307-8):

Çıraklık dönemi eğitim giderlerinin ortadan kalkması ya da azalması sonucu emek-gücü değerindeki düşüş, kapitalist yararına artı-değerde bir artış demektir; çünkü, emek-gücünün yeniden üretimi için gerekli olan emek-zamanı kısaltan her şey, artı-emek alanını genişletir.

Fabrika üretimine geçilmesiyle hem beden hem düşünce özgürlüğü yok olur. Canlı olan iş gücü emeği, ölü emek olan makinanın üretim aracı biçimine dönüşür. Yukarıda anlatılan ve makineleşme temelinde yükselen modern sanayiye yaratan süreç, sermayenin emek üzerindeki egemenliğinin kurulma sürecidir (Thomson, 1978:70).

² Marksist analizde, kapitalist sistemde köylü ve zanaatkarın mülksüzleştirilmesi ile çalışma sürecinin makineleştirilmesi, değerinin altında ve büyük bir iş gücü kaynağını ortaya çıkarır. Bütün kapitalist sistem, işçinin iş gücünü meta olarak satışına dayandığından, iş gücünün belli bir üretim aletini kullanımında uzmanlaştırılması sürecinin sonunda bu üretim aracını kullanan kişiye gerek kalmayınca, yani üretim süreci makineleşince, işçinin iş gücünün kullanım değerinin yanı sıra, değişim değeri de yok olur. Ayrıntılar için bkz. Thomson, 68-82.

İlkel-uygar toplum üzerinden anlatılan üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerinin kapitalizmde tamamen kontrolden çıkışı, yani üreticilerin kendi toplumsal ilişkileri üzerindeki denetimlerini yitirdikleri düzlem, Engels'in "toplumsal üretimde anarşi" dediği bir ortamdır (Engels, 1995: 389-390). Buna göre kapitalist, çalıştırdığı işçilerin emek üretkenliğini artırarak artı değerini yükseltmek amacı ile yeni makineler satın alarak yatırım yapar. Bu yatırım, ona rakipleri karşısında belirli bir süre üstünlük sağlasa da zamanla rakipleri daha iyi makine kullanarak benzer bir üstünlük elde edecek, üretim sistemindeki kapitalistlerin tümü benzer davranış kalıbına girip üretimini genişletecektir. Ancak bu, yalnızca daha yüksek bir rekabete yol açacaktır (Thomson, 1978: 74). Yeni makina kullanımı, Marx'ın sabit sermaye olarak ifade ettiği ve üretim sürecinde değeri değişmeyen sermaye oranı, Marx'ın analizinde, artı değer yaratabilen ve bizzat artı değerın kaynağı olan değişken sermayeye³ göre artacak, kâr düşecektir. Marx'ın büyüme modelinde büyümeyi esas olarak kâr oranları belirlerken kârları da artı değer oranı ile sermayenin organik bileşimi⁴ belirlemektedir. Yukarıda anlatılan ve kapitalistler arası rekabete neden olan şey, sermayenin organik bileşimindeki değişimlerden kaynaklanmakta ve uzun dönemde kârların düşerek büyümenin düşmesine veya sınırlı bir büyüme gerçekleşmesine neden olmaktadır (Aksu, 2014: 362). Böylece kapitalist üretim biçiminin krizini kâr oranlarının düşme eğiliminde oluşu tetiklemektedir.

Kapitalist sistemin önceki sistemlere göre üstünlüğü makineleşme ile emek üretkenliğinin artırılmasıdır (Marx, 1979: 25-6). Ne var ki bu durum, kapitalizmde büyük bir çelişkiye yol açar; makineleşme, kapitalizmde ancak sabit sermayenin değişken

³ Sermayenin iş gücü tarafından temsil edilen bölümünün değeri, üretim süreci içinde değişikliğe uğrar; bu bölüm hem kendine eş değer bir değeri yeniden üretir, hem de kendisi değişebilen, artıp azalabilen bir fazla, artı değer yaratır. İş gücü kullanılma süreci içinde artı değer yaratabildiğine göre, iş gücü satın almaya yarayan sermaye de değişen sermayedir. Ayrıntılar için bkz. Thomson, sf.48

⁴ Sabit sermayenin işçiye ödenen ücrete oranı ile ifade edilen sermayenin organik bileşimi, yatırımlardaki artış sonucunda yükselerek artan emek verimliliği ile iktisadi büyümenin gerçekleşmesini sağlamaktadır (Aksu, 2014: 361)

sermaye oranının artırılması ile gerçekleşeceğinden, kâr oranının düşmesi engellenemez.

Bu durum Thomson tarafından aşağıdaki şekilde özetlenir (Thomson, 1978:77):

Kâr hırsı yüzünden piyasaya durmadan daha fazla mal sürmek zorunda olan kapitalistler, ücretleri düşürerek ya da çalıştırdıkları işçi sayısının azaltarak ücret harcamalarını kısmak yoluyla kâr oranlarını korumaya çalışırlar. Ama böylelikle, aileleriyle birlikte nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturanların satın alma gücünü de azaltmış olurlar; dolayısıyla kendi mallarının pazarlarını kısıtlarlar. Bu çelişmeden kurtulmak istedikçe onun daha da şiddetlenmesini sağlamaktan başka bir şey yapmazlar; ve bu çelişme onların iradesi dışında olduğu için, zaman zaman patlamalara yol açar ve şiddetli sarsıntılar yoluyla çözülür.

Yukarıda açıklanan ve kapitalizmin temel itici gücü olan sermayenin birikimi, sonsuza gitme amacını taşır; doğal sınır tanımaz ve çok az kişinin elinde toplanma eğilimindedir (Piketty, 2014: 10). Bu durum, kâr oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Marx'ın analizinde yer alan ve kapitalist sistemin özünü oluşturan, üretim araçlarına sahip olan burjuva ve emek güçlerini kapitaliste satmak zorunda olan ücretli iş gücünden oluşan sınıflı toplum (Zubritski, Mitropolski ve Kerov, 1995: 21) iki türlü sonuca ulaşabilir; ya kârlar azalma eğilimine girer ya da sermayenin milli gelirden aldığı pay sınırsız artar. İlk durumda, birikim süreci durur ve sermaye sahipleri çatışmaya girer; ikinci durumda ise tüm emekçiler birleşerek ayaklanır (Piketty, 2014:8-12).

Sermayenin itici gücü olan kâr oranlarının sifıra yönelme eğilimi, yeni yatırımların yapılmaması anlamına geleceğinden ekonomik bunalım kaçınılmaz hale gelecektir. Ricardo gibi Marx da kapitalist toplumların büyüme sürecine dair iyimser

öngörülerde bulunmamış ve kapitalist sistemin kendi çöküşünü hazırladığını, burjuvazinin kendi mezarkazıcılarını üreteceğini (Piketty, 2014: 243) belirtmiştir.

Marx'ın dış ticarete bakışının temelinde, toplumsal uzmanlaşma ve iş bölümünün doğuşu öyküsü yatmaktadır. Kabile ya da toplumlar belirli ürünlerin üretiminde uzmanlaşarak topluluğun gereksiniminden fazla miktarda ürün üretir hale geldiklerinde mübadele ve piyasa ilişkileri görünür hale gelir. Başta trampa biçiminde gerçekleştirilen artık ürünün değişimi, iş bölümü ve uzmanlaşma ile önce toplumların kendi içindeki mübadeleyi derinleştirir, ardından uluslararası pazarların ortaya çıkışı ve kapitalist üretim biçiminin dönüşümü ile piyasa ilişkilerini, toplumsal refah artışının temel koşulu haline getirir (Afşar-Özyiğit, 2017: 246). Öyleyse, Marx'a göre dış ticaret, pozitif toplamı oyundur ve dış ticaretten her iki taraf da kârlı çıkmaktadır. Dış ticarete korumacılık modelini takip eden ülkelerin, ülkedeki üretimde önde gelen sanayileri yok edeceğini ve korumacı bir modelle burjuvazi ile özellikle büyük sanayi kapitalistlerinin egemenliğini artırmayı amaçladıklarını düşünen Marx, ticaretin serbestleştirilmesinden yanadır (Marx-Engels, 2014: 15-27). Marx'a göre serbest ticaret modelini uygulayan ülkeler, modern kapitalist üretimin olağan koşulları içinde, üretici güçlerini geliştirerek kaçınılmaz sonuca ulaşacak, toplumsal devrimi gerçekleştireceklerdir (Marx-Engels, 2014: 12). Serbest ticaretin üretim güçlerini artıracığını belirten Marx, bu yolla üretici sermayenin gelişiminin, beraberinde sermaye birikimini ve yoğunlaşmasını getireceğini düşünmektedir. Sermayenin merkezileşmesi ise daha büyük bir işbölümünü ve daha fazla makine kullanımını gerektirir. Daha fazla makine kullanımının sonucunda kâr oranlarının düşmesine ve büyümenin durgunluğa gitmesine engel olamayan kapitalistin bu davranışı, emeğe yönelik talebi artırarak emeğin fiyatı olan ücretleri yükseltir. Öte yandan serbest ticaret sayesinde gelişen üretici sermaye, gereksinimlerinin farkında olmadığı bir pazar için üretim yapma zorunluluğu hisseder; üretim, tüketimin önüne geçer. Talep yetersizliğine neden olan bu durum işçiler arasındaki rekabeti artırır. Tüketim krizlerine

yol açan bu husus, krizlerin sıklığı ile yoğunluğunu artırmasının yanında sermayenin merkezileşmesini ve işçiler arasındaki rekabeti artırır (Marx-Engels, 2014: 55). Böylelikle kapitalist toplumu çıkmaza götürmede bir araç olarak serbest ticaret, proletarya ile burjuvazi arasındaki uzlaşmazlığı en uç noktalara iterek devrimi hızlandıracaktır (Marx-Engels, 2014: 62).

Tüm bu bilgiler ışığında, Marx'ın sınıflı toplum analizinde gelirin eşit biçimde dağılmadığı sonucuna varılabilir. Dış ticaretin her iki taraf için de yarar sağlayacağını öngören Marx, kapitalist üretim biçiminde kâr oranları azalma eğilimine gireceğinden toplumların büyüme sürecinin kaçınılmaz biçimde bozularak krize sürükleneceğini ifade etmektedir.

D. Simon Kuznets

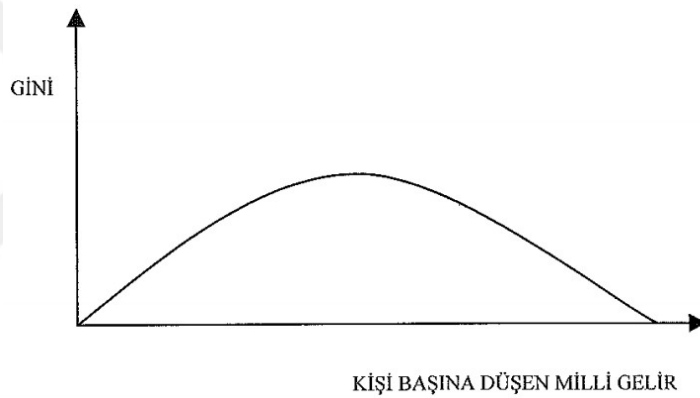
Ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkini açıklamada David Ricardo ve Karl Marx'ın 19. yüzyıldaki karamsar görüşlerinden sonra, iktisadi büyümenin toplumun ilerleyen aşamalarında gelir eşitsizliğini azaltma yönünde ilerleyeceği düşüncesini Simon Kuznets 20. yüzyılda ortaya atmıştır.

Kuznets, 1955 yılında yayımladığı çalışmasında, ülkenin ekonomik ilerleme süreçlerinde gelir dağılımı eşitliğinin yönünü sorgulamıştır. Ulaştığı sonuç ise, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin, kapitalistleşmenin ileri aşamalarında, ülkelerin politika tercihlerinden ya da diğer etmenlerden bağımsız olarak ve kendiliğinden azalacağı ve anlamlı bir seviyede istikrarlı bir şekilde sürdürüleceğidir (Piketty, 2014: 12). Kuznets'in bu sonuçları dayandırdığı başlıca varsayımlar ise şu şekilde sıralanabilir (Topuz-Dağdemir, 2016: 119):

1. Kişi başına gelirin sanayi sektöründe daha yüksek oluşu,
2. Toplumda kapitalist ilerleme yaşandıkça tarım sektöründe nüfusun azalacağı,
3. Tarım sektöründeki eşitsizliğin sanayi sektöründen daha az oluşu.

Kuznets, ABD, Almanya ve İngiltere'nin veri setleri ile yaptığı çalışmada, sanayileşmenin getirdiği zenginleşmeden, modern ve yüksek getirili sektörlerde yaşanan istihdam artışından ilk aşamada, yalnızca gelir hiyerarşisinin üst basamaklarında yer alan kesimler yararlansa da kalkınmanın ilerlemesiyle, az gelişmiş veya gelişmiş olduklarına bakılmaksızın tüm ülkelerde, gelir eşitsizliğinin azalacağını; tarım sektöründeki iş gücü fazlasının sanayi kesimine aktararak nüfusun giderek artan bir bölümünün ekonomik kalkınmadan pay alacağını ileri sürmekte ve bu durumu ters-U eğrisi ile açıklamaktadır. Buna göre gelir eşitsizliğini ifade eden Gini katsayısı⁵, kişi başına düşen milli gelir karşısında çan şeklinde bir seyir izlemektedir.

Grafik 1: Gini Katsayısı

ABD’de ve tüm dünyada, 1913-1948 yılları arasında gelir hiyerarşisinin üst basamaklarında yer alan onda bir ve yüzde birlik kesimin, milli gelirden aldıkları payda yaşanan ciddi düşüş ile aynı zamanda yaşanan milli gelir seviyesindeki artış, aslında 1930’larda yaşanan kriz ile İkinci Dünya Savaşının tetiklediği şoklardan, özellikle de büyük servet sahiplerini etkileyen politik ve ekonomik şoklardan kaynaklanıyordu (Piketty, 2014:14). Piketty’ye göre, Kuznets’in bu görüşleri, az gelişmiş ülkelerin özgür

⁵ Kişisel gelir dağılımı ölçütlerinden olan Gini katsayısının aldığı değer 0 ile 1 arasında değişmektedir. Bu katsayının 0’a yakın bir değer alması gelir dağılımında eşitliğin azaldığını, 1’e yakın bir değer alması ise gelir eşitsizliğinin arttığını ifade eder. Bu katsayının aldığı değer, farklı gelir düzeyleri olan kişilerin sayısına göre değişmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001.

dünyanın yörüngelerinde kalmalarını amaçlayan, Soğuk Savaş döneminin bir ürünüdür (Piketty, 2014:16).

II. DIŞ TİCARET-BÜYÜME İLİŞKİSİ

Klasik iktisat biliminin öncüsü olarak görülen Adam Smith'den bu yana, birçok iktisatçı uluslararası ticaretin gerekliliği ve uygulanış biçimine ilişkin çok sayıda çalışma yapmıştır. Adam Smith'in dış ticarete ilişkin görüşlerini açıkladığı *Mutlak Üstünlükler Teorisi*'nin ardından gelen ve bu teoriyi geliştiren bir nitelik taşıyan David Ricardo'nun *Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi*, dış ticarete bulunan ülkelerin karşılıklı olarak kazançlı çıkacağını ileri sürmüştür. *Heckscher-Ohlin Teorisi* ile, uluslararası ticarete faktör donatımının önemi için başka bir boyutu olarak açıklanmış, tüm bu hipotezlere ait varsayımların gerçek dünyada geçersizliğini ifade eden ve söz konusu eksiklikleri gidermeye dönük çalışmalar yapan *Yeni Ticaret Teorileri*⁶ ise, ölçek ekonomilerinden elde edilebilecek yararları açıklayarak ülkelerin dış ticaret hacimlerini artırabilmeleri için gerekli olan koşulları anlatmışlardır.

Dış ticarete dayalı büyüme politikaları, öteden beri ilgi çekmiş, ana akım iktisatçılar tarafından günümüzde de birçok ülkenin iktisat politikalarının özünü oluşturmuştur. Bu görüşlere göre, dış ticaretin, artan uzmanlaşma ve iş bölümü, genişleyen kapasite kullanımı, yeni teknolojilerin elde edilmesi ve ölçek ekonomilerinin sağladığı avantajlardan yararlanma gibi ekonomi üzerinde birçok etkisi vardır (Akıncı-Yılmaz, 2014: 22). Bütün bu görüşler, ülkeler arasındaki ticari sınırların kalkarak uluslararası ticaretin zorunlu duruma gelmesi yani dış ticaretteki serbestleşmenin sağlanması temelinde açıklanmaktadır.

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Posner (1961), Linder (1961), Keasing (1965, 1966, 1974), Vernon (1966), Gruber (1967), Balassa (1967), Kenen (1970), Helpman (1981) ve Krugman (1983).

Ülke ekonomileri açısından, dışa açıklık ya da serbestleşme, ticari serbestleşme ya da finansal serbestleşme biçimde gerçekleşebilir (Özcan vd., 2018: 61). Ticari serbestleşme ile anlatılmak istenilen çoğu zaman, mal veya hizmet piyasaları üzerindeki devlet denetiminin olabildiğince küçültülmesi, böylelikle küresel ölçekteki entegrasyonun önündeki engellerin kaldırılmasıdır (Atamtürk, 2007: 76). Finansal liberalizasyon ise ulusal ve uluslararası ölçekte gerçekleşebilir. Ulusal finansal serbestleşme, faiz oranlarındaki kısıtlamaların kaldırılarak ulusal bir finansal sistemin oluşturulmasıdır. Uluslararası finansal serbestleşme, ulusal ekonomilerin uluslararası sermaye hareketlerine açılması, böylece ülke vatandaşlarına ulusal ve uluslararası finansal piyasalardan herhangi bir kısıtlama olmaksızın borçlanabilme, yatırım yapabilme, yabancı menkul kıymetleri alabilme gibi olanaklar sağlamaktadır (Pınar-Erdal, 2011: 401-2).

Küreselleşme⁷ ile birlikte ülkeler arasındaki ticari boyuttaki sınırların kalkması, oluşturulan birtakım kurumlar tarafından, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelere, mevzuat boyutunda ve ekonomik boyutuyla çeşitli düzenlemelere gitmeleri yönünde politika önerileri sunulmuştur. Bu süreçte, söz konusu ülkelerin, birtakım makro ekonomik göstergelerin olumlu seyrettiği ülkeleri yakalayabilmeleri ve kurulan yeni dünya düzenine entegre olabilmeleri için bu kurumlara üye olarak üye olmanın gerekliliklerini yerine getirmeleri istenmiştir. Bu iktisadi yapıların birisi 1947’de kurulan GATT’tır. Anlaşma ile birlikte, birbirleri ile ticari ilişkiye giren ülkeler arasındaki tarifelerin düşürülmesi ve kotaların azaltılması amaçlanmıştır; 1995 yılında kurulan Dünya Ticaret Örgütü ile dünya ticaretinin serbestleşmesi kontrol altına alınmıştır (Konak, 2019: 37). Yine, 1944 yılında, 45 ülkenin katılımıyla imzalanan Bretton Woods Anlaşması’nda Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası ve benzer politikaları benimseyecek şekilde

⁷ Küreselleşme, ulusal ekonomilerin uluslararası piyasalarla eklemlenmesi ve iktisadi karar alma süreçlerinin gittikçe dünya kapitalizminin sermaye birikimi dinamikleriyle belirlenmesidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Yeldan, 2005.

çeşitli kurumlar oluşturularak söz konusu düzenin yürütülmesinde etkili olacak kurumsal aygıtlar biçimlendirilmiştir.

Dış ticaretteki serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini sınavan çalışmalar, yukarıda değindiğimiz Adam Smith'in *Mutlak Üstünlükler Teorisi*, David Ricardo'nun *Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi* ve *Heckscher-Ohlin Teorisine* dayandırılmaktadır. Dış ticaretteki serbestleşmenin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratacağını savunan ve yukarıda anlatılan iktisadi yapılarla desteklenen görüşe göre, dış ticaret ile üretimde yaşanacak rekabet artışı, verimi artırır; dış dünyadan elde edilen teknolojik bilgi sayesinde üretim sürecinde artan getiriler elde edilerek büyüme sağlanmış olur (Erk vd., 1999: 1). Ticarete yaşanan serbestleşme ile yurt içi piyasalar yurt dışı rekabete açık duruma geleceğinden yerli üreticilerin üretkenlikleri artar, ürün kalitesi iyileşir, ekonomik büyüme olumlu etkilenir. Bununla birlikte, serbestleşmenin getireceği bir diğer olumlu etki de ihracatta yaşanan artıştır. Üretilen mal ve hizmetlere dönük olan yurt içi talebe, yurt dışı talep de eklenince, üretim artarak ihracat hacmini artırır. Artan ihracat hacmi ile ülkeye giren döviz ile, yurt içi üretimde gereksinim duyulan ara mal ile hammadde ithalatının gerçekleştirilmesinde kullanılarak milli gelirde artışı sağlayabilir (Konak, 2019: 38). Serbestleşmenin getireceği bir diğer olumlu durum da *yakınsama hipotezi* çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu hipotez, serbest dış ticaret yoluyla ticaret yapan tüm ülkelerin benzer teknolojiye sahip olacağını, üretim faktörlerinin aynı hızla büyüyeceğini; böylece tüm ülkelerin aynı durağan durum dengesine yaklaşarak iktisadi büyüme sürecinin gerçekleştirileceği temeli üzerine kurulmuştur (Akıncı-Yılmaz, 2014: 22).

Tüm bu olumlu etkiler, çözümleme konusu ülkenin yerli üreticilerinin uluslararası rekabete açılmaya yeterince hazır olmadığı ya da ülkenin ekonomik yapısının uygun olmadığı koşullarda ortadan kalkabilir. Yurt içi üreticilerin uluslararası rekabete hazır olmadığı ya da ihracatın büyük ölçüde ithalata bağlı olduğu durumlarda, dış ticaretteki

serbestleşme, yerli üreticiler, dolayısıyla ülke ekonomisi için büyük sorun oluşturabilir. Yurt içi piyasanın uluslararası rekabete açılması ile yabancı firmalarla baş edemeyen yerli üreticiler üretimi durdurmak zorunda kalabilir veya dış ticaret hadlerinde yaşanan bozulmalar önemli bir refah kaybına yol açabilir (Konak, 2019: 38). Tüm bu sorunlar ulusal ekonominin zararına sonuçlar yaratabilir. Kaldı ki, yukarıda açıklanan ve dış ticaret ve büyüme ilişkisinin temellerini oluşturan teoremlerin geçerliliği, günümüzde de birçok çalışmada sınanmış, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkinin başta ülkelerin gelişmişlik düzeyleri olmak üzere birçok farklı faktörden etkilenebileceği ortaya konulmuştur.⁸ Buradan hareketle, bir ülkedeki ekonomik büyümenin, kendisini uluslararası rekabete açmış bir ülkenin dış ticaret hadlerinde bozulmaya yol açarak ülkeyi zarara uğratabileceği olgusunu gözlemleyen iktisatçıların görüşleri önem kazanmaktadır.

⁸ Söz konusu çalışma için bkz. Özcan, C.C., Özmen, İ., Özcan, G. (2018), Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (40):60-73.

İKİNCİ BÖLÜM

YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME KURAMI

Ekonomik büyüme konusu, öğretilerde kapsamlı şekilde ele alınan, getirdiği sonuçlarla da sıkça tartışmalara konu olan bir alandır. Büyüme, ülkelerin ekonomik faaliyetlerinin ölçümlemesinde ve birim zamandaki performanslarının değerlendirilmesinde önemli bir ölçüttür. Ancak bir ülkenin ekonomik olarak büyümesi, dış ticaret hadlerinin düzelmesi, istihdam artışı, işsizlik ve yoksulluğun azaltılması gibi temel ekonomik göstergelerin düzeltilmesinde tek başına yeterli olmayabilir; hatta kimi koşullar altında bu göstergeleri tersine çevirebilir. Kimi ülkeler, uyguladıkları büyüme politikaları veya bunların sonuçları yüzünden büyümenin arttığı, işsizliğin azaldığı dönemler yaşamış; kimileri de benzer politikalar sonucunda finansal krizler yaşayarak işsizlik oranlarının yükseldiği, makroekonomik göstergelerinin bozulduğu dönemler yaşamışlardır. İktisadi büyüme ve dış ticaret ilişkisini ayrıntılı biçimde ele alarak büyümenin dış ticaret hadlerinde bozulmaya yol açacağını gösteren en önemli analizlerden birisi *Yoksullaştıran Büyüme* kuramıdır.

I. BHAGWATI'NİN YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME KURAMI

Yukarıda değinildiği üzere, bir ülkedeki ekonomik büyüme, ülkenin üretim olanakları eğrisi yaklaşımına göre üretim olanakları eğrisinin dışa doğru kayması anlamına gelir. Söz konusu kaymaya yol açan etkenler, ülke kaynaklarında ya da verimlilikte yaşanan artışlardır. Büyüyen bir ülkenin uluslararası ticaret için taşıdığı anlam, büyümenin hangi sektörlerde gerçekleştiğine bağlı olarak, başka bir deyişle yönelimli büyüme sonucu üretim olanakları eğrisinin bir yönde daha fazla yer değiştirmesi ile anlaşılabilir (Krugman, 2003: 101).

Büyümenin bir ülke için doğuracağı etki, farklı anlamlara gelebilir. Ülkedeki büyüme sabit varsayıldığında, dünyanın geri kalanının büyümesi, ülkedeki yerleşik

ihracatçılar için büyük pazarlar anlamına gelerek olumlu etkiler doğurabilir. Öte yandan, söz konusu büyüme, ülkedeki yerleşik ihracatçılar için rekabetin artması anlamını da içermektedir. Dünyanın geri kalanındaki büyüme sabitken verili ülkede büyüme gerçekleştiğinde ise ülke, artan üretiminin bir kısmını dünya pazarına satma olanağı bulunduğu olumlu etkilenebilirken ülkedeki büyümenin yararlarından ülkelerinde üretim yapmak yerine daha düşük fiyattan ihraç ürünü almak isteyen yabancılar (dünyanın geri kalanı) yararlanabilir.

Ülkedeki büyümenin uluslararası göreceli fiyatları etkileyebildiği⁹ konumdaki bir ülkede, yanlı (yönelimli) bir büyüme¹⁰ gerçekleştiğinde ülke, büyümenin gerçekleştiği sektörde kullanılan mallardan daha çok ihraç ettiğinde, dünya ölçeğinde söz konusu malın arzı artacağından (dünya talep eğrisi sabitken) fiyatı düşer. Bu durum, ülkenin ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine yol açar. Ticaret hadlerinin bozulması ise ülkenin refahını olumsuz yönde etkileyerek ülkenin büyümeden sağladığı yararları azaltabilir. Yani söz konusu ülke, ihracata dayalı büyüme sonucunda ticaret koşullarının bozulması gibi bir maliyete katlanmak zorunda kalmaktadır. Ticaret hadlerinin bozulması ile karşılaşılan sorunun birden çok boyutu olduğu söylenebilir; *Farksızlık Eğrileri Teorisinden* hareketle, büyüme sonucunda ticaret hadlerinin bozulması ile tüketiciler daha alt düzeydeki bir farksızlık eğrisi üzerinde dengeye gelerek daha düşük fayda düzeyine ulaşabileceği gibi dış ticaretin ülkedeki büyümenin yapısı üzerinde olumsuz etkiler bırakmasıyla toplam gelirin bölüşümünde toplumdaki sınıflar aleyhine bozulan bir yapı ortaya çıkabilir. Çalışmamızda Bhagwati'nin kuramında adı geçen ve sıkça kullanılacak olan yoksullaşma olgusunun iki boyutlu biçimde kullanıldığı söylenebilir;

⁹ Burada kastedilen ülke büyük ülkedir. Küçük ülke durumunda, ülkede gerçekleşen bir büyüme uluslararası ticaret hadlerini etkileyemez, ülke fiyat belirleyici değil fiyat alıcı konumundadır. Ticaret ortaklarından biri çok küçük, diğeri çok büyük ülke olduğunda, uluslararası ticaret, büyük ülkenin iç maliyet oranına çok yakın bir fiyattan yapılır, ticaret kazanımlarının önemli kısmından küçük ülke yararlanır. Ayrıntılar için bkz. Seyidoğlu, 2003.

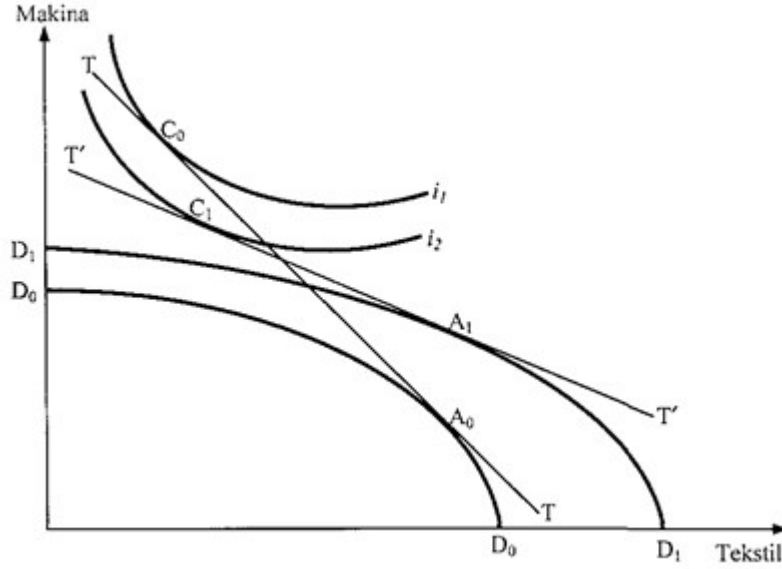
¹⁰ Emek ve sermayenin aynı oranlarda artmaması olarak tanımlanabilecek yanlı büyüme, faktörlerde meydana gelen artış sonucu genişleyen üretim olanakları eğrisinin daha çok artan faktör yönünde büyümesini anlatır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Seyidoğlu, 2003.

dış ticaret hadlerindeki bozulma sonucu düşen tüketim düzeyinin ülke refahı üzerinde doğurduğu olumsuz sonuç aynı zamanda bölüşüm ilişkilerinde dengesizlik biçiminde kendisini gösterebilmektedir. Bu bilgiler ışığında, büyümenin uluslararası etkileri daha iyi açıklanabilir: dünyanın geri kalanının ihracata dayalı büyümesi, verili ülkenin ticaret hadleri için olumlu etkiler doğururken ithalat yönlü bir büyümeyi tercih etmesi ise ülkenin ticaret koşullarını olumsuz etkiler. Krugman, 1950’li yıllarda birçok ekonomistin hammadde ihraç ederek büyüme stratejisi izleyen ülkelerin ticaret koşullarının zaman içinde kötüleşeceği, sanayileşme yoluna ithal ikamecilik ile devam eden ülkelerin ise büyümenin meyvelerini toplayacaklarına inandıklarını belirtmiştir. Bu gerçekliği destekler nitelikte bir diğer tespiti ise, az gelişmiş ülkelerdeki büyümenin aslında bir özyıkım faaliyeti olduğu yönündedir (Krugman, 2003: 102).

Bhagwati’nin, 1958 yılında yaptığı çalışmasının merkezinde yer alan sorun, bir ülkede gerçekleşen ekonomik büyümenin ülkenin çıktısını artırmanın yanında, ticaret hadlerinde bozulmalara yol açma olasılığının bulunması ve bu bozulmanın yarattığı etkinin, büyümenin getirilerini aşabilmesidir (Bhagwati, 1958: 201). Analizi, iki ülke ve iki mal için kuran Bhagwati, tam istihdam koşullarının geçerli olduğu bir model üzerinde çalışmıştır. Yine, ülkelerden yalnızca birinin büyüme sürecine girdiğini, diğer ülkede - böylece dünyanın geri kalanında- herhangi bir büyüme gerçekleşmediğini varsaymıştır. Bu varsayım ile, söz konusu ülkenin teklif eğrisinde herhangi bir değişimin gerçekleşmemesi garanti edilmiştir. Ayrıca, analizi basitleştirmek amacıyla, iktisadi açıdan büyük olan ve büyüyen ülkenin eskisi kadar bir refah düzeyinde olacağını belirleyerek büyümenin gelir etkisini dışlamıştır. Bu modelde, yoksullaştıran büyümeye neden olan husus, emek arzında meydana gelen yükselme olduğundan ülkenin görelisi olarak bol sahip olduğu faktörün arzının artışı ve bu faktörlerin ilk olarak ihracatçı sektöre yönlendirildiği bir yapı vardır (Akıncı-Yılmaz, 2014: 24). Son olarak ülkede yoksullaştıran bir büyüme yaşanabilmesi için ülkenin serbest ticaret koşulları altında

büyüyen ve uluslararası ticaret hadlerine etki edebilen bir ülke (büyük ülke) olması gerekmektedir (Bhagwati, 1958: 202).

Grafik 2:Yoksullaştıran Büyüme

(Kaynak: Seyidoğlu, 2003)

Başlangıçta ülke, A_0 üretim ve C_0 tüketim noktasında dengede iken ticaret hadleri TT ile gösterilmekte, ülkenin refahı ise i_1 ile gösterilen farksızlık eğrisi üzerinde konumlanmaktadır. Tekstil sektöründe gerçekleşen ticareti artırıcı yönlü bir büyüme sonucu, üretim olanakları eğrisi sağa doğru genişlemiş ancak büyüme sonucunda i_2 'nin temsil ettiği daha düşük düzeydeki bir toplumsal farksızlık eğrisi üzerinde dengeye ulaşılmıştır. Büyüme sonucunda ülke, eskisinden daha düşük düzeyde bir tüketim noktasında dengeye gelirken (C_0 'dan C_1 'e) ticaret haddi A_0C_0 'dan A_1C_1 'e gerilemiş ve kötüleşmiştir. Yoksullaştıran büyümeye neden olan husus, ülkenin ihracata dayalı büyümesi sonucu ticaret hadlerinde yaşadığı bozulmanın, ülkenin daha yüksek bir refah seviyesine ulaşması sonucu elde ettiği yararı aşmasıdır. Bhagwati'nin yukarıda saydığı koşulların varlığı altında söz konusu olumsuz etki doğmakta; ülke, büyümesine karşın yoksullaşmaktadır. Tüketicilerin refah artışını mal sepetlerinin içerdiği mal miktarının çokluğu ile hesaplayan *Farksızlık Eğrileri Teorisi* ile açıklanan bu durum, büyüme ve dış

ticaret ilişkileri bağlamında yapılan salt bir iktisadi analiz olup bölüşüm ilişkilerini incelememiştir.

Teorik biçimde ortaya konulan analiz, bir ülke için her durumda geçerli olmasa da özel durumlar ya da özel dönemler itibarıyla anlam ifade edebilir. Özellikle ihracata dayalı olarak büyüyen az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde ihracat yapmak için önemli ölçüde ithal girdilere gereksinim söz konusu olduğundan dış ticaret hadleri bozulabilmektedir. Krugman yoksullaştıran büyümenin, ihracat yönelimli bir büyümenin yanında dünya arz ve talep eğrilerinin, ticaret koşullarındaki küçük bir değişimin ülkenin üretim kapasitesinin artışıdaki olumlu etkiyi giderebilecek düzeyde, yani çok dik oldukları bir durum ile çıkacağını, söz konusu durumun daha çok teorik düzeyde yaşanabilecek bir durum ile belirlendiğini ifade etmiştir (Krugman, 2003: 103).

Seyidoğlu da yoksullaştırıcı bir büyümenin yaşanması için ekonomik büyüme sonucu yaşanan üretimdeki genişleme ile birlikte talep koşullarının da bu sonuçları doğurabilecek düzeyde olması gerektiğine ve dış dünyada bu durumu dengeleyecek bir büyümenin yaşanmaması koşuluna işaret eder. Nitekim, ülkelerin ticaret hadlerini etkileyebildiği (küçük ülke olmama durumlarında) düşünüldüğünde, ticaret hadlerinde yaşanabilecek olumsuzlukları giderebilecek araçları (gümrük tarifeleri, ihracattan alınan vergi) bulunmaktadır (Seyidoğlu, 2003: 109). Bununla birlikte ekonominin bütünü için yoksullaştıran büyüme yaşanması uç durumlara bağlı gibi görünse de tarım ürünleri gibi talebin esnek olmadığı bir sektörde ortaya çıkan aşırı bolluk, ürün fiyatlarının düşmesine, iç ticaret hadlerinin bozulmasına ve sonuçta üreticinin zarar etmesine neden olabilir (Seyidoğlu, 2003: 109).

II. YOKSULLAŞTIRAN BÜYÜME KURAMINA BAŞLICA KATKILAR

A. Francis Ysidro Edgeworth

Ekonomik büyüme sonucunda dış ticaret hadlerinin bozulmasını gözlemleyen ilk iktisatçı Edgeworth'dur (Erk vd., 1999: 2). Edgeworth, uluslararası ticarete ilişkin gözlemlerini açıkladığı çalışmasında, uluslararası ticaretin nedeninin, ülkenin herhangi bir malı yurt içinde üretmesinin, söz konusu malı yurt dışından ithal etmesinden daha maliyetli olmasına bağlar. Bir anlamda, ülkelerin uluslararası ticarete bulunmasının temelinde yatan nedenini maliyet avantajında görür. Edgeworth, uluslararası ticarete giren tarafların ticaretten kazançlı çıkacağı yönündeki genel kanının aksine, uluslararası ticaretten kazançlı çıkmanın birçok etmene bağlı olduğunu ve söz konusu etmenlerin ülkenin aleyhine değişim göstererek ülkeyi zarara uğratma olasılığının bulunduğunu ifade etmiştir. Öncelikle, uluslararası ticarete konu olan nesnelerin değeri, maliyetleri ile orantılı değildir. Bu maliyet de üreticiler tarafından katlanılan bir unsur olduğu için maliyetlerdeki bir değişimin ülkeyi zarara uğratabileceğini ifade etmiştir. İhracat ve ithalat arasındaki değişim oranları, uluslararası ticarete konu olan nesnenin verimliliğindeki artış sonucu maliyetlerdeki düşüş, ihracat ve ithalatın önemli bir belirleyicisi olan döviz kurlarındaki değişim, iki ülke arasındaki dış ticarete devletlerin vergi, kota gibi ticaret engelleri getirerek herhangi bir müdahalede bulunması gibi etmenleri ülkelerin ticaretten kazanımlarının birer ölçüsü olarak belirtmiştir.

Yine, iki ülke arasındaki ticarete konu olan bir malın üretiminde yaşanan verimlilik artışı sonucunda aynı miktarda maliyete katlanarak daha çok mal üretmenin ihracatçı ülkeye getireceği kazancın, ticaret ortağı olan diğer ülkenin, üretiminde verimlilik artışı mala yönelik talebini artırmadığı; söz konusu malın ihracatçı ülkenin tüketiminin de bir parçası olmadığı olası bir durumda, yaşanan verimlilik artışının, ihracatçı ülkeyi dezavantajlı bir konuma soktuğunu belirterek uluslararası ticaretin

olumsuz yönlerini belirtmiştir. Edgeworth, uluslararası işlemlere getirilecek bir verginin, vergi gelirlerinin belli bir kesime değil de toplumun tüm kesimlerine yayıldığı bir koşulda, uluslararası ticaretin söz konusu zararlı etkilerini gidermede etkili olabileceğini ifade etmiştir (Edgeworth, 1995).

B. Harry Gordon Johnson

1967 yılında yaptığı çalışmada Johnson, teknolojideki verimlilik artışı¹¹ ve üretimde kullanılan faktör birikiminin reel gelirin artışına yol açacağı yönündeki genel kanının, her durumda geçerli olmadığını göstermiştir. Buna göre, uluslararası rekabete karşı korunan bir sektörde, verimliliğin artması veya sektörde yoğun olarak kullanılan faktörün birikimine yönelik korumacı bir politika izlendiği durumda, korumanın derecesine bağlı olarak ülkenin reel geliri azalabilmektedir. Johnson'ın gelir azaltıcı büyüme adını verdiği söz konusu durum, korumacı politika izlenen sektörde yaşanacak teknolojik bir gelişme ya da korunan sektörde yoğun olarak kullanılan ürünün arzında meydana gelecek artış ile ortaya çıkabilir (Johnson, 1967).

Johnson, görüşünü *Heckscher-Ohlin Teorisi* üzerinden açıklamakta ve teknolojik gelişme ile ülkenin dönüşüm eğrisinin sağa kaydığı bir durumda yeni denge noktasının yerinin, tarifelerin oranına, teknolojik ilerlemenin derecesine ve malların esnekliklerine göre değişeceğini belirtmektedir. Bu durum, korunan sektörde yaşanan teknolojik ilerlemenin etkisini belirler; yeni denge noktası, uluslararası fiyat oranını gösteren doğrunun sağında ise, ülkenin daha yüksek bir fayda düzeyine ulaştığı, solunda ise teknolojik ilerlemenin ülkeyi daha düşük bir fayda düzeyine götürdüğünü ifade eder. Teknolojik ilerlemenin yaşanmadığı ama uluslararası rekabete karşı korunan sektörde yoğun olarak kullanılan faktörün arzında bir artış olduğu durumu ise *Rybczynski*

¹¹ Dış ticaret ve büyüme ilişkisini sınavan bir diğer iktisatçı olan John Stuart Mill, ayrıntılı bir analize yer vermese de teknolojik bir gelişmenin ithalatı artırıcı etkisini vurgulamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Yiğit ve Yiğit, 2018: 2105)

*Teoremi*¹² üzerinden açıklayan Johnson, söz konusu durumun reel gelir üzerinde yaratacağı etkinin faktörün artışındaki orana göre değişeceğini ifade eder.

Johnson'ın modelinden çıkarsadığı sonuçlar ise şu şekilde ifade edilebilir: Teknolojik gelişme, verimliliği artırarak kişi başına çıktıyı artırır, ancak aynı zamanda kaynak transferine de yol açar. Buna göre, uluslararası rekabete karşı korunan sektör, ihracatçı bir sektörsé üretimin maliyetlerini azaltabilir. İthal ikameci bir sektör ise, ek maliyetlere neden olabilir ve söz konusu maliyetler teknolojik gelişmeden sağlanan kişi başına potansiyel çıktıdaki artıştan daha fazla olabilir.

Yukarıda açıklanan ve dış ticaretin büyüme üzerindeki etkilerini gösteren duruma gelir azaltıcı büyüme adını veren Johnson, gelir azaltıcı büyümenin, dış ticaret hadleri üzerindeki olumsuz etkisine değinmemiş, yalnızca korumacılık üzerindeki etkisi olduğunu ifade etmiştir.

C. James R. Melvin

Melvin (1969), büyüme sonucunda ülkenin dış ticaret koşullarının daha da kötüleşerek eskisinden daha düşük düzeyde bir tüketim düzeyine ulaşması olarak ifade edilen yoksullaştıran büyüme olgusunu, ülkelerin tarife politikası izlediğı durum için sınamıştır. Melvin, Bhagwati'nin yoksullaştıran büyümeyi açıklarken kullandığı ve büyümenin tek bir ülkede gerçekleşeceği, böylece diğer ülkeye (dünyanın geri kalanına) ait teklif eğrisinde gerçekleşecek herhangi bir değişimin sıfırlandığı varsayımını ortadan kaldırarak talep koşulları farklı olan ve dış ticarete müdahale aracı olarak tarifelere başvuran iki ülkenin yoksullaştıran büyüme olgusu ile karşı karşıya kalabileceğini açıklamıştır. Melvin'in Bhagwati'nin analizinin özünde yer alan ve teklif eğrisinin sabit

¹² Rybczynski Teoremi, sabit görelî fiyatlar ile tam çalışma koşulları altında, iki mal ve iki faktörle kurulan bir model olup bir faktörün arzının artması, o faktörü yoğun kullanan malın üretim düzeyinin artacağını; arz düzeyi değişmeyen faktörü yoğun olarak kullanan malın üretiminin azalacağını öngörmektedir (Rybczynski, 1955).

olmasına dayanan analizinden çıkarsadığı sonuç, tarifelerin varlığında herhangi bir yoksullaşmanın gerçekleşmeyecek oluşudur. Melvin'in ulaştığı en önemli saptama ise, özellikle ihracatçı bir sektörde meydana gelen büyümenin, serbest ticaret uygulamaktansa dış ticaretinde tarife politikası izleyen bir ülkenin öncekinden daha düşük bir tüketim düzeyine ulaşmasına neden olabileceği, böylece yoksullaştıran bir büyümenin gerçekleşebileceğidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ VE BÜYÜMENİN YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ

Bhagwati'nin öncülük ettiği yoksullaştıran büyümeye dair düşünce geleneği, temel tartışma konusu olarak uluslararası ticaretin büyüme ve dağılım üzerindeki etkilerini merkeze almıştı. 1980'lerden itibaren başlayan yeni dünya düzeninde ise ticaret kanalından çok sermaye kanalı üzerinden biçimlenen bir ekonomik yapı egemen olmuştur. Bu dönüşüm, aynı zamanda kapitalizmin neoliberal evresinin tarihidir. Neoliberalizm, iktisaden büyüme garantisi ile reçeteler sunulan ülkelerin yoksullaştığı, makroekonomik verilerde kimi iyileşmeler görülse bile sınıflar arası gelir dağılımı adaletsizliklerinin yoğunlaştığı bir süreci ifade etmektedir. Bu bölümde, öncelikle neoliberalizmin yarattığı bölüşüm ve dönüşüm ilişkileri ele alınacak, neoliberal politikaların bölüşüm ilişkilerine etkileri ile gelir dağılımı üzerindeki yansımaları incelenecek, ardından Türkiye ekonomisinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile başlayan dönemin, ülkede yaşanan büyüme süreçlerinin karakteri ile toplumsal ilişkilerde neden olduğu dönüşüm üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Bhagwati'nin yoksullaştıran büyüme hipotezini açıklamak için kullandığı ve dış ticaret hadlerindeki bir değişimin büyüme ve refah düzeyinde yarattığı etkiler, Türkiye ekonomisinde yaşanan neoliberal dönüşüm öyküsü üzerinden gösterilecektir. Özellikle Türkiye ekonomisinde yaşanan büyümenin dinamikleri çözümlenerek dış ticaret stratejilerinde yaşanan dönüşümün ülkenin büyüme sürecine etkileri ve toplumsal sınıfların büyüme sürecindeki konumlanışları ele alınacaktır.

Bhagwati, büyüme sonucunda bozulan ticaret hadlerinin getirdiği yoksullaşma yani refahtaki azalış etkisini, tüketicinin ulaşabileceği mal miktarının azalışı yoluyla ölçmüştür. Bu anlamda Bhagwati'nin analizi, büyüme ve dış ticaret hadleri bağlamında yapılan salt iktisadi nitelikte bir analiz olup bölüşüm ilişkileri üzerinde özel olarak

durmamıştır. Bu noktadan hareketle, çalışmamızda sermaye hareketlerinin serbestleştiği dönemde Türkiye ekonomisinde yaşanan neoliberal dönüşüm süreci ve beraberinde getirdiği “büyüme”, dış ticaret göstergeleri ve bölüşüm ilişkilerinde yaşanan köklü değişiklikler, Bhagwati’nin kullandığı “yoksullaştırma” kavramını aşan bir çerçeve içinde incelenecektir. Finansal serbestleşme çağında Türkiye’nin yaşadığı büyüme sürecinin karakteri, dış ticaret stratejilerinde yaşanan dönüşümler, üretimin ithalata olan bağımlılığı, kronikleşen cari açık sorunları, dış kaynaklara ve yabancı sermayeye yönelen bağımlılığı, büyüme sürecinin istihdam yaratıp yaratmaması ve bölüşüm ilişkilerinde benimsenen politikaların emek ve sermaye çevresinde konumlanışları gibi boyutları içerecek biçimde ele alınacaktır. Böylelikle, Bhagwati’nin yoksullaştıran büyüme kuramının temelini oluşturan büyüme ve dış ticaret hadlerinin işaret ettiği alanın ötesinde, yukarıda anlatılan veriler ile bölüşüm ilişkilerini de ele alan daha geniş bir çerçeve içinde hareket edilecektir.

I. SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ ÇAĞI: NEOLİBERALİZMİN KISA ÖYKÜSÜ

Giovanni Arrighi, kapitalist dünya ekonomisinin dönüşümünün, her biri mali bir genişleme aşaması tarafından izlenen maddi genişleme aşamasını içeren sistemik birikim daireleri aracılığıyla gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Mali genişleme süreçlerinin başlangıçlarını, kendisinden önce gelen ticari genişleme sırasında öncü durumdaki özel girişim kurumlarının kaynaklarını mal mübadelesinden para mübadelesine aktarımları oluşturmaktadır. Bununla anlatılmak istenilen, kapitalist dünya ekonomisinde yaşanan tüm büyük ticari genişlemeleri mali genişlemelerin izlediğidir. Tüm sistemik birikim dairelerinin bitiş evrelerinde, kapitalistler arasındaki rekabet yoğunlaşarak ticaretten sağlanan kârları düşürme eğilimine girer. Sistemin temel çelişkisi de budur: sermayenin değerini artırmak için ticarete ve üretimde oluşturulan maddi genişlemeyi takip eden mali aracılık ve spekülasyona yönelim, zaman içinde kâr oranlarını aşağı çekerek

sermayenin değeri azaltıcı bir işlev görür. (Arrighi, 2016: 139-332). Arrighi'den yola çıkılarak işaret edilmek istenilen olgu, dünya iktisat tarihinde sermaye hareketlerinin serbestleştiği dönemleri krizlerin takip etmesidir. Her krizin sistemik birikim dairelerinde olduğu gibi mali genişleme aşamalarını takip etmesi, sermaye hareketlerinin iktisadi dalgalanmalar ve büyüme gibi makroekonomik göstergeler üzerindeki etkilerinin tartışılmasını anlamlı kılmaktadır (Apaydın-Şahin, 2017: 23).

Birinci sistemik birikim dairesi olan Ceneviz'de 14.yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan dönüşüm, üçüncü sistemik birikim dairesi olan İngiltere'deki gelişmelerle devam etmiştir. 1870 ve 1914 yılları arasındaki bu *İngiliz Hegemonya Dönemi*, sermaye hareketleri açısından ilk küreselleşme dönemi idi (Apaydın-Şahin, 2017: 23). 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren demiryolları ve dokumacılık gibi sanayilerde artan makineleşme oranlarıyla ve artan ihracatıyla İngiliz sermaye malları, kapitalist genişlemenin itici gücünü oluşturmuştu. Sermayenin maddi genişlemesindeki bu hızlanmanın sonucunda kapitalist dünya ekonomisi küreselleşme sürecine girmiştir (Arrighi: 2016, 244-5).¹³

Birinci Dünya Savaşı'na giden yolda, devletler arası güç mücadeleleri, Avrupalı büyük devletler arasındaki silahlanma yarışı gibi etmenlerin oluşturduğu maliyetler devletlerin ekonomileri üzerinde aşırı bir yük oluşturmaya başladı. Özellikle dünya ekonomik sisteminin hâkimi konumundaki İngiltere'nin Birinci Dünya Savaşı sırasında gereksinim duyduğu silah, makine ve hammadde talebi ABD tarafından karşılanmıştı. ABD bu dönemde birçok ülkeye savaş kredileri vererek, özellikle Latin Amerika ve Asya'ya dış yatırımlar yaparak dünya üzerindeki egemenlik yarışında İngiltere'nin yerini almaya başladı, savaş sona erdiğinde ise bu durum kesinleşti. Artırdığı dış ticaret fazlası ve verdiği savaş kredileriyle ABD, dünya para üretiminde İngiltere gibi söz sahibi oldu;

¹³ Bir dünya birikim sistemi olarak kapitalizm bu dönemde, üretim maliyetlerini içselleştirerek aynı zamanda bir üretim biçimi haline gelmiştir. Ayrıntılar için bkz. Arrighi, 2016.

ABD doları rezerv para biçimine dönüştü, ancak İngiliz sterlininin yerini alması birkaç kurumun kuruluşuyla olacaktı (Arrighi, 2016: 399-403).

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda Bretton Woods'ta yeni dünya para sisteminin temelleri atıldı. ABD'nin verdiği ticari ve cari hesap fazlalarının 1947 yılında dünya altın rezervinin yüzde yetmişlerine ulaşması, dünya nakit birikimi üzerindeki Amerikan egemenliğini ifade eder nitelikteydi (Arrighi, 2016: 408). Bretton Woods kurumlarıyla amaçlanan, dünya para sistemini kurmaktan çok öte bir şeydi; esas düşünce para kurumunda ve dünya para üretim tarzında büyük bir dönüşüme gitmekti. Dünya ekonomik sisteminin bütünleşmesi için oluşturulan bu kurumlar, ABD'de ortaya çıkan ve dikey olarak bütünleşmiş, bürokratik olarak yönetilen, çok birimli özel girişimlerden oluşan bileşik kapitalizmin bir unsuruydu (Arrighi: 2016, 414-37). Böylece, Bretton Woods anlaşmalarıyla uluslararası ölçekte kurulan yeni dünya düzeni, bu düzenin ilişkilerini istikrara kavuşturma işlevi yüklenen Birleşmiş Milletler, Dünya Bankası, IMF gibi kurumlarla desteklendi. Amerikan dolarının sabit fiyattan altına dönüştürülmesini garanti eden sabit kur sistemi ile malların serbest ticareti, tam istihdam ve ekonomik büyüme avantajlarıyla teşvik edildi. Harvey'in "Gömülü Liberalizm"¹⁴ olarak adlandırdığı 1950 ve 1960'lı yıllarda gelişmiş kapitalist ülkelerde izlenen bu stratejiye, sermayenin serbestleşmesi üzerindeki denetim, kamu harcamalarındaki artış, devletin ekonomiye müdahalesi sonucu yüksek büyüme oranları eşlik etti (Harvey, 2015: 18-9). Bu süreçte Sahra altı ülkelerinin bazıları hızlı büyüyen ve kalkınma sürecinde olan ülkelere sayılıyor, bazı Latin Amerika ülkeleri ise uyguladıkları ithal ikameci politikalar sayesinde üretkenlik artışı yaşıyordu (Saad-Filho-Johnson, 2008: 172). Ne var ki, bu strateji, 1960'ların sonuna gelindiğinde tıkanıp ve uluslararası ekonomide bunalıma yol açtı. Bu bunalım, işsizlik ve enflasyonun aynı anda ve yüksek seviyelerde görüldüğü

¹⁴ Harvey bu kavram ile, kimi zaman kısıtlayıcı önlemler olsa da ekonomi ve sanayi programına yol göstererek düzenleyici rol oynayan, bir anlamda devlet eliyle planlama stratejisine işaret etmektedir (Ayrıntılar için bkz. Harvey, 2015).

stagflasyon şeklinde baş gösterdi. Yaşanan bu sorunların nedeni, müdahaleci ticaret politikalarının sonucu olarak yorumlandı, ancak bu dönemde yaşanan iktisadi gerileme, özellikle 1973'teki petrol fiyatlarında yaşanan yükselme gibi önemli dış şoklarla ve ülkelerin makroekonomik politikalarının bu gibi krizlere uyumlandırılmamasıyla ilgiliydi (Saad-Filho-Johnson, 2008: 172). Sonuçta 1971'de sabit kur sistemi terk edilerek kurun dalgalanması önündeki engeller kaldırılmış ve sermaye hareketlerinin uluslararası ölçekte serbestleştirildiği bir sürece geçilmiştir.

A. Büyümenin Yapısal Dönüşümü

Ulusal ekonomilerin dünya sistemine eklemlendiği ve tüm iktisadi karar alma süreçlerinin sermaye birikimine yönelik dinamiklerle belirlendiği küreselleşme dönemini, son 250 yıllık iktisadın tarihi olarak adlandırmak olasıdır. Söz konusu dönemin en belirgin özelliği, büyüme oranlarındaki yüksekliktir. Nitekim dünya kapitalizminin önderi konumundaki ülkelerde 1800'lü yıllara kadar neredeyse sabit düzeyde olan, ancak geçimlik düzeyde gelir olanağı sunan büyüme oranları, demiryolları, buhar gücüne dayalı ve okyanusları aşan gemi taşımacılığı gibi buluşlarla 19. yüzyıl boyunca artış eğiliminde olmuştur. Sanayileşmenin beraberinde getirdiği bu olumlu tablonun diğer yüzünü ise sanayisizleştirme ve geri bıraktırma politikalarıyla donatılan “üçüncü dünya” olarak adlandırılan ülkeler oluşturmaktadır. 18. yüzyıla değin dünyadaki tekstil üretiminde birinci sırada olan Hindistan, 19. yüzyıl başlarında tekstil gereksiniminin yüzde 70'ini dışarıdan satın alan bir çevre ekonomisine dönüşmüştür. Dolayısıyla 19. yüzyıl gelir eşitsizliklerinin artışıyla sonlanmış; 20. yüzyılın yeni küreselleşme anlayışı ile devrıldığı eşitsiz yapı ise, az gelişmiş ülkelerin dünya ticaretinde daha az sahne aldığı bir yapıya dönüşmüştür (Yeldan, 2005: 15-8).

1970'lerden itibaren uluslararası ticari ilişkilerin engelsizce yapılmaya başlaması ile eşitsiz coğrafi ilişkilerin artışı eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Bu eşitsizliklerin

belirleyicisi olan dört bileşen sırlamak mümkündür (Harvey, 2015: 98): İlk olarak 1970’lerde başlayan finansallaşma ile yabancı doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları eşitsiz bir şekilde dağılmış, finansal piyasalar serbestleştirilerek sınıf iktidarları tahkim edilmiştir. İkinci bileşen, sermayenin coğrafi hareketliliğini artıran, uluslararası engellerin ortadan kaldırılmasıyla sağlanan ulaşım, iletişim, gümrük tarifeleri, kambiyo denetimlerinin kaldırılmasıdır. Tüm bu engellerin kaldırılmasını temin etmek ve denetlemek işlevlerini, dünya sisteminin merkezî örgütleri üstlenmiştir. Bu çerçevede Dünya Ticaret Örgütü, IMF ve Dünya Bankası, sermaye akışının kesintisiz şekilde sağlanmasını, neoliberal reformların uygulanmasını temin etmişler, küresel ekonomide uygulanacak neoliberal standartları belirlemişlerdir. Eşitsizliği artıran üçüncü unsur, Wall Street-IMF-Hazine bloğunun gelişmekte olan ülkeleri neoliberal düzene sokmak amacıyla hareket etmesi ve IMF’nin uyguladığı yapısal reformlardır. Dördüncü etmen olarak iktisat okullarında egemenliğini kuran neoliberal ekonomik ortodoksidir.

Neoliberal anlayışın uluslararası ticarete bakış açısının özünde serbest ticaretin, kapalı ya da yüksek ekonomik sınırlarla donatılmış ülkelere daha çok iktisadi büyümeyi ve refahı sağlayacağı düşüncesi yatar. Bu döneme egemen olan düşünce, ticaretin serbestleştirilmesiyle yakalanacak iktisadi büyümenin yoksulluğu ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ortadan kaldıracığıdır.

1. Washington Uzlaşması

Washington Merkezli kuruluşlardan Dünya Bankası, IMF ile ABD Hazine Bakanlığının yoksul ve ekonomik kriz içindeki ülkelere önerdiği neoliberal politikalar Washington Uzlaşmasında karşılığını bulmuştur. Latin Amerika ülkelerinin 1980’lerde yaşadığı dış borç krizleri IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların önemini giderek artırmış, bu kurumların önerdikleri politikaları sürekli kılmıştır.

Bu politika önermeleri giderek tüm gelişmekte olan ülkelere uygulanan küresel araçlar biçimine gelmiştir. Öyle ki, IMF ve Dünya Bankasının politika önermelerinin Batı dünyasında uygulanmasından daha önceki bir zamanda Arjantin, Brezilya ve diğer Latin Amerika ülkelerinin denek olarak kullanıldığı söylenilebilir. Neoliberalizmin savunucuları olan Thatcher'ın 1979, Reagan'ın ise 1981'de ülkelerinin başına geçmesinden önce, üçüncü dünya ülkelerine neoliberal reçeteler önerilmişti. Bu ülkeler neoliberalizm kısıkacına çekilmişken ABD'de Jimmy Carter¹⁵, Britanya'da 1979'un ilk yarısında İşçi Partisi, 1981'de Fransa'da ise sosyalist François Mitterand iktidardaydı (Boratav, 2015: 170). Bu politikaları önerenler, Latin Amerika ülkeleri gibi gelişmekte olan birçok ülkenin 1980 ve 1990'larda yaşadıkları krizin iki ayağı olduğunu savunmuşlardır; bu ülkelerde korumacılık, düzenlemeler ve devlet müdahalesi yoğun ve bütçe açığı fazladır (Karakut, 2011: 32). Bu politika önermelerinin en güçlüsü ülkelerde mali disiplinin sağlanmasıdır. Nitekim mali olarak disiplinin sağlandığı, bütçe açıklarının olmadığı bir ülkede ekonomik istikrar da sağlanacaktır. Bu ülkeler içine düştükleri ekonomik krizden kurtulabilmek için IMF'ye başvurmuşlar, kendilerine stand-by anlaşmaları önerilmiş ve bu anlaşmaların çerçevesi ise Washington Uzlaşmasının içerdiği koşulları sağlayabilmek olarak belirlenmiştir. Bu koşullar içinde yer alan mali disiplin, IMF'nin kendisinden borç almak isteyen ülkelerle müzakere ettiği programların merkezî unsuru olmuştur (Williamson, 1990). Söz konusu koşullar, mali disiplinin sağlanması gerekliliğinin yanı sıra kaynak tahsisinde ve gelir dağılımında etkinliği sağlayacak biçimdeki kamu harcamalarını, finansal açıkları kapatmaya yarayacak düzeydeki vergi oranları ile vergi tabanının geniş tutulmasını öğütlemiştir. Bunun yanı sıra faiz oranlarının serbestçe belirlenmesi ile dışa dönük bir ekonomi politikasının temel unsuru ve

¹⁵ 1977 yılından 1981 yılına kadar ABD Başkanı olarak görev yapan Jimmy Carter, bu dönemde işsizliği azaltmak ve enflasyonu dizginlemek için hükümet harcamalarını artırarak ücret ve fiyat kontrolü yöntemlerine başvurmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. A.B.D. Dışişleri Bakanlığı Ana Hatlar Serisi İnternet adresi: <https://tr.usembassy.gov/tr/education-culture-tr/outline-series-tr/> (Erişim tarihi: 17.11.2020)

uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin önkoşulu olan, ayrıca yerli yatırımcının kendi birikimlerini elinde tutmasını garanti eden rekabetçi ve müdahale edilmeyen döviz kurlarının sağlanmasını zorunlu tutmuştur. Ayrıca, dışa dönük ekonomi politikasının diğer bir unsuru olan ithalatın serbestleştirilmesini, doğrudan yabancı sermaye akışına müdahale edilmemesini, hükümet bütçesi üzerindeki baskıyı azaltabilmek için özelleştirmeyi, rekabeti teşvik etmenin yolu olan ekonomik kuralsızlaştırmayı ve mülkiyet haklarının korunmasını da gerekli kılmıştır (Williamson, 1990). Tüm bu politika önermelerinin, uygulandığı ülkeler üzerindeki sonuçlarını özellikle bu ülkelerdeki gelir dağılımı ve büyümenin değişimi ekseninde değerlendirmek yerinde olacaktır.

Washington Uzlaşmasının önerdiği gibi yapısal uyum programları çerçevesinde verilen reçeteleri uygulayan ülkeler ister zengin ister yoksul olsunlar, hızlı büyümeyi bu reçeteleri uyguladıkları dönemde yaşamamışlardır. Nitekim Latin Amerika'nın 1930-1982, Doğu Asya ülkelerinin 1960-1998 ve Çin'in 1978'den günümüze değin yakaladıkları hızlı büyüme performansına, neoliberal politikaların büyük ölçüde karşıtını uygulayarak erişmişlerdir (Saad-Filho-Johnson, 2008: 196). 1980'lerin sonu ve 1990'ların başında "Doğu Asya'nın 4 Kaplanı" şeklinde nitelendirilen Hong Kong, Kore Cumhuriyeti, Singapur ve Çin'in Tayvan Eyaleti'nin 1960 ve 1970'lerde yaşadığı ve bunları izleyen Çin, Endonezya, Malezya, Tayland ve Vietnam'ın uyguladığı devlet planlamacılığı ve korumacılık politikalarını izlemesiyle yakaladığı başarı, Washington Uzlaşmasının sorgulanmasına yol açmıştır (Saad-Filho, 2010: 5).

2. İkinci Nesil Washington Uzlaşması

Doğu Asya ülkelerinin gelirin dağılımında ve devletin öncülüğünde gösterdikleri ekonomik başarıları, her ne kadar IMF yoksul ülkelerin içinde bulundukları durumun suçlusunun kendileri olduğunu belirtse de, Washington kurumlarının içinde yansımaları

bulmuştur. Washington Uzlaşmasını devlet müdahalesine karşı takındığı kesin ve olumsuz tavır, İkinci Nesil Washington Uzlaşmasında esnetilmiş, *kısmen* ve *durumun niteliğine* göre devletin ekonomi içinde yer alabileceği belirtmiştir. Öte yandan, küreselleşme sürecinin sürdürülmesinin vazgeçilmezliği kabul edilirken daha önce göz ardı edilen yolsuzlukla mücadele, kurumsal yönetim, yönetişim, şeffaflık gibi konuların önemi ön plana çıkarılmıştır (Saad-Filho, 2010: 6-8).

Bu yeni dönemde, büyümenin, ülkenin makroekonomik sorunlarının veya yoksulluğun azaltılmasını doğal olarak sağlayıp sağlamayacağı tartışma konusu olarak öne çıkmıştır. 2000’lerde Dünya Bankasının yayımladığı raporlara bakıldığında, yoksul ülkelerdeki hızlı büyümenin yoksulluğun azaltılması ve gelir dağılımındaki eşitlenmenin sağlanması için kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir (Saad-Filho, 2010: 11). Büyümenin yoksulluğun azaltılması için kaçınılmaz olduğu düşüncesi ve bu düşünce biçiminin beraberinde getirdiği elde edilen gelirin dağıtım sorununun göz ardı edilmesi, aslında Dünya Bankasının büyümenin aynı zamanda yoksulluk yaratabileceği gerçeğini görmediği anlamına gelmektedir. Çünkü büyüme ile birlikte meydana gelen teknolojik değişimler, mülkiyet haklarında yaşanan değişimler ve işgücü piyasasındaki dönüşümler, çok sayıda insanı mülksüzleştirecek veya yoksullaştıracak düzeylere ulaşabilmektedir (Saad-Filho, 2010: 14). Bu anlayış, büyüme ile birlikte aynı zamanda yoksulluğa yol açan yapısal eşitsizliklerin varlığını da görmezden gelmektedir.

Birinci ve İkinci Nesil Washington Uzlaşmaları önerdiği politikalar bağlamında ayrışsa da özünde neoliberal iktisat anlayışını yansıtmaktadır. Dünya Bankasının raporlarında ifade edilen *Post-Washington Uzlaşması* ya da daha sonraki ifadesiyle *Kapsayıcı Büyüme* olgusu, ilkinden ekonomik politika anlayışı olarak ayrışsa da temelde, serbest ticaretin olduğu bir dünyadaki büyümenin yoksulluğu azaltarak gelir dağılımını kendiliğinden eşitleyeceğine dayanmaktadır. Bu nedenle bu kavramların içerdiği politikalar yıllar içinde farklılık göstermiş olsalar bile bunlar, Dünya Bankasının izlediği

tek bir politika anlayışı olarak ele alınmaktadır. Çünkü Dünya Bankasının benimsediği politikaların içeriği, yoksulluların durumunu iyileştirmek için temelde serbest ticaretin sağlandığı bir ekonomideki büyümenin öncülüğünü kabul etmiş, elde edilen gelirin dağılımı sorunuyla ilgilenmemiştir (Saad-Filho, 2010: 6-15).

Yukarıda çerçevesi çizilen ve kısa vadeli makroekonomik politikalar ile istikrar programlarının; finans sermayesini önceleyen programlar olduğu, içerdiği ekonomi politikaları bağlamında bakıldığında büyümeyi veya kalkınmayı öncelemediği dolayısıyla daha fazla rant elde etmeyi amaçlayan çevrelerin çıkarlarına hizmet ettiği söylenebilir. Yapısal uyum programlarının önerdikleri reformların uygulanması sonucunda ortaya çıkan borçların geri dönüşünü kesinleştirmek amacıyla devletlerin bütçelerinin faiz dışı fazla verebilmesi önem taşımaktadır. Böylece finans sermayesine aktarılan kaynak süreklilik kazanmış olmaktadır (Boratav, 2015: 164-172).

Öte yandan, uluslararası sermaye hareketlerinin akışkanlığının arttığı küreselleşme evresinde ulusal paraların değişim değerleri, altın veya benzeri bir mal tarafından desteklenmemiş, nominal büyüklük biçiminde kalmıştır. Bu belirsizlik, finansal sistemi daha riskli ve spekülatif hareketlere açık bir konuma getirmiş, finansal sermayeyi reel üretim dünyasından koparmıştır (Yeldan, 2005: 19). Yapısal uyum programlarının önerdiği devlet müdahalesinin ekonomi üzerindeki etkisinin azaltılmasını önceleyen koşullar, devletlerin yoksulluk, işsizlik ve gelir ile servetin yoğunlaşması gibi sorunlara müdahale etme şansını azaltmıştır (Saad-Filho-Johnson, 2008: 195).

Batı ekonomilerinde emek hareketlerinin hızlandığı, işçilerin haklarını ve istemlerini daha net bir şekilde ifade etmeye başladığı 1960'ların ikinci yarısı ve 1970'lerde, dünya kapitalizminin önderi konumundaki ekonomilerin başında yer alan Margaret Thatcher ve Ronald Reagan, kâr oranlarının baskılanarak büyüme ivmesinin yavaşladığı bir dönemde, neoliberalizmi Batı ülkelerine taşıma kararı almışlardır

(Boratav, 2015: 187). Burada vurgulanması gereken, sermaye akımlarının yalnızca kendilerine söylenen politika önerilerini doğru biçimde uygulayan ülkelere değil ekonomik yapıları ve benimsediği ekonomik politikaları birbirinden farklılık gösteren birçok ekonomiye yönelmesidir (Yeldan, 2005: 22). Özellikle 1990’lardan itibaren hız kazanan, uluslararası sermaye hareketlerinin dünya finans piyasalarına eklemlendiği ve ulusal piyasaların spekülatif çıkar alanına dönüştürüldüğü bu evrenin, dünya kapitalizminin küresel ölçekteki yeni aşaması olduğu söylenebilir (Yeldan, 2005: 22).

Arrighi’nin *Amerikan Hegemonya Dönemi* olarak nitelendirdiği 1980’li yıllardan başlayarak 1990 yılı sonrasında hız kazanan sermaye hareketleri, ekonomik yapıları ve uyguladıkları iktisat politikaları bağlamında birbirinden çok farklılaşan ülkelere yönelmiştir. Bu anlamda uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin kapitalizmin küresel ölçekteki bir aşaması olduğu çıkarımı yapılabilir. Bu aşamada rol oynayan esas öge, kısa vadeli sermaye akışları olmuştur. Sıcak para şeklinde de adlandırılabilir bu akımlar, uluslararası piyasalardaki yüksek reel faizlere yönelerek kısa dönemli döviz birikimine olanak sunarak ulusal parayı yabancı para birimleri karşısında değerli kılmakta, ülkedeki yerleşikler için ithal mallarını ucuz hale getiren bu durum, ihracatçı sektörleri olumsuz etkilemektedir. Ülkenin ödemeler bilançosunda cari işlemler açığına neden olan bu koşullarda yaşanan iktisadi bir büyüme, ülkeyi dışa bağımlı kılmakta; reel faiz ile döviz kuru arasındaki dengeleri bıçak sırtı konumuna getirerek, dengeyi bozacak en ufak bir pürüzün ülke ekonomisini çok daha kırılgan konuma itmesine yol açmaktadır. Bu koşullarda sağlanan büyüme istikrarsız bir görünüm sergilerken ekonomideki kaynakların verimli bir şekilde dağıtılmasına da engel oluşturmaktadır. Bu süreç, ulusal mali piyasaların kısa vadeli sermaye akımlarının etkisi altına girmesine ve ulusal ekonominin reel üretim sektörü ile finans sektörünün birbirinden uzaklaştırarak gelir dağılımını bozucu bir etki yaratmaktadır. (Yeldan, 2005: 23-4).

II. SERMAYE HAREKETLERİNİN SERBESTLEŞMESİ ÇAĞINDA TÜRKİYE EKONOMİSİNDE BÜYÜMENİN YOKSULLAŞTIRICI KARAKTERİ

Türkiye ekonomisi uluslararası pazara 1980-1983 yılları arasında açılmış ve bu dönüşüm 1989-1990 yılında tamamlanmıştır (Yeldan, 2005: 25). Mal piyasalarının dış pazara açılması, döviz kurunun esnekleştirilmesi ve ithalat rejimi üzerindeki kontrollerin kaldırılarak serbestleştirilmesiyle başlayan süreç, 1989’da sermaye hareketlerinin üzerindeki engellerin kaldırılmasıyla tamamlanmıştır.

Bu bölümde, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sürecinde dünya ekonomisine çevresel bir ülke olarak eklemlenen Türkiye’nin bu süreç içindeki büyümesinin karakteri analiz edilecektir. Bu bağlamda, dönemsel olarak reel bir büyümenin var olup olmadığı, emek ve sermayeye göre büyümenin etki değişimi, büyümenin istihdam yaratıp yaratmadığı, büyümeden ülke ekonomisinde yer alan hangi kesimlerin yararlandığı ve büyümenin ne ölçüde içsel dinamiklerle belirlendiği gibi konular tartışılacaktır.

A. 1980’lere Giden Yolda Türkiye Ekonomisinin Geçirdiği Dönüşüm

24 Temmuz 1908’de ilan edilen İkinci Meşrutiyet ve 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi, Türkiye Cumhuriyeti’nin modern bir kapitalist bir ekonomiye evrilmesinin temel yapı taşlarını oluşturan iki temel olaydır (Boratav, 2018: 64-5). Bu tarihten sonra, 1923-1929 arasındaki dönem, Lozan Anlaşması’nın çizdiği sınırlar dahilinde ve açık ekonomi anlayışı çerçevesinde, devlet desteği sağlanarak yetiştirilen yerli sermayenin yabancı sermaye ile el ele verdiği, büyümenin atıl kapasite kullanımı ile sağlandığı bir dönemi ifade etmektedir. 1929 Buhranı ile kapitalist dünyanın kriz içine girdiği, devletin ekonomiyi harekete geçirmesini zorunlu kıldığı bir dönemdi anlatmaktadır (Kepenek, 2012: 59). 1930-1939 arasındaki yıllar, Türkiye’nin dışa kapanarak korumacılık ve devletçilik anlayışı içinde

milli sanayileşme hamlesi yaptığı, sanayileşmeye dönük büyüme stratejisi ile %6'lara yaklaşan büyüme oranlarının yakalandığı ve devletçi anlayışın ülkede kapitalizmin gelişiminde etkin olduğu dönemi ifade etmektedir (Pamuk, 2014: 185-191).

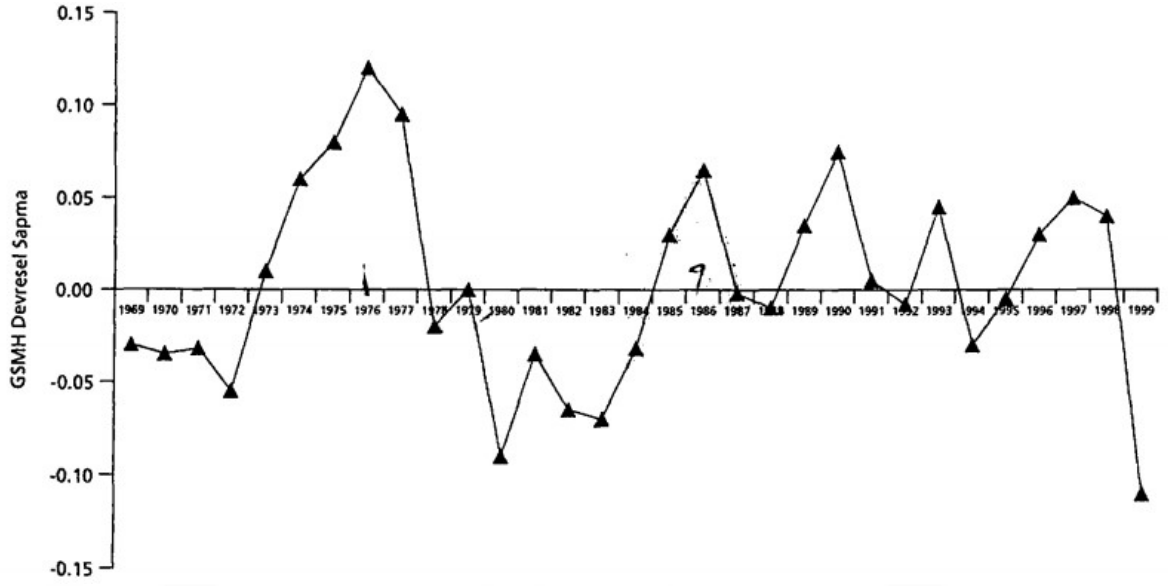
İkinci Dünya Savaşı dönemi ile birlikte milli hasıladaki artış büyük kesintiye uğramış, üretken sektörlerde önemli gerileme kaydedilmiştir (Kazgan, 2009: 73-4). Ekonomi politikasında kesin dönüşümün başladığı yıllar olarak 1940'ların sonunu esas almak olasıdır (Kepenek, 2012: 91). Çok partili yaşama geçişin başlangıcı olan 1946 yılı, içe dönük, korumacı, kapalı ekonomi anlayışından vazgeçilerek iktisat politikalarında serbestleşmenin başladığı, özel girişimlerin desteklendiği, ithalat rejiminin serbestleştirilerek ithalat hacmi artırılırken ihracatın büyük ölçüde sabit kalması nedeniyle Türkiye ekonomisinin kronik cari açık sorunun temellerinin atıldığı bir dönüm noktasını ifade etmektedir (Boratav, 2018: 104-12). Bu dönem, dış ticaret rejimini serbestleştirmeye dönük izlenen yeni ekonomi politikalarının filizlendiği, döviz sıkıntısı olmadığı halde serbest piyasa öncüllerine işlerlik kazandırmak için 1946'da devalüasyona gidildiği, bunun sonucu olarak dış pazara dönük kalkınma anlayışı çerçevesinde hareket edilmesiyle kredilere ve yabancı sermayeye dayalı bir ekonomik yapının ülke ekonomisinin karakteri ile ayrılmaz bir parça biçimine dönüştüğü yılları ifade etmesi bakımından oldukça önem taşımaktadır (Kepenek, 2012: 118). Kronik dış açıklar ve dış kaynaklara bağımlılık gibi ekonominin yapısal sorunları, günümüzde de önemini yitirmemiş bir kalıt olarak durmaktadır.

1958-1961 yılları arası, liberal dış ticaret rejiminin getirisi olan ve gittikçe artan dış ticaret açıkları ile baş edilememesi sonucunda dış ticaret kontrollerinin artırıldığı, ancak dış açıklarda önemli bir gerilemenin kaydedilmediği (Kazgan, 2009: 85), ekonominin ithal girdilere büyük ölçüde bağımlı hale geldiği ve büyümenin ithal ikamesi modeli sayesinde ve büyük ölçüde dış kaynaklarla sağlandığı dönemi ifade etmektedir. 1954 yılı ile başlayan durgunluk dönemi, 1961 yılı ile yerini genişleme konjonktürüne

bırakmış, dünya genelinde az gelişmiş ekonomilere yönelen dış kaynaklar ile kredilerin arttığı bir döneme girilmiştir (Kazgan, 2009: 84-5). Bu anlamda, Türkiye ekonomisi de kamu kesimi ile özel kesimin iş birliğinin oluşturduğu karma ekonomi modeli doğrultusunda ithal ikameci sanayileşme stratejisi içinde kalmış (Pamuk, 2014: 237), ancak bu durum beklenenin aksine GSYH içinde ithalatın payının artma eğilimine girmesini engelleyememiş, ekonomiyi dış kaynaklara ve ithalata bağımlı büyümeye zorunlu kılmıştır (Boratav, 2018: 137). Türkiye ekonomisinin Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana geçirdiği dönüşüm süreci, ithal ikameci modelin terk edilmesiyle küresel kapitalizmin yeni aşaması olan neoliberal düzene geçiş öyküsü ile devam edilecektir.

1970 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin büyüme dinamikleri incelendiğinde, ülkenin büyüme ve kriz döngüsü içinde olduğu söylenebilir (Yeldan, 2005: 31). Aşağıda incelemeye alınan 1970-1980 arasındaki yıllar, sermaye hareketlerinin henüz tam olarak serbestleştirilmediği ve ithal ikameci sanayileşme stratejisinin izlendiği bir dönemdir. Bu amaçla yerel pazar iç rekabetten korunmuş, içe dönük ancak dışa bağımlı bir sanayileşme dönemi yaşanmıştır. Bu durum, Türkiye ekonomisinin ulusal gelirin trend büyüme patikasıdan sapmalarını gösteren aşağıdaki grafik ile anlatılabilir.

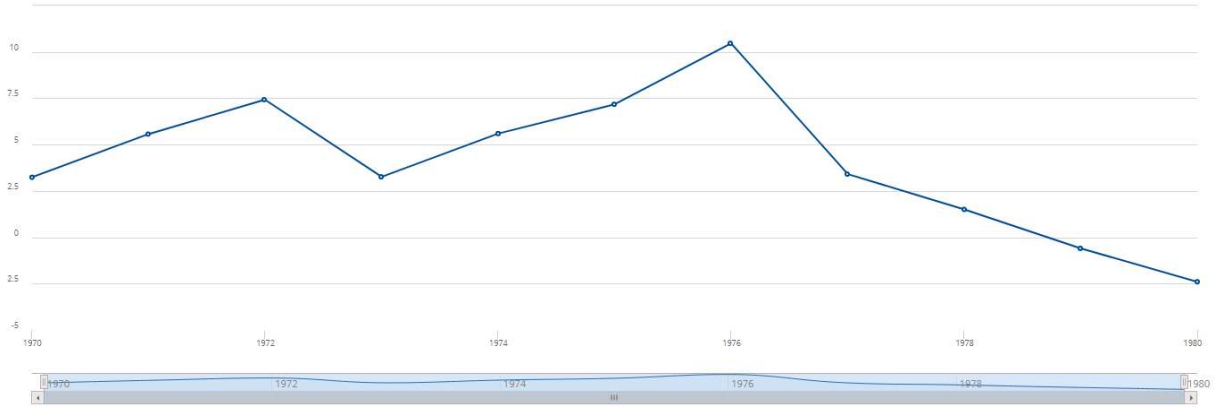
Grafik 3:1970'lerden 2000'lere Devresel Dalgalanmalar

(Kaynak: Yeldan, 2005)

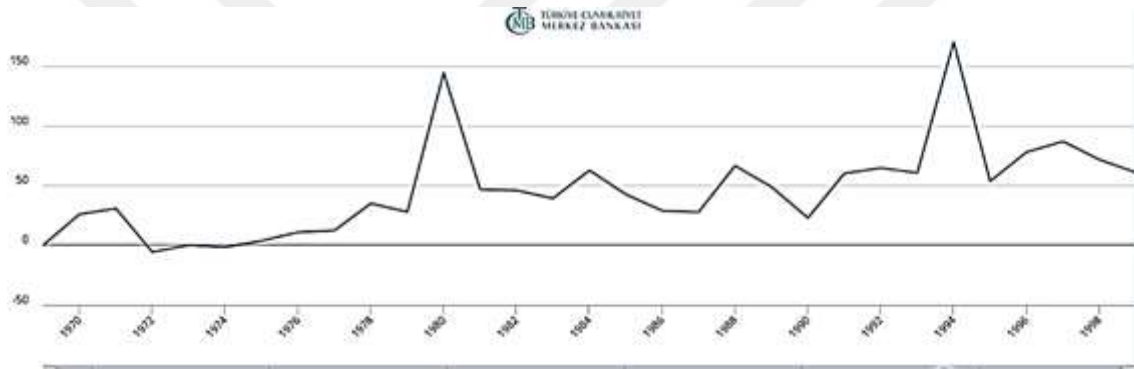
Şekilde ülke ekonomisinin büyümesi ile ulaştığı her bir tepe noktasını bir krizin takip etmesiyle anlatılan durum, aşağıda ayrıntılı biçimde anlatılacak olan 1969-1999 yılları arasında ülkedeki büyümenin karakteri ile ilgili önemli çıkarımlar yapılmasını olanaklı kılmaktadır. Söz konusu dönemde reel büyüme yaşanmasına karşın bu büyüme dış ticaret açıklarına neden olmuş ve büyümenin sağlanabilmesi için ithalat talebinin finansmanında döviz kuru önemli bir belirleyici olmuştur. Bu dönemde, döviz kurundaki reel değişimler, ulusal geliri farklılaştıran ana unsur olmuş, ulusal gelirin reel olarak arttığı yıllar, Türk lirasının yabancı paralar karşısında reel olarak değerlendirildiği yıllara denk gelmiştir. 1970-1974 yılları arasındaki büyümenin sağlanabilmesi için uygulanan iktisat politikalarına bakıldığında, temelde ulusal düzeyde belirlenen, genişleyici para, faiz ve döviz politikalarının merkeze konduğu; büyümenin yanında cari açığın arttığı, cari açığı finanse edebilmek için sermaye girişlerine hız verilirken dış borçlanmaya başvurulduğu söylenebilir (Yeldan, 2005:34-5). 1989 sonrasında ulusal ekonomideki büyüme sürecinin tamamen sermaye akımlarının kontrolüne ve uluslararası finans piyasalarına bırakıldığı görülecektir.

Grafik 4:1970-1980 Yılları Arasında Büyüme Oranları

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Grafik 5:1970-1998 Yılları Arasında Döviz Kuru Değişimi

(Kaynak: TCMB'den alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıda yer alan iki grafik, 1970-1980 yılları arasındaki GSYH'nin yıllık büyümesi ile 1970-1998 yılları arasında döviz kurunda yaşanan değişimi göstermektedir. Aşırı değerli hale gelen döviz kuru, büyük ölçüde ithal girdilere bağımlı olan sanayici ve ihracatçı sektörleri olumsuz etkileyerek cari işlem açıklarına, yüksek enflasyona neden olmuş, beraberinde ise dönem sonunda büyüme hızının negatife dönüşü yaşanmıştır. Öyle ki 1970'de %3,2 olan büyüme hızı, 1980 yılında -%2,4 olmuştur.

Dönemin dış ticaret rakamları, yukarıda anlatılan ve ülke ekonomisinin 1946'dan bu yana değişmeden süregelen dış ticaret açıkları ve ithalat bağımlılığının devam ettiğinin göstergesi olmuştur. Nitekim, bir ülkenin ekonomisinin dışa bağımlılığını anlamak için iki temel göstergeden yararlanılabilir (Boratav, 2006: 134): Bunlardan birisi GSYH içinden ithalatın aldığı pay, bir diğeri ise, dış ticaret açığının normalize edilmiş ve

birimden arındırılmış bir ölçüsü olan ve ithalatın ne kadarının ihracat tarafından karşılandığını gösteren ihracatın ithalatı karşılama oranıdır (Aydın-Başkaya-Demiroğlu, 2015: 2).

Tablo 1:1950-1980 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri

(%)	İhracat	İhracat/GSYH	İthalat	İthalat/GSYH	İhracat/İthalat
1950	263	3,9	286	4,2	92,2
1960	321	1,6	468	2,4	68,6
1970	588	2,3	948	3,7	62,1
1980	2.910	3,2	7.909	8,7	36,8

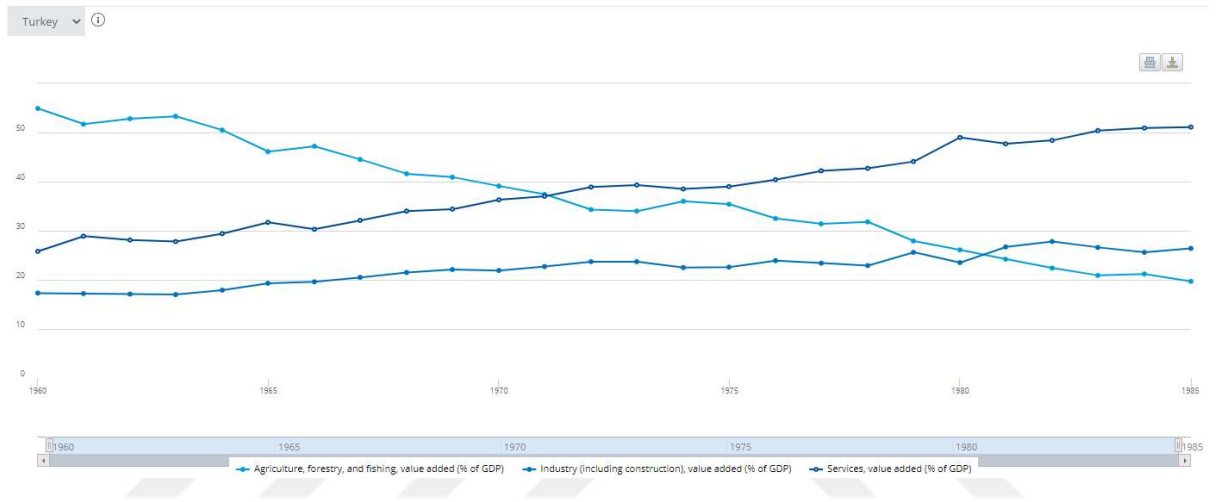
(Kaynak: Kalkınma Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki tabloda, Türkiye'nin 1950 ve 1980 yılları arasındaki dış ticaret verileri yer almaktadır. Tablo incelendiğinde ihracatın ithalatı karşılama oranını gösteren verinin giderek bozulduğu, özellikle ithal ikameci sanayileşme politikasının yoğun olarak kullanıldığı 1960-1980 döneminde, ithalatın GSYH içindeki payının giderek arttığı anlaşılmaktadır. İthal ikameci sanayileşme dönemi, bu yönüyle makroekonomik anlamda başarıya ulaşmayan bir politikadır (Boratav, 2006: 135). Ekonominin artan dışa bağımlılığı, kaynakların etkin bir şekilde kullanılmaması, döviz kıtlığı ve 1973 ile 1979'da yaşanan petrol krizlerinin ara girdi ithalatını olumsuz etkileyerek ithalat giderlerini artırması dönemde uygulanan ithal ikameci stratejinin yetersiz ve yanlış uygulandığına işaret etmektedir (Bayraç-Doğan, 2018: 20-2). Ancak, yaşanan petrol krizleri, ülkemizdeki ithalat giderlerini artırmasına karşın, dönem boyunca ülkede yaşanan seçim ortamı ve siyasi çekişmelerin etkisi, krizlerin olumsuz yansımalarını olabildiğince ertelemek yönünde olmuştur. Bu dönemde, ham petrol fiyatlarında yaşanan artış fiyatlara yansıtılmamış, ticari krediler ve “dövizle çevrilebilir mevduat” olarak adlandırılan kısa vadeli ve yüksek faizli borçlanma olanağı sunan yöntemle 1975-1976 yıllarında ülke ekonomisinin %8 dolaylarında büyümesi sağlanmıştır¹⁶ (Boratav, 2006:

¹⁶ Dövizle Çevrilebilir Mevduatlara başvurulmasındaki esas amaç petrol fiyatlarının uluslararası ölçekte arttığı bir dönemde petro-dolarların ülkeye çevrilerek dış finansman açığının giderilmesi olmuş, ancak bu yöntem sonucunda devalüasyonlarla yaşanan kur farklarının bütçeden ödenmesi yönünde verilen garantiler, büyük bir kamu zararına yol açmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bakırtaş, 2010.

129). Ancak bu yöntem, 1977’de ithal ikameci modelin sınırlarına ulaşmasına neden olmuş; bu yılın sonunda tüm kredi kanallarının tıkanmasına ve dış ticaret açıklarının büyümesi ile sonuçlanmıştır. Tüm bu durumların gösterdiği, dönemdeki ekonomik büyümenin sağlanmasında belirleyici etmenlerin, dış kaynaklı krediler, dış yardımlar, işçi dövizleri ve döviz kısıtlarının belirleyici oluşudur (Keyder, 1992: 321-25; Schick-Tonak, 1992: 368-374).

Grafik 6: 1960-1980 Yılları Arasında Sektörlerin GSYH'den Aldığı Paylar

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki grafik, 1960-1980 yılları arasında ekonomide, tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün GSYH’den aldığı payları göstermektedir. Dönemde, kamu kesiminin verdiği teşviklerle özel sanayiye maliyetinin altında girdiler sağlanarak bu kesimin yüksek kârlar elde etmesi sağlanmıştır. Dönem içinde, “üretken olmayan sektör” ya da “dış ticarete katılmayan sektör” olarak nitelendirilen hizmetler sektörünün GSMH’den aldığı pay 1960 yılında %40,8 iken 1975 yılında %55’e yükselmiş; böylelikle içinde ulusal ekonomide görece olarak büyüyen tek büyük sektör olmuştur.¹⁷ Kamu sektörünün öncülüğünde sanayileşme amacı güden bir dönemde, 1960 ile 1975 yılları

¹⁷ Aynı yıllarda tarım sektörünün GSMH’den aldığı pay %37,5’den %24,5’a inerken sanayi sektörünün aldığı pay %21,7 iken 1975’te %20,6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dünya Bankası, World Development Indicators Veritabanı.

arası incelendiğinde, sanayi sektörünün nüfustan aldığı pay %14'lük bir artış göstermesine karşın aynı yıllar arasında hizmetler sektörünün nüfustan aldığı pay %62,98'lik bir artış kaydetmiştir. Söz konusu durum, kârların sanayi sermayesinden daha çok ticaret sermayesine aktarıldığını göstermektedir (Boratav, 2006: 131). Bu yöndeki bir diğer saptama ise, 1963'ten 1980'e giden yolda, yatırım malı üreticilerinin toplam sanayi içindeki payının %8,4'ten %7,5'a düşüşü ile 1960 yılında istihdam edilen nüfusun %6,8'inin imalat sanayinde çalışırken 1980 yılında ancak %11'e çıkması sanayinin dışa bağımlılığının kronikleşmesinin temellerini göstermektedir (Boratav, 2006: 133). Nitekim aynı yıllarda hizmetler sektöründe çalışan nüfusun payının %15,1'den %29,5 düzeyine çıkışı, istihdamın yapısında büyük bir dönüşüm yaşandığını, iş gücünün üretken olamayan alanlara aktarıldığını göstermektedir. İçer dönük kurgulanan sanayinin üretim için gerekli olan girdilerde ve üretimin finansmanında dışa bağımlı oluşu, diğer bir dizi etmenle birlikte ülkedeki döviz sorununu derinleştirmiş, zaten dışa bağımlı olan ancak aynı zamanda üretken olan sanayi kesiminin ithalat eğilimini artırmıştır. Hizmetler sektörünün giderek artan payı, ekonomide elde edilen kârların üretim yolundan çok ticaret kanalıyla elde edildiğinin göstergesi haline gelmiştir (Bakırtaş, 2010: 16).

1963-1977 yılları arasında tarım işçilerinin, ücret ve maaş alanların ile kâr, faiz ya da rant elde edenlerin ulusal gelirden aldıkları paylar aşağıdaki şekildedir.

Tablo 2:1963-1977 Yılları Arasında Üretim Faktörlerinin GSYH'den Aldığı Paylar

%	1963	1970	1972	1974	1976	1977
Tarım	41,19	38,4	34,2	34,2	31,2	29,12
Ücret ve maaş	21,5	26,9	27,1	25,6	27,8	34,07
Kâr, faiz ve rant	37,31	31,7	36,4	36,3	37,9	46,47

(Kaynak: Bakırtaş, 2010)

Ulusal gelirden ücretlilerin aldığı pay dalgalanmasına karşın dönem içinde yaşanan artışın kâr, faiz ve rant gelirlerindeki artışı aşmadığı gözlemlenmektedir. Emekçi sınıfın reel ücretlerinin artışı ile sanayi sektöründeki katma değerinin yükseldiği bir dönem olmasına karşın bu durum, ücret ve kârlar arasındaki dengenin işçi sınıfı lehine dönmesine yardımcı olmamıştır. İthal ikameci sanayileşme stratejisinin uygulandığı dönemde devlet tarafından korunan yurt içi pazar sayesinde sanayi burjuvazisinin elde ettiği kazanç devamlı artmış, ücretlerde yaşanan artış ise “kabul edilebilir” düzeyde tutulmuştur (Yeldan, 2005: 42). Ancak 1970’lerin ikinci yarısından itibaren ücret-kâr dengesi sermaye aleyhine dönmeye başlamış, 1976’da imalat sanayinde ücretlerin katma değerden aldığı pay %31,7 iken 1979’da 38,3’e yükselmiştir. Bu süreç, ilerleyen bölümde anlatılacak olan ve 24 Ocak 1980 kararlarıyla başlayan yeni ekonomi politikasının belirlenmesinde etkili olacaktır.

Görüldüğü üzere, 1970 yılından ülkemizin dünya pazarlarına açılma sürecinin başlangıcı sayılan 1980 yılına kadar olan süreç, ithal ikamesi modelinin uygulandığı, bu amaçla korunan yurt içi pazar sayesinde özel sanayi kesiminin yüksek kârlar kazandığı, büyüme rakamlarının yüksekliğine karşın bu büyümeden toplumun tüm kesimlerinin değil yalnızca belli bir bölümünün yarar sağladığı bir döneme işaret etmektedir. Zaten, 1970 yılı ve devamında yaşanan küreselleşme süreci, sermayenin artan kârlılığını tek başarı kaynağı olarak değerlendirirken, oluşan kârlılık olgusunun kaynakların etkin dağılımının ve refahın artırılmasının önkoşulu olduğunu kabul etmektedir (Yeldan, 2005: 24). Bu dönemde büyüme, genişleyici para ve maliye politikalarıyla desteklenmiş, ancak bu başarı dış ticaret açıkları, dış borçlanma, döviz ve kredi kanallarında tıkanmalar pahasına sağlanabilmiştir.

B. 1980-1989 Yılları Arasında Türkiye Ekonomisi: İhracata Yönelik Büyüme Stratejisi

1980 yılı, ülkemizin ulusal ekonomik yapısını özel sektörün liderliğindeki pazar ekonomisinin güçlerine bıraktığı, sektörel önceliklerde değişim yaşanarak ihracata yönelik sanayi ile ticari hizmetlere önem verilen bir sürecin başlangıcı olmuştur. 1977 yılından itibaren başlayan döviz finansmanındaki kriz süreci 1980’de başlayan dışa açılma süreci ile sona ermiş, ancak bunun yanında özellikle birtakım yasal düzenlemeler ile alınan önlemlerin sonucu olarak emeğin kazanımları ile hakları azaltılmıştır (Yeldan, 2005: 38). 1977 yılından itibaren emeğin reel ücretlerinde ve kazanımlarında yaşanan artış karşısında sanayi burjuvazisi harekete geçerek sermaye-işgücü çelişkisini kendi tarafına çevirecek girişimlerde bulunmuş, bu bağlamda 24 Ocak 1980 Kararları devreye sokulmuştur.

24 Ocak Kararları yalnızca bir istikrar programı niteliğinde değil aynı zamanda Dünya Bankasının politika önerileri doğrultusunda oluşturulan ve içte ve dışta piyasa serbestisini savunan; yerli ve yabancı sermayenin kazanımlarının güçlendirilmesini öngören kararlardır (Boratav, 2006: 146). Bu kararlar ekseninde biçimlenen politikalar, 1970’li yıllardan itibaren Bretton Woods kurumları da denilen Dünya Bankası, IMF gibi kurumların, krizlerle karşı karşıya kalan ve ekonomik yapıları ve politikalarında farklılık gösterip göstermemesine bakılmaksızın pek çok azgelişmiş ülkeye önerilen yapısal uyum programlarıydı. Bu programların uygulanışında Türkiye’nin farklılık gösterdiği düzlem, ihracatın artırılması yönündeki öneriler bağlamında iç talebin kısılmasında daraltıcı para ve maliye politikalarındansa emek kesiminin zararına olacak biçimde gelir politikalarının araç olarak kullanılmasıdır (Boratav, 2006: 149).

24 Ocak İstikrar Programı, bir dizi Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe sokulmuş ve özünde mal piyasalarının dış pazarlara açılarak ithalat rejiminin üzerindeki kotaların kaldırılmasıyla serbestleştirilmesini öngören; kısa erimde enflasyonun kontrol altına

alınarak dış açığın kapatılması ve üretim kısıtlıklarının önüne geçilmesini, uzun erimde ise ithal ikamesi stratejisinin terkedilerek ihracata yönelik sanayileşme amacı doğrultusunda rekabet ortamı yaratılarak kamu kesimi yerine özel kesimin öncülüğünde gerçekleştirilecek bir dizi köklü düzenlemelerin yapılmasını öngören politikalar içermektedir. Bu politikaların en belirgin özelliği, ekonomiye ilişkin karar alma süreçlerinin ağırlıklı olarak serbest piyasa koşullarına terk edilmesidir (Köse, 2000: 29).

Bu kapsamda yapılan mevzuat düzenlemeleri incelendiğinde, ilk aşamada 25 Ocak 1980 tarihli Resmî Gazete’de yayımlanan Başbakanlığın 11.1.1980 tarihli iki Kararı dikkat çekmektedir. Bu kararlar kapsamında, “hizmetin daha rasyonel bir şekilde yürütülmesi ve işlemlere çabukluk kazandırılması amacıyla çeşitli Bakanlık ve kuruluşlara dağıtılmış bulunan görev ve yetkilerin bir merkezden yürütülmesinin daha yararlı olacağı” düşünülmüş, ayrıca yatırımları ve ihracatı teşvik etmek ve bu kapsamda alınacak önlemleri tek bir merkezden yürütmek için Başbakanlık bünyesinde *Teşvik ve Uygulama Dairesi* kurulmuştur (RG, 16880: 1-3).¹⁸ Yine, 8/166 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla dış ekonomik ilişkilerde koordinasyonu sağlayacak ve ithalat ve ihracat rejimlerini düzenleme amacıyla *Koordinasyon Kurulu*; kredilerin plan ve program ilkelerine uygun olarak dağıtılmasını ve finansman güçlüklerinin giderilmesini sağlamak, ödemeler dengesindeki gelişmeler doğrultusunda gerekli önlemleri almak için *Para ve Kredi Kurulu* kurulmuştur (RG, 16880: 3-5). Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 25 Sayılı Karar ile Türk lirası devalüe edilerek 1 ABD doları karşılığı 70 Türk lirası olacak şekilde belirlenmiştir (RG, 16880: 5-6). 8/168 sayılı Karar ile Yabancı Sermaye Çerçeve Kararnamesi yürürlüğe konmuş; özellikle özel sektörün faaliyet gösterdiği alanlarda ülkenin iktisadi kalkınmasında destek olması amacıyla ve yatırım yapabileceği alanların çerçevesi çizilerek tüm bunların denetimini ve koordinasyonunu sağlayacak

¹⁸ Bu iki Karar, 14.1.1980 tarihinde Cumhurbaşkanınca uygun görülmüş ve 25 Ocak 1980 tarihli ve 16880 sayılı (Birinci Mükerrer) Resmî Gazete’de yayımlanmıştır.

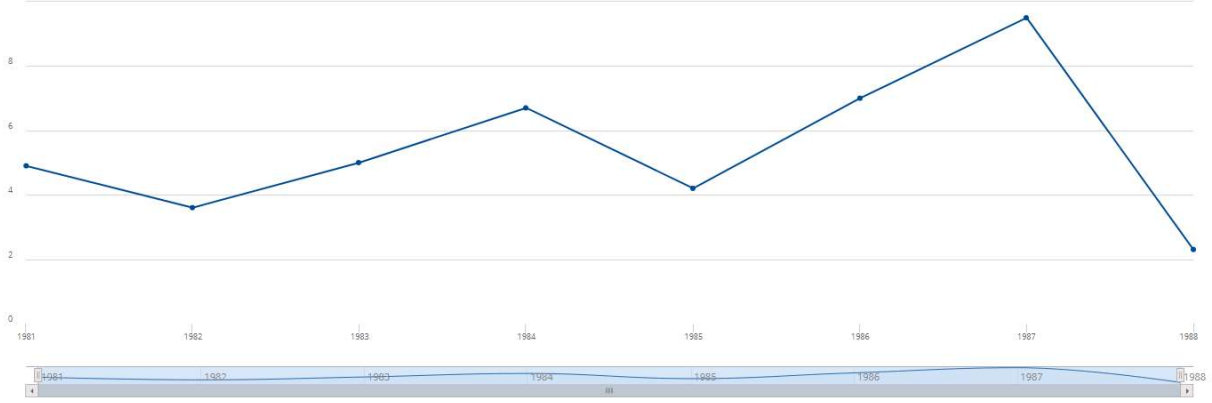
Başbakanlığa bağlı Yabancı Sermaye Dairesi kurulmuştur (RG, 16880: 10-13). 8/175 sayılı Karar ile Türk Parası Kıymetini Koruma Mevzuatı'nda¹⁹ öngörülen esaslara göre ihracatçının kullanımına bırakılmış döviz ile sınırlı olmak koşuluyla ihraç edilen sanayi mamulü ve yatırım malı olan hammadde ve ara malların ithalatında gümrük vergisi sıfırlanmıştır (RG, 16880: 19-20). 8/182 sayılı İhracatı Teşvik Kararı ile, Karar'da çerçevesi belirlenen koşulları sağlayan ihracatçılara vergi, resim, harç istisnaları, transfer kolaylıkları, yapacakları ihracatın karşılığında gereksinimlerinin ithalat yoluyla karşılanması için döviz tahsislerinde yararlandırılmaları gibi kolaylıklar sağlanmıştır (RG, 16880: 29-36).

Tüm bu önlemler ile yabancı sermayenin teşvik edilmesi, dışa dönük ve açık bir ekonomi politikasının benimsenmesi, ekonomik yaşamda kamunun müdahalesinin en aza indirilerek piyasa kurallarının egemen olması, tasarruf ve kredi faiz oranlarının serbestçe belirlenerek reel faiz uygulamasına geçilmesi amaçlanmıştır. Bu yapısıyla 24 Ocak kararları, ithal ikamesi yoluyla sanayileşme ve ulusal kalkınmacı birikim modelinden ayrılmayı simgeleyen bir anlayışı içermekte, serbest piyasa anlayışı doğrultusunda yapısal uyum programları kanalıyla uluslararası kapitalist sistemle bütünleşmeyi amaçlamaktadır. Bu kararların biçimlendirdiği dönem öz olarak “neoliberal dönüşüm” biçiminde nitelendirilebilecek bir sürece işaret etmektedir (Kaya, 2009: 237). 24 Ocak Kararlarının uygulanmasına geçilse de Türkiye’de neoliberal dönüşümün fiili başlangıcını, 18 Haziran 1980 tarihinde IMF ile 3 yıl süreli olarak imzalanan stand-by anlaşması çerçevesinde belirlenen önlemler oluşturmaktadır (Özçam, 2004: 7). Nitekim bu istikrar programının finansmanı, Washington Uzlaşmasının kurumları olarak karşımıza çıkan IMF, OECD ve Dünya Bankası gibi kurumların sağladığı kredilerle gerçekleşmiştir (İntaş, 2019: 8). Söz konusu yapısal uyum programları Türkiye

¹⁹ Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile ilgili bilgi için bkz. Seyit, G. (2021), “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”, Atatürk Ansiklopedisi.

ekonomisinin küresel ekonomik düzene eklemelenmesinde ve ekonomide yeni bir birikim modelinin oluşturulmasında başat etmen olmuştur.

Grafik 7: 1981-1988 Yılları Arasında Büyüme Oranları

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

1981-1988 yılları arasında %5,3 olan ortalama büyüme oranı, 1988’de %2,1 düzeyine gerilemiştir. Bu dönemdeki büyüme temelde, reel ücretlerin düşürülmesi ile ihracata yönelik büyüme stratejisinin izlendiği politikalar bütününde gelir dağılımını emeğin aleyhine bozacak etki yaratan iç talebin kısılp toplam üretimin iç piyasalardan dış piyasalara kaydırılabilmesi için verilen ihracat teşviklerinin yarattığı ihrac edilebilecek artık sayesinde sağlanmıştır. Ancak bu durumun çeşitli maliyetleri olmuştur. Ülke içinde finansal serbestleşmenin amaçlandığı bir dönemde, reel faizlerin tasarruf artışını tetiklemesi ve sermaye grupları üzerindeki vergi yükünün hafifletilmesiyle sağlanacak tasarrufların, yatırımları finanse etmede yeterli olacağı yönünde bir politika anlayışı benimsenmiş ve bu doğrultuda vergi sisteminde önemli değişikliklere gidilerek kurumlar vergisinde firmalar lehine olacak biçimde istisna ve muafiyetler öngörülmüştür. 1980’lerin başında üniter ve artan oranlı olan gelir vergisi parçalı ve adaletsiz bir vergi türüne dönüştürülmüş, 1985 yılında katma değer vergisinin kabulü ile ücretlilerden giderek artan oranlarda vergi alınmaya başlanmıştır (Sönmez, 2009: 33; Boratav, 2005: 154). Tüm bu etmenler, vergi gelirlerinin millî gelir içindeki payını azaltmış ve sermaye

gruplarının lehine sonuçlar doğurmuştur (Boratav, 2005: 154). Ücret maliyetlerinin azaltılması, kamu borçlanmasındaki artışı karşılamaya yetmemiş, vergi gelirlerinin de azalmasıyla artan kamu harcamaları bu dönemdeki büyümenin maliyet unsurlarından birini oluşturmuştur²⁰. Serbest piyasa ekonomisinin beklentilerinden olan kamu sektörünün daraltılması karşılığında özel sektör yatırımlarının artışı bu dönemde yeterince sağlanamamış ve 1980-1988 yılları arasında kamu yatırımlarının artış hızı %1,8'i aşamamış olmasına karşın 1988 yılına kadar kamu sektörünün yatırımlar içindeki payı, özel sektörün payını aşmıştır (Sönmez, 2009: 31; Yeldan, 2005: 47). Kamu kesiminin tasarruflarında yaşanan bu açık, iç ve dış borçlanmayı hızlandırmıştır. Kamu kesiminin yatırım-tasarruf açığının²¹ finansmanı dış borçlanma ile karşılanmıştır (Sönmez, 2009: 33). Kamu açıklarının finansmanında iç borçlanmaya başvurulmuş, Hazine belli aralıklarla bankalara tahvil ve bono satışına başlamıştır (Boratav, 2005: 154). Dönemde gerçekleşen büyümenin önemli unsurlarından olan dış borçlanma, ekonomik büyümenin belirlediği cari açığın finansmanında kullanılmıştır (Sönmez, 2009: 33). 1980-1989 yılları arasında yerleşik olmayanların neden olduğu toplam sermaye girişinin %67'lik bir kısmı cari açığın finansmanına ayrılmıştır (Erdem, 2010: 121). Nitekim, dönemdeki üretim düzeyinin artışı, hızla artan ithalat sayesinde gerçekleşmiş, artan ithalat sonucu oluşan cari açığın finansmanı da dış borç stokunun artmasına neden olmuştur (Boratav, 2005: 160). Özetle, söz konusu dönemde gerçekleşen pozitif büyümenin karakteri, iç talebin kısılarak ihracata yönelik sonucunda, kamu kesiminin iç borçlanmaya başvurması ve kamu bütçesinde oluşturduğu baskı ile öte yandan artan ithalat sayesinde üretim için elde edilen ara ve yatırım malları ile yani dış kaynaklarla belirlenmiştir.

²⁰ Ayrıca bkz. Konukman, 2020: 75-97.

²¹ Bir ülkenin cari açık yaşamasının altında yatan temel etmen, iç ekonomik dengesizliklerinden kaynaklanan tasarruf açığı kavramı ile açıklanmaktadır. Tasarrufların yatırımları karşılayamayacak düzeyde olduğu bir ekonomi, kaçınılmaz olarak dış açık sorunu yaşamakta yani ihracat seviyesinin ithalatın altında kaldığı bir durumu yansıtmaktadır. Düşük bir tasarruf oranı dış ticaret açığını ifade ettiği gibi ekonomide yatırımlara ayrılan kaynakların kıtlığına da işaret ettiği için ekonomik büyüme üzerinde de olumsuz etki yaratmaktadır. Ayrıntılar için bkz. Kaygısız vd., 2016.

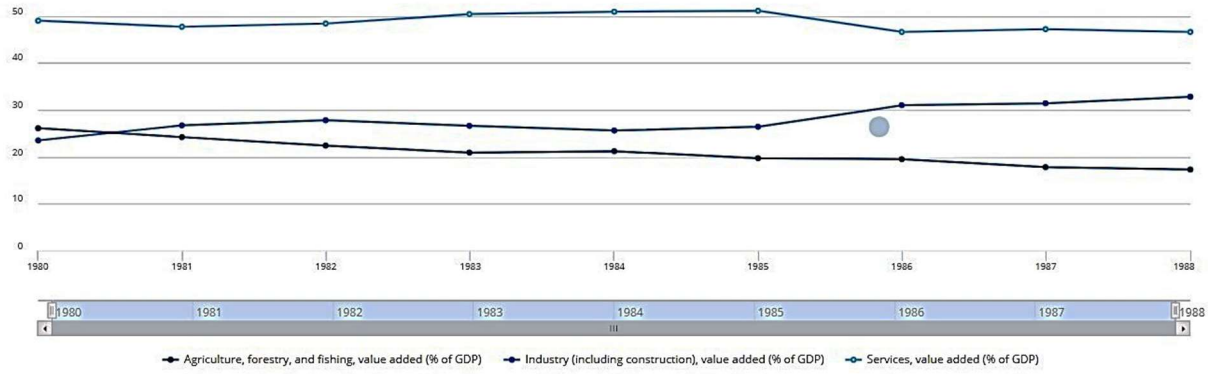
Tablo 3:1980-1988 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri

%	1980	1983	1984	1985	1986	1987	1988
İhracat/GSYH	3,2	7,1	9,0	8,9	7,4	8,9	9,6
İthalat/GSYH	8,7	11,4	13,6	12,7	11,0	12,3	11,8
Cari İşlemler Dengesi/GSYH	-3,8	-2,4	-1,8	-1,1	-1,5	-0,7	1,3
İhracat/İthalat	36,8	62,0	66,3	70,2	67,1	72,0	81,4

(Kaynak: Kalkınma Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki tabloda, Türkiye'nin 1980 ve 1988 yılları arasındaki dış ticaret verileri yer almaktadır. Söz konusu yıllarda uygulanan politikalar gereği, üretim iç piyasalardan dış piyasalara kaydırılmış, iç talebin kısılma yöntemi olarak gelir dağılımının emek aleyhine bozulmasını sağlayan araçlar seçilmiştir. Gelir dağılımındaki bu değişim, iç talebin yapısını temel tüketim mallarından lüks mallar yönünde değiştirmiştir. Bu yıllardaki pozitif milli gelir oranları da dikkate alındığında, arz ve talebin yapısındaki değişmelerle üretimin artırılmasını sağlayan mekanizma yüksek ithalat hacminden kaynaklanmaktadır. Yapısal uyum programlarının amaçladığı ve ithalatın kısılarak ihracat hacminin artırılması yönündeki mekanizma, Türkiye'de ihracatın ancak ithalat hacmindeki yükselme ile devam etmesi yönündeki zorunluluğu ortaya koymuştur. Buradaki temel sorun, beklenilenin aksine, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin Türkiye'de ithal, ara ve yatırım mallarına olan bağımlılığını artırması, bu durumun da cari işlemler açığını yükseltmesi olmuştur (Boratav, 2006: 160). Dış borç stokunun dönem boyunca artmasına yol açan bu unsur, dönemdeki büyümenin başat kaynaklarından birinin dış kaynaklarla sağlanan krediler olduğuna işaret etmektedir.

Grafik 8: 1980-1988 Yılları Arasında Sektörlerin GSYH'den Aldığı Paylar

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki grafik, 1980-1988 yılları arasında ekonomide, tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün GSYH'den aldığı payları göstermektedir. Söz konusu dönemin sonuna kadar tarım sektörünün GSYH'den aldığı payın azaldığı, sanayi ve hizmetler sektörlerinin aldığı payların arttığı görülmektedir. Yurt içi faktör gelirlerinin dağılımı incelendiğinde ise, tarım gelirlerinin 1980'de aldığı pay %25,1 iken sürekli azalış göstererek 1988 yılında %17,6 seviyesine indiği; ücret gelirlerinin 1980 yılında %25,1 olan payının 1984'te %20,4 seviyesine inerken 1988 yılında %24,3 olduğu; faiz, kira ve rant gelirlerinin ise 1980 yılında %47,3 olan payının dönem boyunca sürekli artarak 1988 yılında %56,3 olduğu gözlemlenmiştir (Sarı, 2005: 5). Bu dönemde çalışan kesim içinde ücretlilerin sayısı arttığı ve milli gelirden aldıkları pay azaldığından, gelir dağılımının tarım sektörü gibi ücretliler aleyhine de bozulduğu söylenebilir. Bu olguların altında yatan temel etmen, dışa açılma modelinin bölüşüm ilişkileri açısından belirleyici unsurunun sermaye ve emek arasındaki çelişkinin emek aleyhine olacak biçimde düzenlenmesidir (Boratav, 2006: 149).

Dışa açılma stratejisi, güçlü ihracat teşviklerinin garanti edilmesinin yanında, emek maliyetlerinin düşürülmesini odak noktası yapmıştı. Nitekim 24 Ocak Kararlarının en güçlü savlarından birisi, ülkedeki yüksek ücretlerin, yüksek ihracat oranlarının

yakalama başarısının önünde büyük bir engel oluşturduğu yönündeydi (Boratav, 2006: 147). Bu doğrultuda, işgücü piyasasını denetim altına almak ve reel ücret maliyetlerini düşürmek için ücretlerin artık toplu sözleşme yöntemiyle değil, Yüksek Hakem Kurulunun kararı ile belirlenecek oluşu, emeğin sendikal kazanımlarının baskılanması doğrultusunda atılmış en somut adımlardan birisiydi (Boratav, 2006: 150). Bu amaçla, emekçi sınıfın grev, sendikal örgütlenme ve toplu sözleşme yapmaları üzerine getirilen kısıtlamalar ile reel ücretler hızla geriletilmiştir. 1983'te özel sektörde %27,5 olan ücretli emeğin imalat sanayi gelirleri içindeki payı, 1987'de %17 düzeyine gerilemiş; kamuda ise %48'lik bir azalış göstererek %13'e düşmüştür. Ücretli emeğin payında yaşanan azalmaya karşın özel imalat sanayindeki kâr oranları aynı yıllarda %31 düzeyinden %38'e yükselmiştir (Yeldan, 2005: 44).

Söz konusu dönemde emek aleyhine işleyen mekanizmalar yalnızca örgütlü işçi sınıfına yönelmemiş, memur maaşlarında, emekli ikramiyelerinde, kıdem tazminatlarında ve tarım kesimine yönelen destekleme politikalarında da kendini göstermiştir (Boratav, 2006: 151). Ancak bu dönemin sonlarına doğru, 1988'den itibaren, emek örgütleri ve sendikalar güçlerini hissettirmeye başlamış, reel ücretler, kamuda ve özel imalat sanayiinde artmaya, kırsal kesime olan devlet destekleri yükselmeye başlamıştır. İç ticaret hadlerinin tarım lehine dönmesi ile yeni biçimdeki kaynak aktarım mekanizmaları devreye sokulmuş, artan ücretlerin ve tarım ekonomisine yönelik gelir transferlerinin maliyetini devlet üstlenmiştir (Yeldan, 2005: 50-1). Burada amaçlanan özel sektörün kârlılığını korumak olsa da bu durum, kamu maliyesi üzerinde önemli bir baskı aracı olmuştur.

Tablo 4: 1975-1989 Yılları Arasında Sektör Bazlı Sabit Sermaye Yatırımları

	(1990 Yılı Fiyatlarıyla, Milyar TL)												
	Tarım	Sanayi	Madencilik	İmalat	Enerji	Hizmetler	Ulaştırma	Turizm	Konut	Eğitim	Sağlık	Diğer Hizmetler	Toplam
1975	4269,5	26322,6	1627,8	21706,7	2988,2	24702,6	8442,2	250,0	11108,1	1212,6	466,3	3223,4	55294,8
1976	6026,9	30800,3	2299,5	24107,7	4393,1	29605,1	9970,9	284,5	13739,2	1368,1	595,0	3647,4	66432,3
1977	6083,5	31772,3	2395,1	24615,7	4761,5	30472,7	10685,0	309,0	13720,5	1137,7	506,3	4114,2	68328,5
1978	4485,6	28336,6	2475,3	21071,7	4789,6	29715,5	8894,7	317,7	15529,2	1002,3	548,7	3423,0	62537,7
1979	3225,8	26520,9	2458,1	17927,7	6135,2	29522,2	8277,9	291,1	16873,7	758,8	443,7	2876,9	59268,8
1980	3300,7	24449,6	2185,2	16784,2	5480,2	24640,6	6758,4	249,8	13900,6	786,1	417,6	2528,1	52390,9
1981	4408,2	24720,3	3035,8	15651,3	6033,2	21325,4	7579,0	269,5	9367,6	877,2	522,3	2709,8	50453,9
1982	4517,5	23242,3	2529,6	14234,0	6478,7	22283,4	8317,9	259,0	9528,9	895,3	493,1	2789,2	50043,3
1983	4761,5	22512,2	2747,1	13158,6	6606,4	23976,4	9327,3	306,7	9953,1	967,5	444,0	2977,8	51250,0
1984	4701,8	21422,3	2659,9	12828,0	5934,4	26249,9	9981,7	519,9	10975,9	839,3	413,1	3520,1	52374,0
1985	4148,2	23602,6	3490,3	13657,5	6454,8	32870,9	12879,2	836,1	12694,9	1244,0	503,9	4712,9	60621,7
1986	4159,0	24299,9	2668,8	14112,7	7518,4	40307,4	13784,5	1550,2	16971,8	1325,9	627,1	6048,0	68766,3
1987	5176,7	20957,9	1840,6	12251,6	6865,7	49693,6	14944,5	1929,7	24029,3	1691,2	781,4	6317,5	75828,2
1988	4414,0	20624,3	1770,2	11880,3	6973,8	51605,3	11671,2	2435,5	29600,7	1665,3	692,8	5539,7	76643,6
1989	4238,0	20599,7	1478,4	10969,9	8151,5	53842,2	11986,4	3112,9	30718,6	1950,4	937,4	5136,4	78679,9

(Kaynak: Devlet Planlama Teşkilatı)

Yukarıdaki tabloda 1975-1989 yılları arasında ana sektörler itibarıyla sabit sermaye yatırımlarının bileşimleri gösterilmiştir. Tarım sektöründe 1970'li yıllar ile karşılaştırıldığında 1980'li yıllarda yaşanan görece azalış, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren verilen desteklemelerle iyileşme göstermiştir.

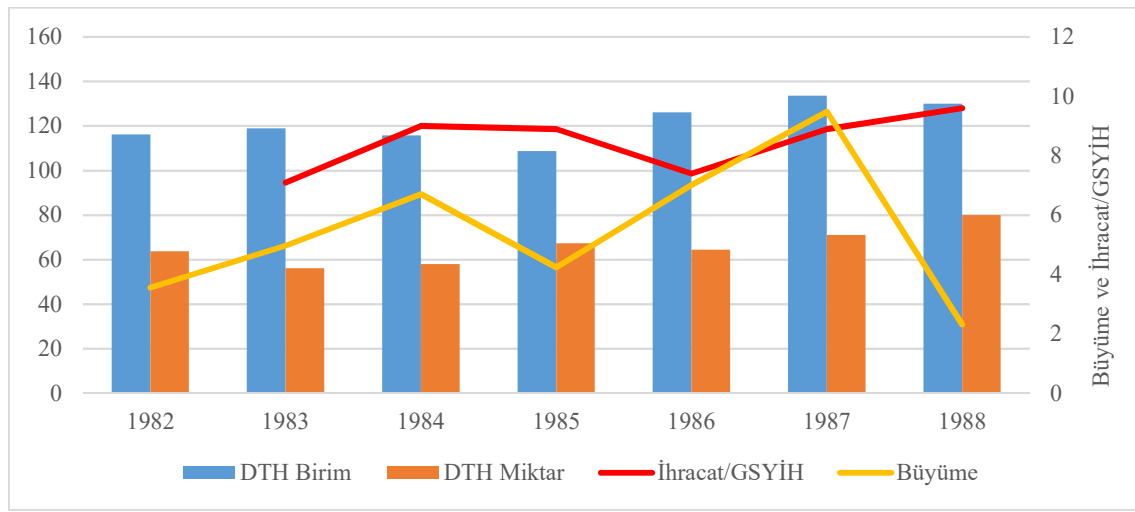
Bu dönemde sanayi sektörü yatırımlarının 1980'li yıllardan itibaren belirgin bir azalış göstermesi ilginçtir. Bu yıllarda sanayi sermayesi, azaltılan ücret maliyetleri, iç talep ve baskı unsuru biçimine dönüşen faiz yükü ile elindeki kapasitelerini -1980 öncesindeki atıl durumda kalan kapasitelerinin devreye girmesi ile- daha fazla üretim yaparak ihracata yöneltme amacındadır (Boratav, 2006: 162). Yeni kapasite yaratılmadan oluşturulan bu genişleme, 1980'li yılların ilk yarısında gözlemlenen milli gelirde ve sanayi sektöründeki büyümeyi açıklamakta; büyümenin ve sanayi sektörünün daha fazla ihracat yapmasını olanaklı kılan olgunun, teknolojik gelişmelerden kaynaklanan verim artışına değil, devalüasyonlarla yürütülen döviz kuru politikası ile ücret maliyetlerinin azaltılmasına dayandığını göstermektedir (Boratav, 2006: 163). Burada dikkat çeken başka bir olgu, sanayi ürünleri ihracatının artırılması doğrultusunda verilen destekleme ve teşviklerin üretken sanayi işletmeleri yerine, ihracatçı sermaye şirketleri olarak örgütlenen büyük ticaret sermayesine verilmesidir (Boratav, 2006: 168).

Hizmetler sektöründe en çok ağırlığa sahip olan konut sektörünün performansı bu dönemde dikkat çekmektedir. Sabit sermaye yatırımları içindeki imalat sanayi yatırımlarında görülen düşüş ile kıyaslandığında özel sektörün 1984 yılından itibaren belirgin biçimde ağırlık verdiği konut, kamunun ağırlık verdiği enerji ve ulaşım yatırımları, dönemdeki yatırım tercihlerinin ticarete konu olmayan sektörlerle yönlendirildiğine işaret etmektedir (Yeldan, 2005: 45-8). Dönemde, özel sektörün gerçekleştirdiği yatırımlar ile imalat sanayindeki sabit sermaye yatırımları yetersiz kalmış, sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi sağlanamamış, sermaye birikim hızı özellikle 1980’lerde çarpıcı biçimde düşüşe geçmiştir (DPT, 2005: 28-32). Sanayi sektöründe yaşanan sermaye birikim hızında en belirgin düşüş gösteren sektör ise imalat sanayi olmuştur (DPT, 2005: 28-32). Bu sektöre yönelen yatırımlar 1981-1982 yılları arasında yıllık ortalama %0,8 daralmışken ihracata yönelik sanayileşme politikasının yoğun biçimde uygulandığı 1983-1987 yılları arasında yalnızca %3,7 oranında artmıştır (Yeldan, 2005: 47). Kaynak dağılımının piyasa kurallarına bırakıldığı bir dönemde yatırımların üretken olan sektörler yerine, konut, ulaştırma ve turizm gibi hizmetler sektörüne yönelmesi ve imalat sanayiinde gözlemlenen dalgalı seyir, 1980 sonrasında uygulanan ihracata yönelik büyüme stratejisinin yapısal sorununun yatırım stratejisindeki bozukluğun oluşturduğu ihracat ve yatırım öncelikleri arasındaki uyumsuzluk olduğuna işaret etmektedir. Bu durum, söz konusu yıllarda kamu kesiminin verdiği teşviklerle ihracata yönelimin sağladığını, ancak sanayileşmenin artması yönünde bir sonuca ulaşamadığını ortaya koymaktadır (Yeldan, 2005: 47-9).

1980’li yıllar, üretken olmayan sektörlerle yapılan yatırımlar ile emek maliyetlerini düşüren ve gelir dağılımını sermaye lehine çeviren yapay nitelikli büyüme anlayışının izlendiği, büyüme hızlarının düştüğü (%2,1), enflasyon oranının arttığı (%68,8), Türk lirasında yaşanan değerlenmeler sonucunda ihracata verilen teşviklerin azaldığı ve sonuçta yapısal uyum reformlarının tıkandığı bir sürecin başlangıcını oluşturmaktadır

(Yeldan, 2005: 49). Söz konusu dönem, göreceli ve mutlak anlamda büyüyen ekonomik artıktan emeğin aldığı payın azaltıldığı, buna karşın ticari ve mali sermaye ile rant kesiminin payının arttığı; burjuvazinin sanayiciler gibi yatırımcı unsurları yerine aracı ve tüketici unsurlarının ödüllendirildiği yıllardır (Boratav, 2006: 169). Dönemdeki büyümenin yoksullaştırıcı karakterini yansıtan, bölüşüm ilişkilerini emek aleyhine çevirerek yapay bir büyüme yaşanmasına neden olan hususlar, Bhagwati'nin yoksullaştıran büyüme analizi üzerinden de gösterilebilir.

Grafik 9: 1982-1988 Yılları Arasında Yoksullaştıran Büyümenin Geçerliliği

Yukarıdaki grafikte, Türkiye ekonomisinde 1982-1988 yılları arasındaki dönem, yoksullaştıran büyüme olgusunun geçerliliği bakımından incelenmiştir. 1983-1984, 1987-1988 dönemleri incelendiğinde, miktar endeksi üzerinden hesaplanan dış ticaret haddi düzeyi ile birim değer endeksi üzerinden hesaplanan dış ticaret haddi düzeyi arasındaki ilişkinin, birinci değer yani miktar endeksi lehine değiştiği dikkat çekmektedir. Söz konusu durum, belirtilen dönemlerde miktar olarak daha fazla ihracat yapılmasına karşın birim ihracat değerinin azaldığını, yani dış ticaret hadlerinin bozulmasıyla göreceli yoksullaşma etkisinin belirlediğini göstermektedir. Söz konusu dönemlere karşılık gelen “ihracatın GSYİH içindeki payı”na bakıldığında, bu payın yükseliş eğiliminde olduğu, dolayısıyla ihracatın, büyüme üzerinde artan bir etkisinin bulunduğu görülmektedir. Bu iki öncülü izleyen çıkarsamamız şudur: DTH birim endeksinin DTH miktar endeksi

karşısında görel olarak gerilediği yoksullaştıran büyüme süreçleri, ihracatın GSYİH içindeki payının büyümesine bağlı olarak ekonominin büyüme performansı üzerinde baskılayıcı bir etki yaratmıştır.

C. 1989-2001: Sermaye Hareketlerinin Serbestleştirilmesi ve Uluslararası

Finans Sermayesinin Egemenliği

1. Sistemik Eğilimler

Eşitsiz mübadele kavramı, tarihsel kapitalizmin doğuşu ile gelişen bir kavramdır ve onun özünden ayrı değildir. Uluslararası ticaretin eşitler arası bir ticaret olmadığı tezinden hareketle ekonomik açıdan zayıf olan (çevre) ülkelerden güçlü konumda olan (merkez) ülkelere doğru değer akışına olanak tanıyan koşullar, kapitalist sistemin yapısına içkindir. Merkezin dışa dönük, yayılmacı ve saldırgan olan ilişki biçimi karşısında çevrede, merkezdeki birikimin gereklerine göre şekillenen, böylece artığın merkeze aktarımını, iç pazarın gelişmesini sınırlandıran üretim yapısının oluşumunu ve iş gücünün yüksek sömürüye tabi tutulmasını sağlayan bağımlılık biçimleri gelişmektedir. Bu koşullar altında, bir yandan sermaye-yoğun teknoloji kullanımının neden olduğu yeni gelir kaynakları yaratılmasının önündeki engeller tüketim malları pazarının gelişimini olumsuz etkilerken diğer yandan merkeze aktarılan kârlar, ulusal sanayilerin yaratılma olasılığını azaltmakta, böylece kapitalizmin kendisi, çevre ülkelerin gelişme olanaklarını kısıtlayan etkileri yaratmaktadır. Bir başka deyişle bir dünya sistemi olarak kapitalizm, çevrede az gelişmişliği perçinleyen bir işlev görmekte ve bu eşitsizliği yeniden üretmektedir (Seyit, 2019: 160-2).

Merkez veya çevre ülke olmak üretim süreçlerinin belirlediği bir durumdur. Bir üretim sürecini merkeze veya çevreye özgü kılan şey, o sürecinin ne ölçüde tekelleştiği ya da serbest pazarda gerçekleştiği ile yakından ilintilidir. Çünkü tekelleşen bir sürecin kârlılığı, serbest piyasada gerçekleşen kârdan çok daha fazla olmaktadır. Bu durum, kapitalizmin kendine özgü koşullarından kaynaklanmaktadır. Nitekim kapitalist sistemin

temel belirleyicisi, sonsuz bir sermaye birikimine olanak tanınmasıdır. Kapitalistler, kendisini büyük pazarlarda gerçekleştirirken devletlerle birlikte, iş birliği içinde çalışmalarının avantajlarına da gereksinim duyarlar. Güçlü bir devlet desteği sağlanarak kısmi tekeller²² yaratılır ki bu durum tam olarak serbest olan bir pazar ortamında alıcıların satıcılarla anlaşarak kâr oranlarını düşürme olasılığına karşı çok daha yüksek seviyede kâr elde etme olanağı sunar. Buradan hareketle, merkez ve çevreyi ayırt etmenin, üretim sürecinin kârlılık yaratma derecesi olduğu söylenebilir. Tekelleşme oranının artışına bağlı olarak daha çok kâr olanağı sunan kısmi tekeller, merkez ekonomilere özgülenirken, daha az kâr getiren rekabetçi süreçler çevre ekonomilerinde görülür. Bu iki ekonomi arasında gerçekleşen mübadele sonucu çevresel ürünün üreticilerinden merkeze özgü ürünlerin üreticilerine doğru artı-değer akışı gerçekleşir ki eşitsiz mübadelenin özünü oluşturan da budur. Kapitalist sistem, üretilen bu artı-değer için bir paylaşım olanağı sunarken bu sürece dâhil olan tek bir tarafın kazanmasına olanak tanır; sermaye birikimine ayrılan kısım büyüdükçe artı değeri yaratan üretim birimlerinde çalışanlara verilecek kısım azalır. Bu nedenle artı-değerin dağılımında öteden beri gelen bir sınıf mücadelesi verilmektedir (Wallerstein, 2018: 51-95).

Gelişmiş kapitalist ekonomiler, egemen oldukları üretim sektörlerinde daha yüksek kâr elde edemeyeceği zaman, finansal sermayelerini yeniden değerli biçime sokacak yeni pazar bulmak zorundadır (Dönmez Atbaşı-Öziş, 2019: 578). Özellikle 1990’larda dünya genelindeki ekonomilerin kontrolsüz biçimde yaşadığı mali serbestleşme ve dünya kapitalist sistemine eklemlenmeleri hızlanmış, bu duruma çözüm getirecek biçimde yeni ekonomi politikaları şekillenmiş, özellikle de gelişmekte olan ya da azgelişmiş ülkelerin ekonomilerine yönelen çeşitli köklü düzenlemeler getirilmiştir.

²² Devlet eliyle oluşturulabilecek kısmi tekeller, patent sistemi, ithalat ve ihracat üzerindeki devlet kontrolleri gibi korumacı önlemler, devletlerin piyasaya alıcı olarak girmesi örnek verilebilir. Ayrıntılar için bkz. Wallerstein, 2018)

2. Finansal Serbestleşme Çağında Türkiye

Wallerstein'in eşitsiz mübadele çözümlemesi bağlamında saptadığı üzere, sermaye hareketlerinin uluslararası ölçekte serbestleştirilmesi ile sermaye fazlası olan ülkelere, sermaye açığı olan ülkelere doğru sermaye akışı gerçekleşmiştir. Türkiye de özellikle 1989 yılı ve sonrasında bu eğilimden etkilenmiş ve ülkeye yoğun sermaye akışı başlamıştır. Bu başlık altında, ülkemize yönelen sermayenin karakteri, bu yıllarda yaşanan büyümenin niteliği ile söz konusu dönemde özellikle 1990'lardan itibaren dünya genelinde sık görülen krizlerin yapısı irdelenecektir. 1990'lı yıllar boyunca hem merkez hem de çevre ülkelerin sıklıkla yaşadığı finansal krizlerle ilgili olarak, ülkelerin ekonomik yapıları ve içinde bulundukları koşullar farklı olsa da belirli bir boyutta ortaklaşma olgusu dikkat çekmektedir. Söz konusu boyut, krizlerin yaşandığı ülkelere sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönündeki gelişimdir (Dönmez Atbaşı-Öziş, 2019: 579).

Arrighi'nin sistemik birikim daireleri çözümlemesi çerçevesinde işaret ettiği ve sermaye girişlerinin konjonktürün genişleme, sermaye çıkışlarının ise çöküş aşamasını ifade etmesi olgusu, Marx'ın sermaye ve kâr oranları tezleri ile doğrudan ilintilidir. Birbirini izleyen genişleme ve daralma konjonktürleri, ulusal ya da uluslararası kâr oranlarına bağlı olarak doğrudan sermaye hareket yasalarına tabidir (Apaydın-Şahin, 2017: 26). Krizlerin ve konjonktürel dalgalanmaların sürekli tekrarlanması, sermayenin genişleyen yeniden üretim mekanizmasının gerçeklerinden, bir başka deyişle değersizleşme eğiliminden kaçan sermayenin kâr amaçlı hareketlerinden bağımsız düşünülemez (Apaydın-Şahin, 2017: 27). Buna göre, ekonominin genişleme aşaması sermaye girişleri evresine denk gelirken, sermaye hareketlerinin tersine döndüğü ya da sermayenin çıktığı durum ekonomik kriz uğrağına karşılık gelmektedir.

1990'lı yılların uluslararası sermaye hareketleri, dünya kapitalizminin küresel ölçekteki bir aşaması olup ulusal piyasaları spekülasyon kazanç alanları biçimine sokan bir

nitelik kazanmıştır (Yeldan, 2005: 22). 24 Ocak Kararları sonrası Türkiye ekonomisinde başlayan kırılma ile ekonominin 1989 yılında geçirdiği dönüşüm, serbestleşmenin mevzuat düzenlemeleri boyutu ile sınırlı kalmadığını göstermektedir. Bu dönemin Türkiye'nin yanı sıra küresel ölçekteki öyküsü, yapısal nitelikli iktisadi ve sosyal dönüşümler ve sermaye hareketlerinin serbestliği ekseninde uluslararası finans sermayesinin küresel boyutlarda yayılması ile belirlenmektedir²³ (Ekiz, 2007: 415-19). 1980 yılından itibaren Türkiye öncelikle mal piyasaları ile dünyaya açılmış, bunun yanında ithalat kotları eşliğinde ithalat rejimi serbestleştirilmiş, faizlerin serbestçe belirlenmesiyle iç borçlanma faizleri piyasa tarafından belirlenmeye başlamış, böylelikle dünya ekonomisine yeni türden bir eklemlenme süreci içine girilmiştir. 1980'lerde yaşanan serbestleşme döneminin 1990'lara bıraktığı en önemli kalıtlardan biri kamu açıklarıydı. 1990'lardan itibaren kamu açıklarının artışı, vergiden sağlanan gelirlerin iç borçlanma ödemelerini dahi karşılayamaması, kamunun finansman gereksinimini iç borçlanma yoluyla karşılaması ve bu açığı finanse edebilmek adına dış borçlanmaya ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelişiyle döviz birikimlerinin azalması sonucu yeni bir istikrar programı hazırlanması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Ekiz, 2007: 423).

Neoliberal anlayışın tüm dünyada egemen konuma gelişiyle çevre üzerinde uygulanan ve emekçi/üretici kesimin yoksullaşmasına neden olan yapısal uyum politikaları yoluyla IMF ve Dünya Bankası, emek ve sermaye arasındaki çelişkinin yönetimini piyasa mekanizmasının ellerine teslim etmeyi amaçlamıştır. Bu olgunun Türkiye'deki somut görünümü, 1980'lere kadar örgütlü emeğin hak mücadelesi ile baskılanan sanayi ve finans sermayesinin, 24 Ocak Kararlarıyla temeli atılan ve 11 Ağustos 1989'da yapılan düzenlemelerle ilerleyen süreç içinde emek güçlerine karşı kazandığı zafer olmuştur (Ekiz, 2007: 423).

²³ Washington Uzlaşmasının telkinleriyle başlatılan Türkiye'deki finansal serbestleşmenin boyutlarını gösteren başka bir çalışma için bkz. Koç, 2015: 115-146.

11 Ağustos 1989 tarihinde, 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'a dayanarak yayımlanan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karar, kambiyo ve dış ticarete tam serbestleşmenin önünü açarak Türkiye ekonomisini yeni bir düzleme sokmuştur. Karar'a göre, Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgelerin ülkemize ithalatı serbest, ihracı ise Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığının bağlı olduğu Bakanlığın iznine tabi tutulmuştur. Ayrıca döviz, mal ve hizmet ithalatı ile ihracatının yanında sermaye hareketleri de serbestleştirilmiştir²⁴:

Türkiye'ye gelecek yabancı sermaye

Madde 12- Dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye'de şirket kurmak, mevcut ve kurulacak şirketlere iştirak etmek, şube ve irtibat bürosu açmak suretiyle yatırım yapmaları ve her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerde bulunmaları 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanun'una göre gerekli izni almak, verilen izinler çerçevesinde faaliyette bulunmak ve öngörülen sermayeye getirmek kaydıyla serbesttir.

Türkiye'de yerleşik kişilerin dışarıda yerleşik kişilerle lisans, know-how, teknik yardım ve yönetim anlaşmaları yapmaları 6224 sayılı Kanun'a göre gerekli izinleri almak kaydıyla serbesttir.

Dışarıda yerleşik kişilerin, Türkiye'de, yabancı sermaye mevzuatına ve Petrol Kanun'una göre şirket kurmaları ve şube ve irtibat bürosu açmaları dışında faaliyette bulunmaları temsilcilik, acentalık vermeleri ve adi ortaklık tesis etmeleri (Uluslararası ihaleler için oluşturulan adi ortaklıklar hariç), Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurt dışında yerleşik kredi kartı kuruluşları ile lisans ve temsilcilik sözleşmeleri yapmaları Bakanlığın iznine tabidir. Buna ilişkin esaslar ile kâr, satış ve tasfiye bedellerinin, lisans ve temsilcilik sözleşmeleri karşılığında ödenecek meblağların transferi veya Türk parası olarak Türkiye'de kullanılması ile ilgili hususlar Bakanlık'ça belirlenir.

²⁴ Resmî Gazete, Sayı: 20249, G. 11.8.1989.

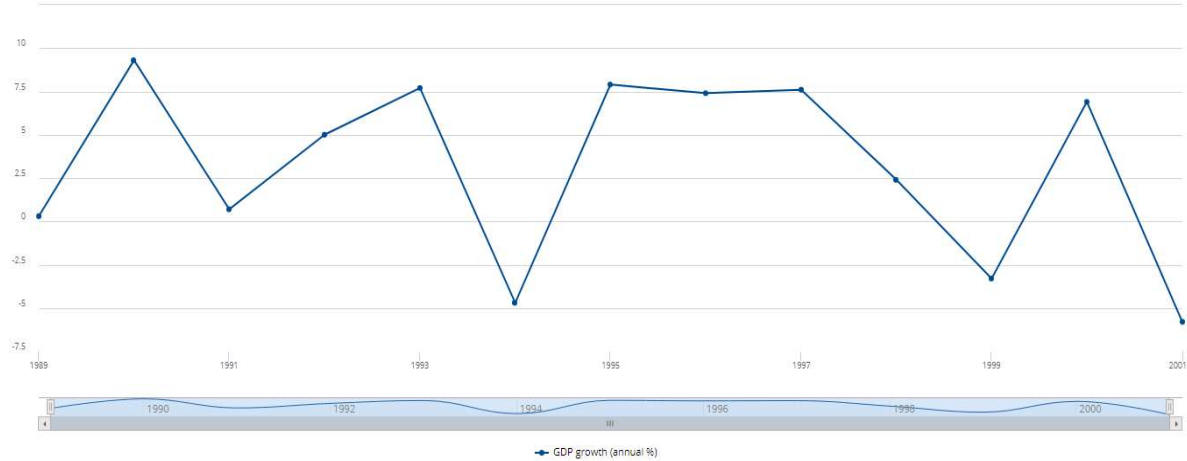
Türkiye'den gidecek yerli sermaye

Madde 13- Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurt dışında iş yapmak veya ticari bir ortaklığa katılmak için, 25 milyon ABD Dolar veya eşitine kadar ayni veya nakdi sermayenin, işletme malzemesinin ihracına, bu kişilerin yurt dışında büro, temsilcilik, acentalık ve benzerlerini kurmalarına ve Türkiye'deki serbest bölgelere nakdi ve ayni sermaye ihracına ilişkin talepleri, Bakanlık'ça incelenip sonuçlandırılır.

Yurt dışına bu miktarın üzerindeki sermaye ihracı Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca karara bağlanır.

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinin ifade ettiği anlam, kambiyo denetimlerinin kaldırılarak ulusal paranın konvertibilitesinin²⁵ sağlanması, bu sayede de sermaye çıkışları yaşanmasının önüne geçilmeye çalışılmasıdır. Aşağıdaki iki grafik 1989-2001 yılları arasında ülke ekonomisinin büyüme verileri ile aynı yıllarda ülkedeki sermaye hareketlerinin bileşimini göstermektedir:

Grafik 10:1989-2001 Yılları Arasında Büyüme Oranları

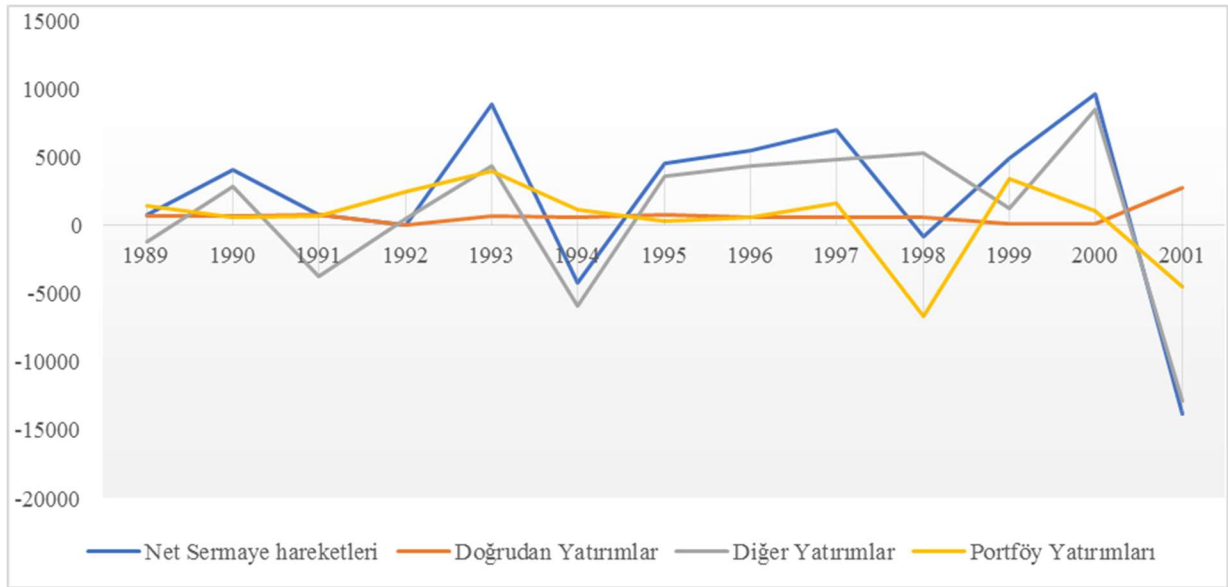

Source: World Development Indicators

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

²⁵ Bir ulusal paranın döviz piyasasında başka bir ulusal paraya serbestçe dönüştürülmesine konvertibilite; ulusal para ile herkese yabancı para satın alabilme olanağı sunan paraya ise konvertibl para denilmektedir. Konvertibl paralar uluslararası ödemelerde geçerlidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekiz, 2007.

Grafik 11: 1989-2001 Yılları Arasında Sermaye Hareketlerinin Bileşenleri

(Kaynak: TCMB'den alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Her iki grafik birlikte değerlendirildiğinde, 1994, 1998-1999 ve 2001 yılları gibi sermaye girişlerinin yavaşladığı veya sermaye çıkışlarının yaşandığı dönemlerde ülkenin büyüme hızı ya düşmüş ya da tersine dönmüştür. Dönemin büyüme oranlarına bakıldığında, büyümenin oldukça dalgalı bir seyir içinde olduğu görülmektedir. Bu durum, geleceğe ilişkin belirsizlik ortamı yaratarak sermaye kesiminin, uluslararası sermaye kaynaklarını, uzun dönemli ve riskli alanlara aktarmasını engellemiş, uzun dönemli büyüme eğilimini de aşağı doğru çekmiştir (Boratav, 2006: 192). Öyle ki, sermaye hareketlerinin denetlendiği 1984-1988 arasında yabancı sermayenin milli gelire %2,2'lik oranı ile %6,2 düzeyinde bir büyüme yakalanırken, sermaye hareketlerinin serbestleştirildiği 1989 yılından itibaren yabancı sermayenin milli gelire oranı her yıl artmış, ancak ekonomi artan oranda bir büyüme hızı yakalayamamıştır. 1989-1993 yılları arasında %3,3 olan yabancı sermaye/milli gelir oranı ile ancak %5'lik bir büyüme sağlanmış, söz konusu oranının %8,1 olduğu 2000 yılında ise büyüme %6,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Söz konusu veriler, yabancı sermaye girişlerinin büyüme hızına olan etkisinin azaldığını göstermektedir (Boratav, 2018: 228).

Türkiye ekonomisi bu yıllarda gittikçe artan boyutlardaki sermaye hareketlerinin ve uluslararası finans kurumlarının etkisi altına girmiş, bu hareketlerde yaşanan dalgalanma ile birlikte önemli ekonomik krizler yaşamıştır. Söz konusu sürecin ana bileşenlerini; beklenen getiri oranı ve risklerdeki değişimlere çok hızlı ve ani tepki verebilen, kısa vadeli, hisse senedi ve devlet iç borçlanma senetlerinden oluşan portföy yatırımlarının yanı sıra kayıt dışı sermaye akımlarının kaydedildiği net hata ve noksan kalemini de içeren sıcak para akımları²⁶ oluşturmaktadır (TCMB, 2005: 28).

Söz konusu yıllarda daha çok sıcak para niteliğinde ve kısa dönemli olarak ülkemize gelen yabancı sermaye, ulusal paranın değerlenmesine yol açarak cari işlemler açığını artırmış, bu koşullarda yakalanan büyüme ise dışa bağımlı, yapay, istikrarsız özellik sergilemiştir (Yeldan, 2005: 23). 1992-2001 yılları arasındaki sıcak para ve reel faiz ilişkisine bakıldığında, 1994, 1998-1999 ve 2001 krizleri haricinde reel faiz artışları ile sıcak para akımlarının ülkemize yöneldiği, kriz yıllarında ise reel faiz artışlarının devam etmesine karşın makroekonomik istikrarsızlık ortamında sıcak paranın ülkemizi terk ettiği görülmektedir (TCMB, 2005: 30).

Sıcak para, döviz kuru ve reel faiz arasındaki ilinti, ülke ekonomisinin döviz kuru ve reel faiz arasındaki hassas dengelere bağımlı duruma gelişini anlatır niteliktedir. Ülkeye giren sermaye, ulusal tasarruf eğilimini düşürürken tüketim ve ithalatı artırmış, bu durum ulusal ekonomide ticaret yapan üretici sektörler yerine üretim alanının dışında kalan rantiyer, kısa vadeli ve spekülatif sermaye birikimine neden olmuş, gelir dağılımında adaletsiz bir yapı oluşturmuştur (Yeldan, 2005: 40). Öyle ki, izlenen neoliberal politikalarla devletin ekonomideki rolünün küçülmesiyle ayrıcalıklı sınıflara aktarılan rantların azalacağı yönündeki söylem, 1980’li yıllardan bu yana artan rant

²⁶ Sıcak para hareketleri, portföy yatırımları, kısa vadeli sermaye hareketleri ve net hata ve noksan kalemlerini içerecek şekilde tanımlanabilir. Ödemeler dengesi istatistiklerinde yer alan, kriz ve istikrar dönemlerindeki net hata ve noksan kaleminin içerdiği kayıt dışı sermaye akımlarının seyri, sıcak para akımlarının karakteristik özelliğini anlatır niteliktedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TCMB, 2005.

mekanizmaları, hayali ihracatın varlığı, özelleştirmeler sürecinde gerçekleşen ihalelerde görülen usulsüzlüklerle geçerliliğini yitirmiştir (Boratav, 2006: 173). Aynı yıllarda, IMF ve Dünya Bankası gibi kurumların yoksul ülkelerin yaşadığı krizlerin nedeninin, iç ve dış borç yükü, ulusal para ya da ödemeler dengesi krizleri gibi sorunlar yerine bu ülkelerde artan yolsuzluk, etkin biçimde dağıtılmayan kaynaklar, rant arayışlarının artışlarından ileri geldiğine yönelik söylemlerindeki politika değişimleri dikkat çekicidir (Saad-Filho, 2010: 3-4). Söz konusu kurumlar, yoksul ülkelerdeki kalıcı ve artan sorunların nedenini, “doğru ekonomi politikaları”nı takip etmemelerinden kaynaklandığını söyleyerek “suçluyu” tespit etmişlerdir. Onlara göre yoksulluğu azaltacak başat etmen, klasik ekonomi-politikçilerin vaaz ettiği üzere “herkesin kazanacağı” geniş tabanlı, kapsayıcı ve hızlı gerçekleşen bir büyüme idi (Saad-Filho, 2010: 12). Aktif dağıtım politikaları dikkate alınmadan yalnızca mutlak yoksulluğa odaklanan bu yaklaşım, büyümenin aynı zamanda yoksulluk yaratabileceği gerçeğini göz ardı etmekteydi.

Dönemde 1994²⁷, 1998-1999²⁸ ile -Kasım 2000 ve- 2001²⁹ yıllarında olmak üzere üç önemli ekonomik kriz yaşanmıştır. Her üç krizin ortak yönü incelendiğinde, sermaye

²⁷ 1994 Krizinin asıl nedeni, ülkenin yüksek faiz uygulaması ile ülkeye giren sıcak paranın ulusal para birimine olan talebi artırması sonucu Türk lirası değerlenmesidir. Bu durum genişleyici para politikasının etkisiyle enflasyonist baskı oluşturmuştur. Var olan yüksek kamu açıkları ve tutarsız borçlanma politikalarının da etkisinden doğan ekonomik istikrarsızlık ortamında, 1993 yılında yıllık %7,7 büyüme kaydeden ülke, 1994 Krizinin etkisiyle %4,7 küçülmüştür. Yaşanan kriz sonucunda 5 Nisan 1994 tarihinde istikrar programı açıklanmış bu doğrultuda, enflasyonu düşürerek ulusal paraya istikrar kazandırmak, kamu açıklarını azaltmak, ihracatı artırmak amaçlanmıştır. Bu istikrar programı, 24 Ocak 1980’de alınan kararlardan farklı olarak yapısal düzeyde bir dönüşümü değil, ekonomik istikrarın geri kazanılması yönünde politikalar içermektedir. 1980 yılında alınan kararlarda etkili olan başat unsur, üretim bunalımına girilmesi sonucu reel sektörün çıkmaza girmesiydi; bunalımın nedeni üretim için gerekli olan girdiler için yurt dışına bağımlı olunmasından ileri gelmekteydi. 1994 yılında yaşana kriz ise finans sektörünün çıkmaza girmesinden kaynaklanıyordu; krizin esas nedeni para piyasalarındaki aşırı likiditenin ulusal para birimini aşırı değerli bir konuma sokmasından ileri gelmekteydi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Köse, 2000.

²⁸ 1994 Krizinin ardından alınan önlemler ekonominin yapısal sorunlarını çözmeye yetmemiş, Türkiye’nin ticaret ortaklarından olan Rusya’nın 17 Ağustos 1998’de ekonomik krize girişi ile ardından gerçekleşen ve kamu bütçesinin derinden sarsan Marmara Depremi, var olan ekonomik sorunların artışına yol açmıştır. Bu krizin ortaya çıkmasında depremin getirdiği yıkımdan ayrı olarak başat olan unsurlardan birisi de sermaye hareketlerinde yaşanan 20 milyar dolarlık tersine dönüştür. Bu dışsal şok, 1999 yılına gelindiğinde ülke ekonomisinin %3,3 küçülmesine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, 2018.

²⁹ Var olan yapısal sorunları çözmek için alınan önlemlerin yetersiz kalışı, ülkenin kronik enflasyon, yüksek reel faiz oranları ve kötüye giden borç dinamiklerini daha da belirginleştirmiş, 1999 yılında IMF ile yapılan anlaşma sonrasında *Döviz Kuruna Dayalı İstikrar Programı* uygulamaya konmuştur. Tutarsız uygulanan mali politikalar, zayıf bankacılık sistemi ve dış ticaret hadlerinde yaşanan tersine dönüş, kısa vadeli sermaye akımlarının ülkedeki ekonomik belirsizlik ortamına verdiği hızlı tepki gibi etkenler önce 2000 yılının

hareketlerinin neden olduğu bir dalgalanmanın iniş aşaması olduğu; kriz yıllarının hemen öncesinde sermaye girişinin yavaşladığı, kriz dönemlerinde ise tersine döndüğu dikkat çekmektedir (Boratav, 2006: 181).

Sermaye akışını sürekli kılabilmek için yüksek faiz uygulanması sonucu sermaye girişlerinin yoğunlaşmasından dolayı Türk lirasına artan talep, ödemeler dengesini bozmuş, cari işlem açıklarını artırmış, bankacılık sistemini kırılgan bir konuma sokmuş, uygulanan genişleyici para politikası sonucu Türk lirası aşırı değ erlenerek enflasyonist baskılar oluşturmuş, dış dünyanın da etkisiyle ekonomik istikrarsızlık ortamı Türk lirasına olan güveni azaltmış ve 1980’li yıllardan devralınan kamu açıkları, bu dönemlerde de iç ve dış borçlanma yoluyla finanse edilmeye çalışılmıştır. Önce sıcak para, ardından diğ er sermaye türlerinin ülkeden ayrılmasıyla başlayan kriz süreci, çevrimlerin çıkış evresi olan, parasal genişlemeye neden olan ve talebi artırıcı etki doğ uran sermaye girişleri ile etkisini azaltmaktadır (Boratav, 2006: 181). Bu dönemler aynı zamanda, IMF ile anlaşmaların yapıldığı, özellikle 2001 Krizi yıllarında IMF’den sağ lanan kredilerin, ülkeden kaç an yabancı sermayenin alacaklarının tahsilatı için

Kasım ayında ardından 2001 yılının Ş ubat ayında iki krize neden olmuştur. Uygulamaya konan istikrar programı sonrasında Grafik 10’dan görüleceği üzere ülkeye büyük miktarda sermaye girişi olmuş, ancak bu girişin büyük kısmını bankaların ve özel sektörde faaliyet gösteren kuruluş ların borç girişleri, çok daha az kısmını ise doğ rudan yabancı yatırımlar oluşturmuştur. Program ile uygulamaya konan çıpalı döviz kurunun, özel sektörde faaliyet gösteren firmalara devletin döviz kuru değ iş ikliklerinden korunmaları için destek vereceği algısı, sermaye girişinin hızlandırmış ancak ekonomiyi daha kırılgan bir konuma sokmuştur. Sermaye girişindeki artış, bankaların elinde borç olarak verebileceği fon miktarını artırmış, ancak bu durum bankaların mali bakımından kırılganlığını da artırmıştır. Özellikle bankacılık sektörüne verilen yardım garantileri, döviz çıpasının korunması amacı ile çatış mıştır. Bir diğ er önemli etken dönemde yaş anan petrol fiyatlarındaki artış ve sabit döviz kurunun uygulandığı bir ekonomide ulusal paranın aş ırı değ erlenmesi, cari iş lemler aç ığını artırmıştır (dış ticaret hadleri 1999 yılı ile karşılaş tırıldığ ında %8,4 oranında azalmıştır.). İstikrar programının ek bir finansman kaynağ ının olmayış ı da programın sürdürülebilirliğ i konusunda endiş eleri artırmıştır, önce 2000 ardından 2001 yılında dövizde olan aş ırı talep artış ından kaynaklı iki likidite krizine neden olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. TCMB, 2002.

2000 yılında yaş anan krizden sonra *Enflasyonu Düşürme Programı* uygulamaya konmuş ve program, enflasyonu düşürerek büyümeyi yeniden sağ lamak amacıyla döviz kuru nominal çıpasına dayalı para programı, yani döviz kurlarının hedeflenen enflasyona göre belirlenerek likidite genişlemesini yabancı kaynak girişine bağ lanması öngörmüştür. Ancak enflasyon beklenen hızda düşmemiş, Türk lirası reel olarak değ erlenmiş ve cari iş lemler aç ığını önemli ölçüde artırmıştır. Bunun yanında, politik belirsizlik ortamı ve kamu bankaları için belirlenen hedeflemelerden uzaklaş ılması 2000 yılının ikinci yarısında ülkeye yönelen kaynak girişini azaltmış, 2001 Krizine giden süreci baş latmıştır. 2001 yılında yaş anan kriz sonrasında *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı* yürürlüğe konmuştur. Program, temel sorun olarak sabit döviz kurunu görmüş ve bu sorunu gidermek için dalgalı kur sistemine ve enflasyon hedeflemesi uygulamasına geç ilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. TCMB, Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.

kullanıldığı, batan ve batma sürecine girmiş tüm bankaların dış borçlarının devletçe üstlenildiği bir dönemin IMF kaynakları ile geçirildiği, IMF'nin gündemde olmadığı dönemlerde dahi yapısal reformların getirdiği düzenlemelerle Dünya Bankasının ülke ekonomisinde etkili olduğu yıllardır (Boratav, 2006: 173-182).

Tablo 5:1990-2001 Yılları Arasında Dış Ticaret Verileri

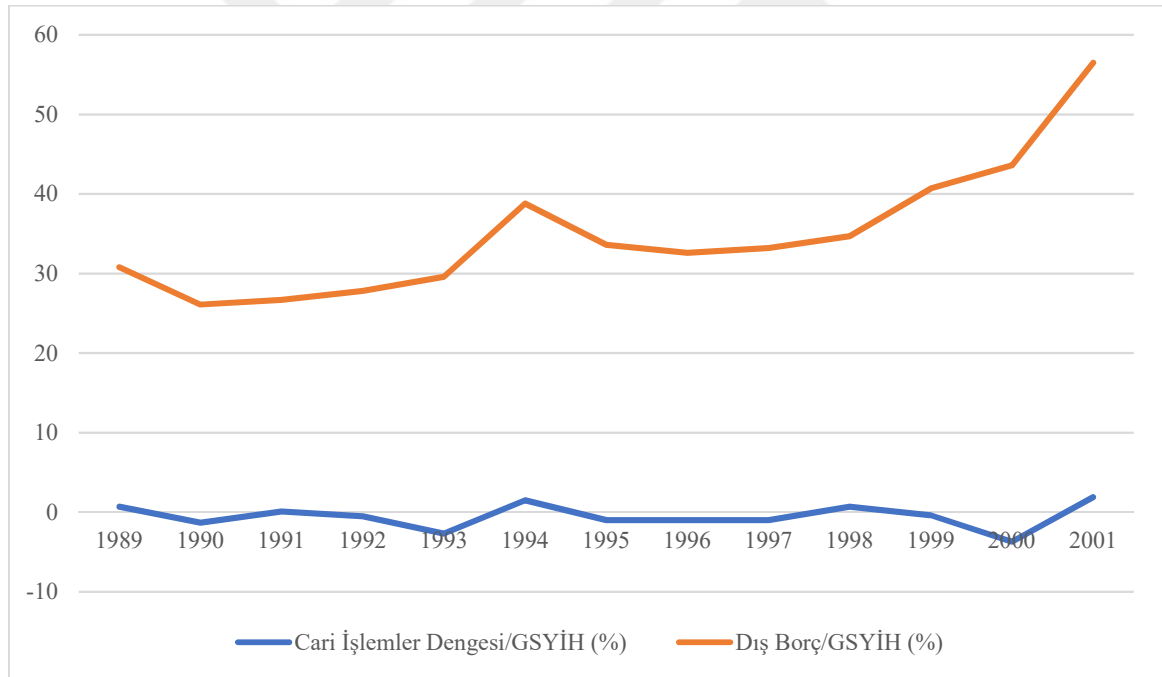
%	İhracat/GSYH	İthalat/GSYH	Cari İşlemler Dengesi/GSYH	İhracat/İthalat
1990	6,5	11,1	-1,3	58,1
1991	6,8	10,5	0,1	64,6
1992	7	10,9	-0,5	64,3
1993	6,4	12,3	-2,7	52,1
1994	10,2	13,2	1,5	77,8
1995	9,6	15,8	-1	60,6
1996	9,5	17,9	-1	53,2
1997	10,4	19,1	-1	54,1
1998	10	16,9	0,7	58,7
1999	10,7	16,4	-0,4	65,4
2000	10,5	20,5	-3,7	51
2001	15,9	21	1,9	75,7

(Kaynak: Kalkınma Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile bir yandan yükselen faiz baskısının finansal piyasalarda kısa dönemli ve spekülasyon eğilimleri güçlendirmesi, diğer yandan ülkeye giriş yapan sermayenin ulusal paraya olan talebi artırarak ulusal paranın değerlemesi, dönemin dış ticaret verilerini etkileyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönem içinde değerlendirilen Türk lirası, ihracatın maliyetinin artmasına, görece ucuzlayan yabancı mallar da ithalatın artmasına neden olmuştur. Ele alınan

dönemde, ithalat ortalama %15,4 düzeyinde gerçekleşirken, ihracat ortalama %8,6 ile görece düşük seviyede kalmış, bu durum, sanayinin ithalata olan bağımlılığındaki artışlarla da ilişkili olarak dış ticaret açıklarını yükseltmiştir. Yukarıdaki tablodan görüleceği üzere, cari işlemler dengesi, kriz öncesi yıllarda fazla vermekte, kriz yıllarında ise (1994, 1998 ve 2001) negatife dönmektedir. Bu dönemde, özellikle hizmet sektöründe yer alan turizm, müteahhitlik gibi sektörlerin fazla vermesi sayesinde mal ticaretindeki açıklar kısmen kapanabilmiş (Boratav, 2006: 189), ancak sanayiye ara girdi ve sermaye malı sağlayan sektörler amaçlanan düzeyde gelişemediğinden ülke ekonomisi ithal girdi ve sermaye mallarına giderek bağımlı duruma gelmiş, büyüme yapay yollardan sağlanmıştır (Bayraç-Doğan, 2017: 24).

Grafik 12:1989-2001 Yılları Arasında Cari Açık ve Dış Borç Oranları

(Kaynak: Kalkınma Bakanlığı ve Hazine Müsteşarlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

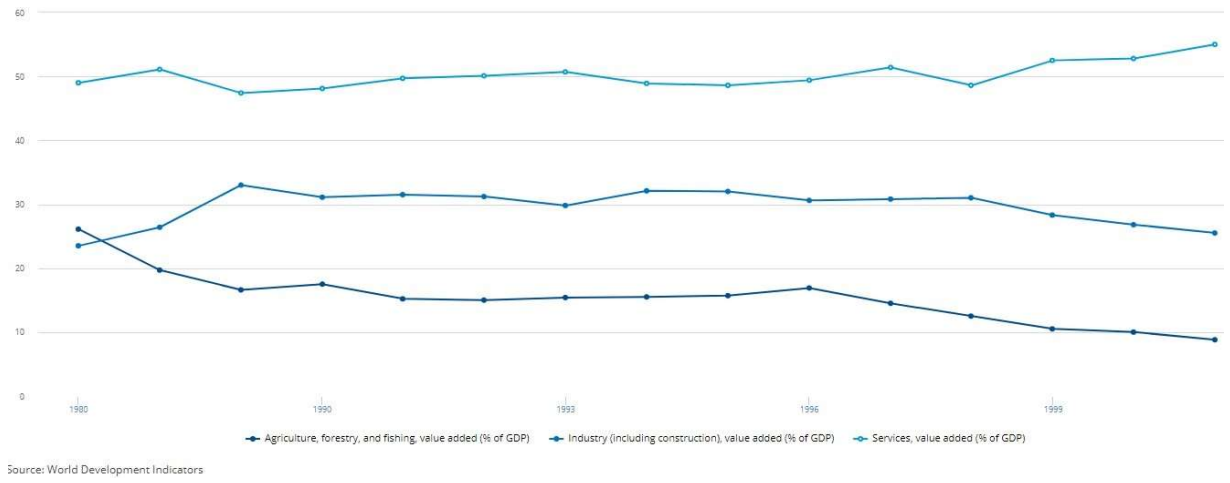
Burada işaret edilmesi gereken başka bir nokta, ihracata yönelik büyüme stratejisinin izlendiği 1989 öncesi dönemde, ihracatın ithalata olan artan bağımlılığı nedeniyle ihracat artışı ile sağlanan büyümenin, cari açığın artmasına, cari açığın

finansmanı için de giderek daha çok dış borçlanmaya başvurulmasına yol açması olgusudur. Yani sermaye hareketlerinin denetim altında tutulduğu dönemde sermaye girişleri, cari açığın finansmanı için kullanılıyordu (Boratav, 2006: 195). Ancak sermaye hareketlerinin serbestleştiği 1990'lardan itibaren ülkede büyümeyi sağlayan temel unsur sermaye hareketlerinin girişi olmuştur (Boratav, 2006:191-5). Çünkü bu dönemde yurt içi tasarruflar da yetersiz kalmış, ülke, büyümenin finansmanı için dış kaynaklara adeta bağımlı hale gelmiştir. Bu dönemde ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kısıtlı oluşu, cari işlemler açığının finansmanında dış borçlanmayı zorunlu kılmıştır (Sarı, 2004: 61). Yukarıdaki grafikten görüleceği üzere, dönemde, ılımlı denilebilecek düzeyde seyreden cari açıklarla sürdürülen büyümeye, sermaye akışlarının katkısıyla hızla artan dış borçlar eşlik etmiştir. Burada dikkat çekici olan husus, söz konusu dönemde cari işlemler açığı ile dış finansman gereksinimi arasındaki bağın kopması: dış borçların, cari açığın finansmanı için gereken miktardan çok daha fazla artmasıdır. Öyle ki, 1975-1980 yılları arasında cari işlemler açığının finansmanı için dışarıdan sağlanan kaynakların neredeyse tamamı kullanılırken 1991-1999 yılları arasında sağlanan 39,7 milyar dolarlık dış kaynakların yalnızca 11,3 milyar dolarlık kısmı cari işlemler açığının finansmanı için kullanılmıştır (Sarı, 2004: 63). Bunun nedeni, ülkedeki yerleşik banka, firma ve rantiyelerin aşırı rezerv biriktirmek amacıyla ülke dışına kayıtlı veya kayıtsız olarak denetimsiz biçimde çıkardığı sermayedir. Bu dönemde ülkeye giren sermaye, dış açıkların ve kamu açıklarının finansmanına yönlendirilmiş, ülkenin dış borcu, gelişmekte olan ülkelerin dış borç sıralamasında en üst basamaklara yerleşmiştir (Boratav, 2006: 172). Özetle, dış borçlarda yaşanan denetimsiz artışın nedeni sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesinden ileri gelmektedir (Boratav, 2006: 185).

Dönem boyunca, Türkiye ekonomisinde önceki dönemlerden süregelen eşitsizliklerle beraber emek ve sermaye arasındaki bölüşüm dinamiklerini tamamen piyasa mekanizmasının eline bırakmaya dönük politikalar bütünü, IMF ve Dünya Bankası

gibi kurumların politika önerilerinin etkinliği altında egemenliğini pekiştirerek sürdürmüştür. 1980’li yılların sonlarına doğru emekçi sınıfın artan baskısı nedeniyle kamuda ve özel sektörde çalışan işçi ve memur kesiminin reel ücretlerine zam yapılmış, oluşan maliyeti de kamu sektörü, kamu borçlanmasıyla artması pahasına üstlenmişti. Bu süreç, incelenen dönemde yer alan 1994, 1998 ve 2001 yıllarında, yani kriz dönemlerindeki ani düşüşlerle kesintiye uğramış, 1999’dan sonra da bölüşüm ilişkileri emek aleyhine dönmüştür (Boratav, 2006: 196-8).

Grafik 13:1980-2001 Yılları Arasında Sektörlerin GSYH'den Aldığı Paylar

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki grafikte gösterilen ve 1980 ile 2001 yıllarını kapsayan dönemde, tarım sektörünün GSYH’deki payının azalma eğiliminde olduğu, sanayi sektörünün payının dalgalanmakla beraber hizmetler sektörünün, GSYH’den en çok pay alan sektör olduğu ve bu payın artış eğiliminde olduğunu görülmektedir. 1989 yılından itibaren tarım sektörüne yönelik destekleme alımlarındaki azalma eğilimi 1992’ye kadar tersine dönmüş, 1989 yılından itibaren kamu ve özel sektörde çalışan işçi ve memurlara yönelik zamların etkisiyle emekçi sınıfların göreceli durumlarında iyileşme görülmüştür (Boratav, 2006: 176). Ancak bu olumlu gelişme, 1994 yılında ülke ekonomisinin içine girdiği kriz ortamı ile son bulmuştur. Bu kriz ortamı, ücretlerin baskılandığı, böylece yurt içi talebin düşürüldüğü, yüksek faiz politikası sayesinde iç ve dış borçlanma olanaklarının

genişletildiği; bu şekilde sermaye tarafındaki çıkmazın açılması yönünde emek maliyetlerinin düşürüldüğü politikalar ile atlatılmaya çalışılmıştır (Yeldan, 2005: 51). Aynı yıllarda, özel sektörde içten çıkarma oranı yükselerek sendikalaşma oranı düşmüş, kayıt dışı istihdam oranı artmış, böylece ücret ve maaşlarda görülen artışı telafı edecek mekanizmalar da devreye sokulmuştur. 2001 Krizine giden süreçteki bu olaylar, krizin de etkisiyle işçi sınıfının kazanımlarının giderek azalmaya başlayacağı bir sürecin temelini oluşturuyordu.

Bu dönemde ayrıca, vergi toplamanın en kolay ancak en adaletsiz yöntemi olan dolaylı vergilerin oranında belirgin bir yükseliş gerçekleşmiştir. Dolaysız vergilerin toplam vergi geliri içindeki payı azalırken bu vergiler içinde büyük yer kaplayan gelir vergisinin %90'ı cretlilerden alınmış, sermaye sınıflarının ödediği vergiler %15 düzeylerinde kalmıştır (Boratav, 2006: 180).

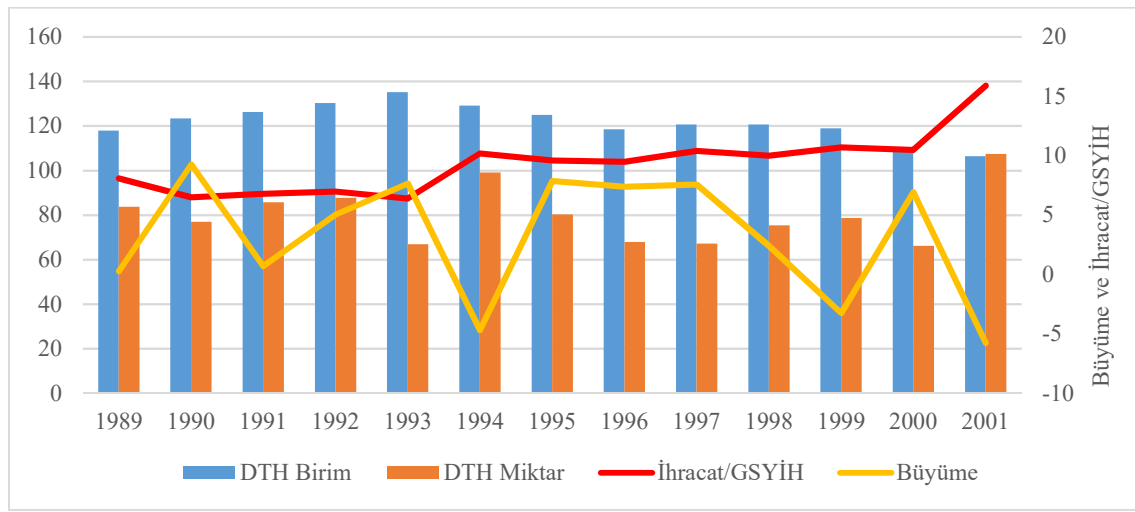
Dönemin bölüşüm ilişkilerinde dikkate değer bir diğer nokta, 1994 ve 2001 yılları gibi kriz dönemlerinde emeğin kazanımlarının tersine dönmesidir. Öyle ki, bölüşüm göstergelerinin emek lehine çevrildiği -sermayenin kazanımlarının azaldığı- yıllar, bir kriz çevrimi ile kesintiye uğramakta ve bu çevrim emeğin kazanımlarının azaltılması ile son bulmaktadır. 24 Ocak Kararlarının alınmasına giden süreç ile 1994 ve 2001 krizlerinin ortak noktası, bölüşüm göstergelerinin emek aleyhine döndüğü yılları işaret etmesidir. Nitekim katma değer içinde ücretin aldığı pay, 1988 yılında %15,4 ve 1993 yılında %20,7 iken 1994'te %16,1 düzeyine inmiş; 1999 yılında %20,9 iken 2001 yılında %16,3 seviyesine düşmüştür (Boratav, 2006: 197). Sanayide 1998'e göre 2000'de %19,2 artış göstererek dönemde zirveye ulaşan kişi başına reel ücret, 2002'ye gelindiğinde %9 düzeyinde azalmış, 2000-2002 arasında ise %26,5 azalış göstermiştir (Boratav, 2018: 234).

Yine, 1994 krizinde %4,9 ve 2001 krizinde %7,4 azalan reel GSYH'ya karşılık, reel ücretler %21,1 ve %16,3 azalmıştır (Sunal ve Sezgin Alp, 2015: 126). Ancak rantiyeler ve yerli ya da yabancı finans sermayesi için durum tam tersidir: 1994'te %16,3 olan faiz gelirlerinin milli gelir içindeki payı, 1998'de %28,3'e ulaşmıştır (Boratav, 2018: 215). Rantiyeler grupları, ellerinde likidite olduğu sürece kriz dönemlerinde yükselen faiz oranlarından yüksek kazançlar elde edebilmiştir. Batık durumdaki yerli bankaların yükümlülük ve zararlarının Hazine tarafından karşılandığı bir ortamda, kriz ortamının getirilerinden yararlanamayan tek kesimin emekçi sınıflar olduğu, krizlerin maliyetlerinin büyük ölçüde emekçi sınıfların üstlendiği temel bir gerçekliktir (Boratav, 2006: 203). Kapitalist üretim biçiminde krizlerin yaşandığı tarihlerin "bölüşüm ilişkilerinin emek lehinde zirveye ulaştığı, krizler ile IMF politikalarının ise bu sapmayı düzelttiği" dönemler olarak anılması, bu anlamda dikkat çekicidir (Boratav, 2006: 198).

1990'larda küresel ölçekte belirginleşen ve Türkiye'yi de etkileyen uluslararası sermaye akımları, özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelen sıcak para formu ile ulusal piyasaları spekülasyon ve kırılgan bir biçime sokmuştur. Bu anlamda Türkiye ekonomisinde 32 sayılı Karar ile başlayan kambiyo ve dış ticarete serbestleşme süreci, kısa erimli olan ve hızlı hareket etme yeteneği bulunan sıcak para akımlarının ülkeye girişi ile ulusal paranın değerlendirilmesine neden olarak ülkenin süregelen cari açık sorununun ve denetimsiz şekilde artan dış borçların önemli bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde ulusal ekonomi, sıcak para, döviz kuru ve reel faiz üçlüsünün yarattığı kırılganlık ve spekülasyon anlamında yapay bir finansal büyüme süreci yaşamış, bu süreçler de sermaye akımlarının ani ve hızlı biçimde tersine dönüşüyle kesintiye uğramıştır. Uluslararası sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerin kaldırıldığı bir düzlemde, faiz ve döviz kuru tek bir finansal unsur biçimine gelmiş, ulusal ekonomi, bağımsız bir kalkınma politikası izleme olanağından yoksun kalmıştır (Yeldan, 2005: 23). Ülkenin iç tasarruflarının yetersiz kaldığı ve bu nedenle büyümenin içsel dinamiklerle

belirlenemediği ekonomide, iktisadi öncelikler üretici sektörlerden çok rantiyer ve kısa dönemli hedeflere göre belirlenmiş, büyüme konjonktürel dalgalanmalarla belirlenmiştir (Yeldan, 2005: 62). Ülke ekonomisinde yaşanan büyüme ve birikim süreçlerinin dış sermaye hareketlerinden ve finans piyasalarından kaynaklandığı ortamda, emek ve sermaye arasındaki bölüşüm dinamiklerinin tamamen piyasa mekanizmasının ellerine bırakılması ile gelir dağılımında adaletsiz bir yapıya ulaşılmış, ulusal finans piyasalarına eklemlenme süreci emeğin kazanımlarının giderek azaldığı bir döneme işaret etmiştir.

Grafik 14: 1989-2001 Yılları Arasında Yoksullaştıran Büyümenin Geçerliliği

Yukarıdaki grafikte, Türkiye ekonomisinde 1989-2001 yılları arasındaki dönem, yoksullaştıran büyüme olgusunun geçerliliği bakımından incelenmiştir. Dönemin yoksullaştıran büyüme uğrakları, 1993-1994, 1998-1999, 2000-2001 aralıklarıdır. Bu dönemler incelendiğinde, ihracatın büyüme üzerinde artan bir etkisinin bulunduğu, miktar olarak daha fazla ihracat yapılmasına karşın birim ihracat değerinin azaldığı, yani dış ticaret hadlerinin bozulmasıyla görece yoksullaşma etkisinin belirdiği görülmektedir. Yoksullaştıran büyümenin bu dönemdeki karakterinin artan cari açıklar, denetimsiz biçimde artan dış borçlar ve büyümenin içsel dinamiklerle belirlenmediği süreçler üzerinden kendini gösterdiğini söylemek yanlış olmaz.

D. 2000’li Yıllardan Günümüze Türkiye Ekonomisi: Artan Dış Bağımlılık Biçimleri

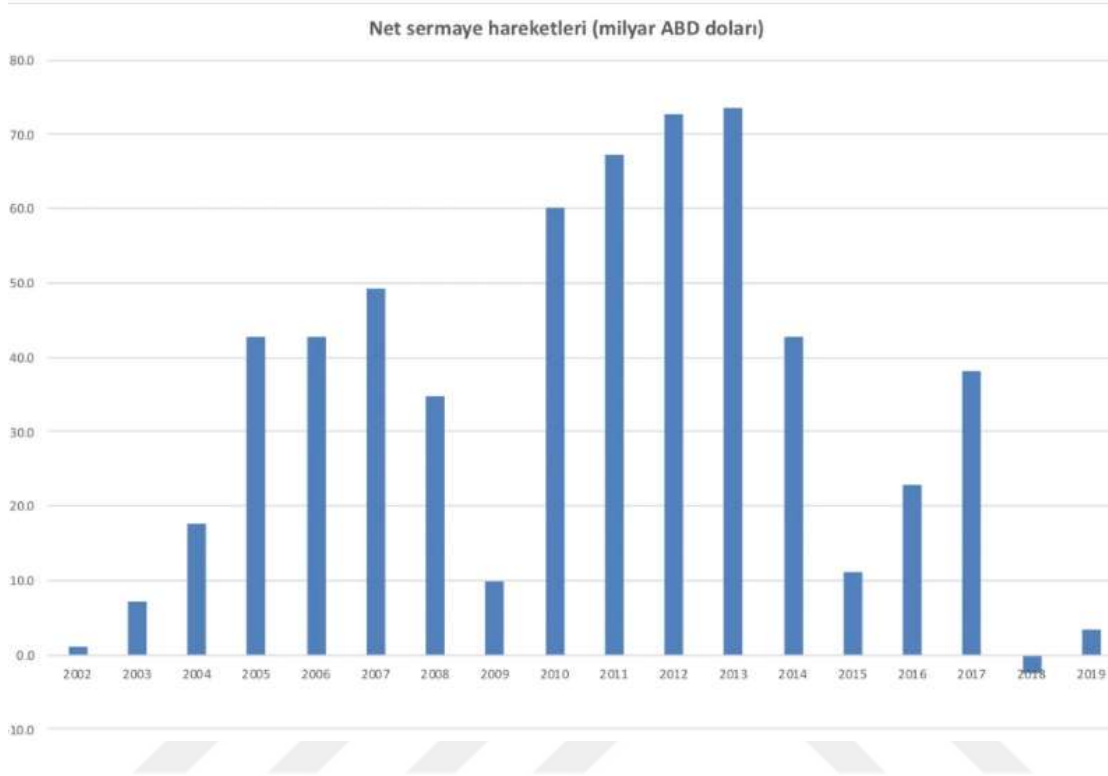
1990’lı yılların çalkantılı ve krizlerle dolu, bir çevirimin iniş aşamasını oluşturan dönemi, 2000’li yıllardan itibaren yerini, çevrimin çıkış yani canlanma aşamasına bırakmıştır. Canlanma konjonktürünün arkasında yatan temel etmen, bu yıllarda sermaye hareketlerinde gözlenen hızlı artıştır. Söz konusu yıllarda uluslararası bankalar ile özel emeklilik fonları, sigorta firmaları gibi banka dışı finansal kurumların dünya genelinde yatırıma kanalize ettikleri miktarlarda önemli bir artış gerçekleşmiş, bu fonlar, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere yönlendirilmiştir (Orhangazi, 2019: 117).

1971 yılı ve sonrasında uluslararası iş bölümündeki yeri ile büyük bir hegemonik güç haline gelen ABD, cari açıklarını bilinçli bir şekilde büyütmüş ve küresel fazlanın tüketicisi rolüne yerleşmiştir (Karahanoğulları, 2018: 263). 2008 yılında ABD ekonomisinde gerçekleşen ve dünyayı etkisi altına alan kriz sonrasında ABD Merkez Bankası FED, faizleri sıfır düzeyine indirmiş ve parasal genişlemeye yöneleceğini açıklamıştır. Politika değişikliğindeki asıl amaç, bankacılık sektörünü güçlendirmek ve indirdiği faizlerle kredi genişlemesi yaratarak yatırım ve tüketim harcamalarının artışı ile kriz sonrası canlanma konjonktürü yaratmaktır (Orhangazi, 2019: 117). Aynı zaman aralığında Japonya, İngiltere ve Avrupa merkez bankaları da benzer politikalarla faizleri indirerek yatırım ve tüketimin artışı yoluyla ekonomik durgunluğu önlemeyi amaçlıyordu. Ancak uygulanan politikaların reel yatırım ve tüketim üzerindeki etkisi bekleneni vermemiş, fonların büyük kısmı finansal piyasalara ve Türkiye gibi yüksek getiri sunan ülkelere akmaya başlamıştır (Orhangazi, 2019: 118).

Küresel ölçekte likidite genişlemesinin yaşandığı bu yıllarda dış sermaye girişlerinde yaşanan artışlar, Türkiye ekonomisinin sermaye hareketlerine karşı hassasiyetini daha da artırmış, talep yönlü büyümenin karşısında, güçlü talebi karşılayacak yeterli üretim kapasitesinin eksikliği sonucunda ithalata yönelinmesi ile

büyüme ve cari açık arasındaki bağlantı kopmuş ve özel sektörün borçluluğunda önemli artışlar meydana getirmiştir (Karahanoğulları, 2018: 264).

Grafik 15:2002-2019 Yılları Arasında Türkiye'ye Yönelen Net Sermaye Hareketleri

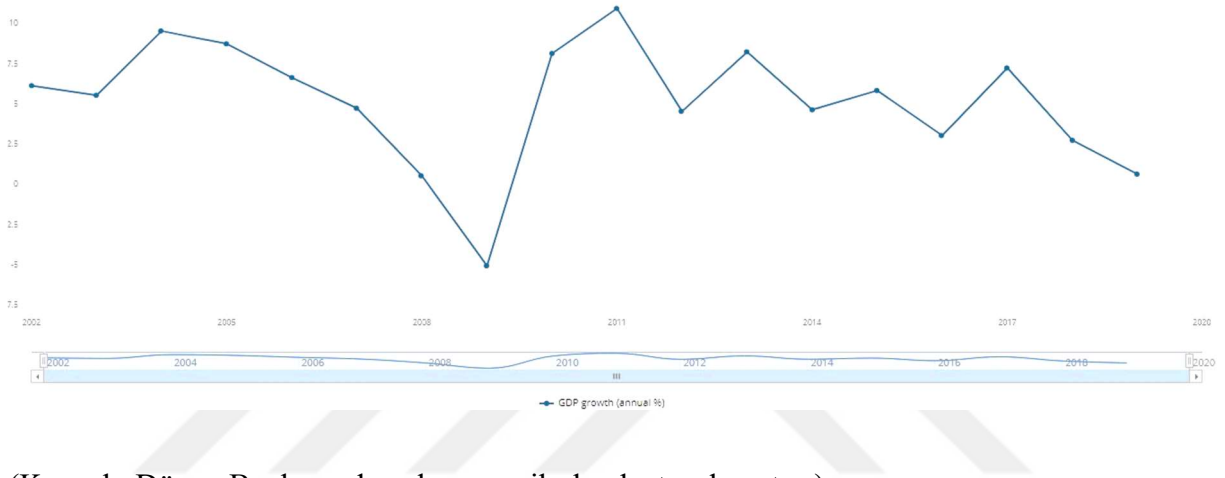

(Kaynak: Ö. Orhangazi, <https://ozgurorhangazi.com/2020/02/14/2019da-sermaye-hareketleri/>)

2003-2007 yılları arasında Türkiye ekonomisi küresel likidite bolluğunun etkisi altında önemli gelişmeler kaydetmiştir. Öncelikle, 1998’de ve 2005’te IMF ile üç yıllık imzalanan stand-by anlaşmaları ile Türkiye’ye kredi akımları başlamış, ülke dünya genelindeki likidite akımlarından da büyük ölçüde pay almıştır. Bu dönem, ülkenin IMF politikaları gereği faiz dışı bütçe fazlası vermeyi hedeflediği ve bunun için de sıkı disiplin altında kamu kesiminin açıklarının azaltılmasına odaklandığı yıllardır. Yine IMF’nin önerileri doğrultusunda 2001 yılında yasal olarak bağımsızlaşan Merkez Bankası enflasyon hedeflemesi uygulayarak enflasyonu kontrol altına almayı amaçlamış; enflasyon oranları tek haneli seviyelere çekilmiş, Türk lirası reel olarak değerlendirilmiş ve faizler yükselmiştir. Ülkede uygulanan söz konusu politikalar ile istikrar ortamı

oluşturulmuş; ülkeye yönelen sermaye hareketleri, küresel likidite bolluğunun da etkisi ile dönem boyunca pozitif seviyelerde kalmış, 2008’de ABD merkezli olarak ortaya çıkan krizin³⁰ ülkeyi etkisi altına aldığı 2009 yılında dahi sermaye çıkışı yaşanmamış, yalnızca düzeyinde azalma meydana gelmiştir³¹. Ancak uygulanan yüksek faiz-ucuz döviz politikası, ilerleyen yıllarda ekonomi üzerindeki etkisini üretimde ithalata artan bağımlılık ve kronik cari açık olarak göstermiştir³² (Boratav, 2018: 249).

Grafik 16:2002-2019 Yılları Arasında Büyüme Oranları

(Kaynak: Dünya Bankasından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki grafikte, Türkiye ekonomisinin 2002-2019 yılları arasında, yıllık büyüme oranları gösterilmiştir. Neoliberal dönüşümü gösteren 1980-2002 yıllarının büyüme ortalaması %4,3 iken, 2003-2019 yılları arasında bu ortalama %5,3’tür. Ortalama büyüme oranının %7,3 olduğu 2003-2007 yılları arasındaki sürecin istikrarlı büyüme

³⁰ 2008 Krizi, merkez ülkelerde 35 yıldan beri devam eden kâr ve faiz oranlarındaki düşüş eğilimi sonucunda (Gürkan ve Karahanoğulları, 2014: 9) başlangıçta finansal bir kriz olarak ABD’de ortaya çıkmış, ardından reel sektöre yayılarak küreselleşmiştir. Ülkemizde bu krizin etkisi, vadesi gelen kredilerin yenilenmemesi nedeniyle yaşanan anapara çıkışları kanalıyla gerçekleşmiştir (Boratav, 2015: 150). Türkiye’ye yönelen yabancı sermaye girişleri krizden hemen önceki süreçte çok yüksek değerlere ulaşmış, kriz döneminde çıkışa dönüşmemiş (önceki krizlerde yaşanan sermaye hareketlerinde tersine dönüş olmamış) ancak 45,4 milyar dolar daralma göstermiştir. Sermaye hareketlerindeki daralma, ise milli gelirin %11,7’sine ulaşmıştır (Boratav, 2010). Krizden çıkış yolu olarak FED, İngiltere, Japonya ve Avrupa Merkez Bankaları peş peşe parasal genişlemeye gitmiş; Kasım 2009’dan itibaren Türkiye’ye yönelen dış kaynak girişleri hızlanarak 2010’da yüksek oranlı büyüme sağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, 2018: 232.

³¹ ABD ekonomisinde 2008 yılında yaşanan krizin Türkiye ekonomisine etkisi, 2009 yılında yaşanan %4,7 oranında yaşanan reel daralma ile kendisini göstermiş, 2008 yılında %0,8’lik büyüme yaşanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karahanoğulları, 2018.

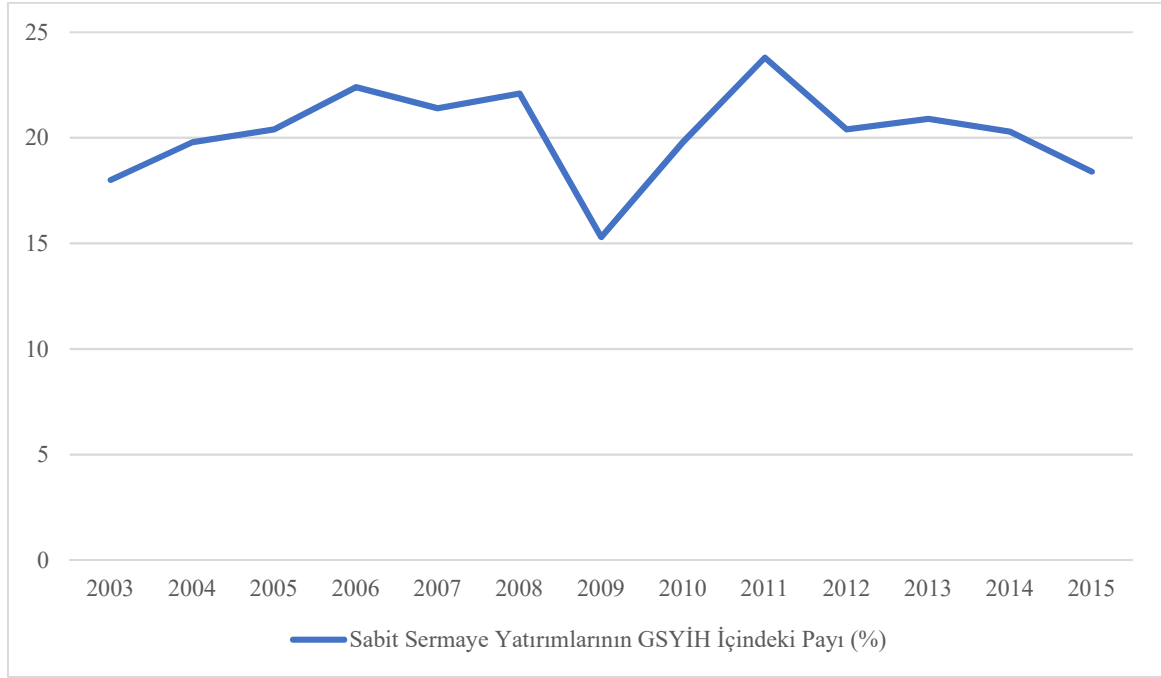
³² Ayrıca bkz. Koç, 2015 :128

dönemi olduğu göz önüne alınırsa 2008 Krizi'nden sonraki on yıllık dönemde yakalanan %5,8'lik büyüme ortalaması ile istikrarlı yılların gerisinde kaldığı görülmektedir. 2003-2007 arasındaki canlanma, likidite genişlemesinin yarattığı dış kaynak girişlerinin ülkeye yönelmesi, toplam faktör verimliliğindeki³³ artış (On Birinci Kalkınma Planı, 2018), atıl kapasitenin kullanımı ve iç talebin canlandırılması ile yüksek oranlı büyüme düzeylerine ulaşılmasını açıklamaktadır. Bu yıllar, küresel canlanma yılları olduğundan Türkiye'de de büyüme oranları görece yüksek seyretmiş, 2007 sonrasındaki durgunlaşma ise sermaye birikim oranlarının³⁴ belirli bir seviyenin (%20'lerin) üstüne çıkamamasından kaynaklanmıştır (Boratav, 2018: 255). Bu dönemde, toplam istihdamın %23,6'sının tarımda olması ve bu sektörün milli gelirin yalnızca %7,2'sini oluşturması, bol ve atıl bir emek rezervini üretime aktarabilecek sermaye birikiminin olmadığını göstermektedir (Boratav, 2015: 143).

³³ Toplam çıktının, üretilmesinde kullanılan girdilere oranı olan toplam faktör verimliliği, aynı miktar girdi ile daha yüksek üretim ve daha yüksek gelir sağlanmasını anlatmaktadır (Işık, 2016: 47). Ülkemizde 2000'li yılların başındaki yüksek oranlı büyümeye toplam faktör verimliliğindeki artışın katkısı önemli olmuş ancak 2008 yılında yaşanan küresel kriz sonrasında, yatırımların üretken alanlara yönlendirilememesi, sanayi istihdamının tarım dışı istihdam içindeki payının azalışı ile takip edilen toplam faktör verimliliğindeki azalış eğilimi büyüme oranlarına da yansyarak büyümenin istikrarsızlaşmasına ve önceki dönemde daha düşük ortalamalar yakalanmasına katkı sunan etmenlerden birisidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. On Birinci Kalkınma Planı, 2018.

³⁴ Büyümenin başat unsurlarından olan sermaye birikim (sermaye stoku) oranı, belli bir dönemde mal ve hizmet üretme yeteneğinin göstergesidir. Bu oran, bina, makine ve teçhizat gibi üretimde uzun erimli kullanılan unsurlar ile eğitim, sağlık, araştırma ve geliştirme harcamaları gibi fiziki olmayan unsurları da kapsar. Sermaye birikiminin uzun dönemli ekonomik büyüme üzerinde belirleyici bir etkisi vardır (Saygılı vd., 2005). Türkiye ekonomisinde 2003-2007 arasında %20,4 olan cari fiyatlarla gayri safi sermaye birikiminin GSYH'ye oranı, 2008-2009 yıllarında yaşanan krizin etkisi ile %18,3'e düşmüş, 2010-2015 yılları arasında %20,3 olarak gerçekleşmiştir (Boratav, 2018: 255).

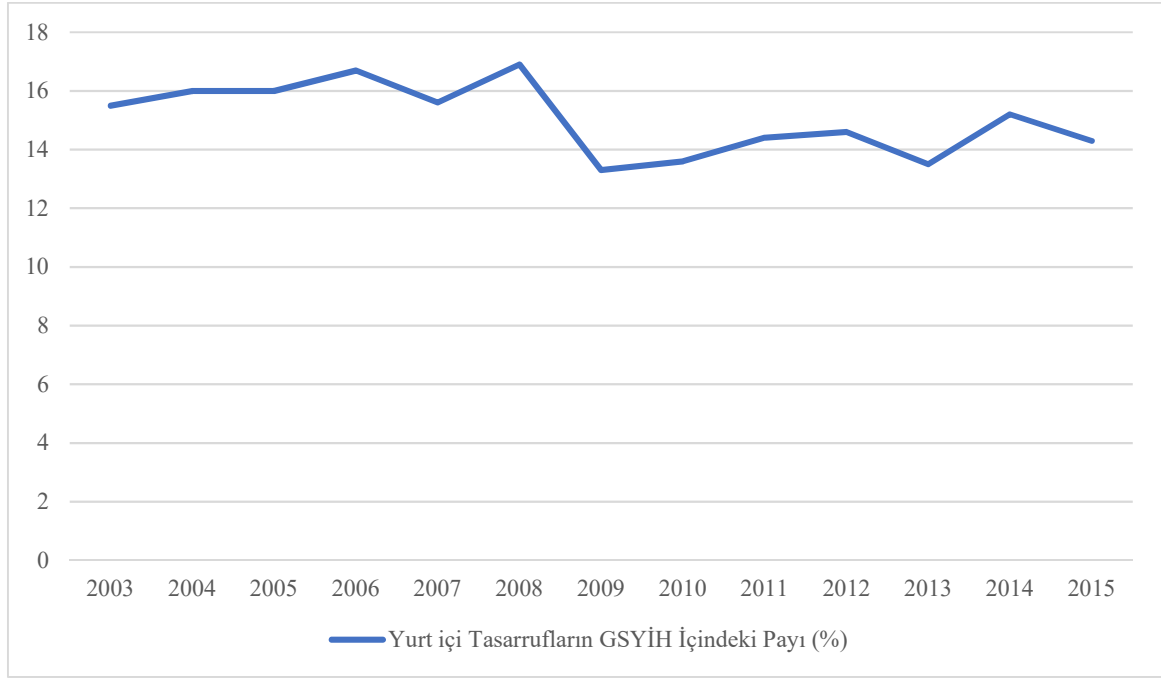
Grafik 17: 2003-2015 Yılları Arasında Sabit Sermaye Yatırımlarının GSYH İçindeki Payı

(Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

2008 yılındaki krizin etkisi ile yaşanan daralmanın ardından daha istikrarsız bir büyüme dönemine geçilmiştir. Görece sabit bir sermaye birikim oranının varlığı altında, 2003-2007 döneminde atıl kapasitelerin üretime yönlendirilmesi ile yakalanan büyüme oranları, 2008’den itibaren yurt içi tasarrufların azalışa geçmesi sonucu düşüş eğilimine girmiştir (Boratav, 2015: 144). Yurt içi tasarruflarda yaşanan bu azalma, büyüme üzerindeki olumsuz etkisinin yanında kronik cari işlem açıklarının atında yatan temel unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Boratav, 2015: 144).

Grafik 18:2003-2015 Yılları Arasında Yurt İçi Tasarrufların GSYH İçindeki Payı

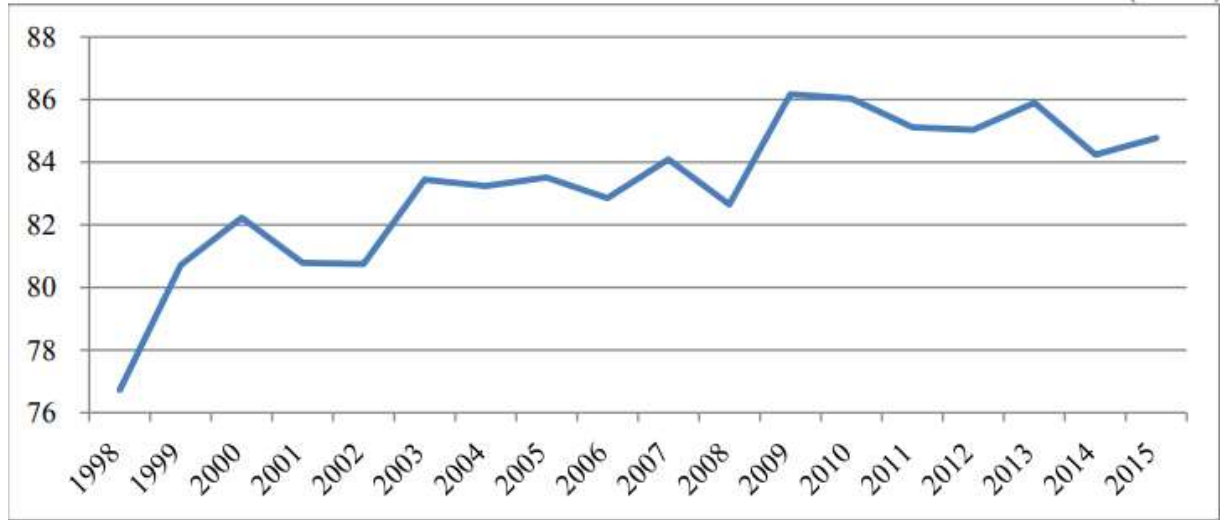
(Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Bir ülkede yatırımlar, yurt içi ve yurt dışı tasarrufların toplamından ibarettir (Ünsal, 2013: 63). Yatırımlar veri alındığında yurt içi tasarrufların azalışı, yurt dışı tasarrufların artışı ile telafi edilmek zorundadır (Boratav, 2015: 145). 2003 yılından itibaren dış kaynaklar, kamu kesiminin tasarruf-yatırım açığını finanse ederken 2003'ten sonra özel kesim tasarruflarında meydana gelen düşüş sonucu bu kesimin açığına yönlendirilir hale gelmiştir³⁵ (Erdem, 2017: 37). Kamu kesimi, 1998 sonrasında IMF ile imzalanan anlaşmalar karşılığında alınan borçların geri ödenmesinin garanti edilmesi için sıkı disiplin altında ve faiz dışı bütçe fazlası vermeye odaklanmıştı (Karahanoğulları, 2018: 263). Tasarruf oranlarının yatırımları karşılayamamasının bir boyutu da yüksek oranlı tüketimdir (Karahanoğulları, 2018: 267). Farkın kapatılması için ekonomiye

³⁵ Özellikle 2001 yılı sonrasında özel kesim tasarruflarında meydana gelen azalışın nedenleri arasında, 2000'li yıllardan itibaren görülen yüksek büyüme oranları ile enflasyon ve faizdeki düşüşlerin oluşturduğu makroekonomik istikrar ortamı, ticaret göstergelerinde yaşanan bozulmalar, kentleşme oranlarındaki artış, finansal ürün çeşitliliğinin az oluşu, kadın istihdamının düşük seviyelerde kalışı ve ithalata olan yüksek bağımlılık gibi unsurlar yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Erdem, 2017.

yönelen dış sermaye girişleri ile yurt içindeki özel ve kamusal tüketim artmaktaydı (Boratav, 2018: 259). Bu anlamda, yurt içi tasarruflardaki düşüş karşısında tüketimde artış yaşanıyordu.

Grafik 19:1998-2015 Yılları Arasında Tüketim Harcamalarının GSYH İçindeki Payı

(Kaynak: Erdem, 2017)

Yukarıdaki şekil, tüketim harcamalarının GSYH içindeki payını göstermektedir. 1998 yılından bu yana dalgalı ancak artış eğiliminde olan tüketim harcamalarının GSYH içindeki payı 1998 yılındaki %76,7 düzeyinden, 2018 yılına gelindiğinde %84,7'ye ulaşmıştır.³⁶ Tasarrufların, gelirin tüketilmeyen kısmı olduğu göz önüne alınırsa (On Birinci Kalkınma Planı, 2018) özellikle 2003 yılından itibaren artma eğiliminde olan tüketim harcamaları -2008 yılındaki krizin etkisi ile düşse de- Türkiye ekonomisinin gelir artışlarını aşan bir tüketim yaptığını, yani GSYH'sini tüketim kanalıyla artırdığını gösterir niteliktedir (Boratav, 2015: 145).

Yurt içi tasarruflardaki azalış sonucunda yabancı tasarruflara artan bağımlılık, büyümenin dış kaynaklarla finanse edilmesini zorunlu kılmıştır (Erdem, 2017: 36). Nitekim, ulusal tasarruf açığı veren bir ülke hem tüketim hem de yatırım üzerinden talep

³⁶ Neoliberal dönemde, tüketici kredilerinde yaşanan artışların tüketimin canlanmasında önemli bir payı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Karahanoğulları, 2018.

yaratabilen, açığın yapısal bir biçim alışı ile de talep bağımlılığı yaratan bir konjonktür içine girmiş demektir (Karahanoğulları: 2018: 266). Artan fon akımları çeşitli kanallardan iç talebi beslemektedir (Orhangazi, 2019: 120-1). Bunlardan birincisi, sermaye girişleri, neden olduğu talep artışı ile finansal varlık ve gayrimenkul fiyatlarının artışını sağlayarak ekonomideki net serveti artırmakta, bu da ekonominin borçlanma kapasitesinin artmasına oradan da kredi genişlemesine yol açmaktadır. İkincisi, sermaye girişinin yurt içinde likiditeyi artırarak, faizlerin düşmesine ve kredi kanallarının genişlemesine yol açmasıdır. Bir diğeri, bankacılık sisteminin yurt dışından borçlanması ile ülkeye giren sermayenin yine kredi kapasitesini artırmasıdır.³⁷ Diğer bir kanal, dış sermaye girişlerinin reel döviz kurunun değerlendirilmesine yol açması sonucu Merkez Bankasının enflasyonu kontrol etmesine ve politika faizlerini düşük seviyede tutmasını sağlayarak yine kredi hacmini genişletmesi olmuştur.³⁸ Tüm bu etmenler, dış kaynak girişleri sayesinde iç talebin yukarıda anlatılan kanallar üzerinden beslenerek -hatta bağımlı duruma gelerek- ekonomideki tüketim ve (bazen) yatırım harcamalarının, giderek milli gelirin artışında rol oynamıştır. Ancak yabancı sermaye girişleri, sabit sermaye birikiminin durağan bir seyir izlemesi nedeniyle büyümeye anlamlı bir katkı sağlayamamış, ancak tüketimin milli gelir içindeki payını yükseltmiştir (Boratav, 2018: 259). Tüketimde artışa neden olan dış kaynak girişleri ise büyümede uzun dönemli ve istikrarlı bir sürecin yakalanmasını olanaksız kılmış, ortalama büyüme hızının yavaşlama eğilimine girmesine engel olamamıştır (Boratav, 2018: 259).

2013 yılında FED'in faiz oranlarını yükseltme eğilimine girmesi ve parasal genişlemeyi sonlandıracağına yönelik açıklamaları, genelde (Türkiye gibi) büyümek için

³⁷ Artan sermaye hareketleri ile kredi hacmi arasındaki doğru orantılı ilişkiyi gösteren pek çok çalışma mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Orhangazi, 2019.

³⁸ Dış sermaye girişi sonucunda reel döviz kurunda meydana gelen değerlendirme, ithalatı artırarak üretimde ithal girdilere bağımlılığın, geleneksel ihracat sektörünün rekabet gücünün kırılmasının ve cari açık sorunları gibi birçok yapısal sorunun nedeni olmuştur. Bu konu ilerleyen sayfalarda ayrıntılı biçimde irdelenecektir.

büyük oranda dış kaynaklara bağımlı olan ekonomileri ve özelde bu dış kaynakların da büyük ölçüde sıcak para olan portföy yatırımlarıyla gerçekleştiği Türkiye’yi, kırılgan bir konuma itmiştir (Ölmezoğulları, 2019: 229). Türkiye, dış kaynak akımlarında yaşanan bu daralmayı faizleri düşürerek telafi etme yönünde adımlar atmıştır (Boratav, 2020a).

Bu süreçte gelişmekte olan ülkelere yönelen portföy yatırımları, 2018 yılının başından itibaren artış hızını düşürmüştür; yılın ikinci çeyreğinde ise gelişmiş ülkelerin para politikalarındaki normalleşme süreci ve dış ticarette korumacılık düşüncesinin yaygınlaşması ile Türkiye gibi kırılgan gelişmekte olan ülkelerde yaşanan finansal bozulma, bu ülkelere yönelen portföy yatırımlarını olumsuz etkilemiş, Mayıs ayından itibaren portföy çıkışları gözlenmiştir (TCMB, 2018: 19). Türkiye’de 2018 yılında yaşanan kriz, temelde sermaye hareketlerinde gözlemlenen bu değişim ile başlamış, ardından döviz kuru üzerinde oluşan baskı ile biçimlenmiştir. Ekonomide, temelde küresel likidite daralmasının (ve çıkışının) etkisi, faiz oranlarının düşük tutulmasına yönelik söylemler, kamu açıklarında yaşanan artış, enflasyonist baskı gibi etmenler döviz fiyatını yükseltmiştir³⁹ (Boratav, 2019a). 2017 yılının Ağustos-Aralık döneminde yaşanan 19,8 milyar dolarlık sermaye girişinin, 2018’de yerini 4,5 milyar dolarlık sermaye çıkışına⁴⁰ bırakmasıyla kriz kendini göstermiş, Türk lirası 2018’in sonunda %40’ın üzerinde değer kaybetmiştir (Boratav, 2019a; Ölmezoğulları, 2019: 230). Bu süreç, döviz üzerinden borçlanan firmaları olumsuz etkilerken, kur artışı karşısında zorunlu bir önlem olarak Eylül ayında artırılarak %24 düzeyine çıkarılan faizler, reel

³⁹ Türk lirasının değer kaybetmesinde önemli bir etken de FED’in 2018 yılında dört kez faiz artışı yapmasına yönelik beklentilerin egemen olduğu bir ortamda, ABD tahvillerinin getirilerinin artması, ABD dolarının değerlenme eğilimine girmesi ile gelişmekte olan ülkelere yönelik risk algısının bozulması sonucu döviz kurlarında yaşanan oynaklıktır. Ayrıntılı bilgi için bkz. TCMB, 2018.

⁴⁰ Yatırımların profiline bakıldığında, 2017 yılından 2018’e doğrudan yatırımların azalmadığı, tam tersine gayrimenkuller üzerinden artış gösterdiği, portföy yatırımlarının neredeyse sıfır düzeyine gerilediği, en çarpıcı değişimin ise dış kredi akımlarındaki tersine dönüş üzerinden gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde, uluslararası bankalar Türkiye’ye net kredi akımını durdurmuş, alacaklarını tahsil etmeye başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, 2019a.

sektörde ve üretimde daralmaya neden olmuştur (Boratav, 2020a; Ölmezoğulları, 2019: 230).

2018’de yaşanan ve temelde sermaye hareketlerinde yaşanan tersine dönüşten kaynaklanan döviz kuru krizi, 2017’de %7,5 olan büyüme oranını, 2018 yılının sonunda %3, 2019’da ise %0,9 düzeyine indirmiştir. Sermaye hareketlerinde yaşanan dışsal şok, 2019 yılında sona ermiş ve bu yılın Ocak-Haziran aylarında toplam 11,2 milyar dolar yabancı sermaye girişi gerçekleşmiştir (Boratav, 2019c).

2020 yılında etkisini gösteren ve küresel bir salgına dönüşen koronavirüs salgınının olumsuz etkilerini gidermek için FED parasal genişleme kararı olarak finansal sistemdeki likiditeyi artırmış, faiz oranlarını sıfıra indirmiştir (Karacaer Ulusoy, 2020). Söz konusu kararlar bütünü, gelişmekte olan ülkelere yönelen portföy akımları bağlamında olumlu bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır (TCMB, 2020: 39). Salgının etkisiyle yılın ikinci çeyreğinde tarım dışındaki sektörlerde daralma yaşanmış, GSYH %9,9 oranında küçülmüştür (Yükseler, 2020: 1). 2020 yılının Temmuz-Eylül ayları arasındaki dönemde, bir önceki yılın aynı aylarına göre %7,6 büyüyen Türkiye ekonomisi, üretim bakımından sanayi, inşaat ve tarım ile; harcamalar açısından ise iç talepten kaynaklanan artışlarla büyümüştür (Boratav, 2020b). Salgının etkisiyle işgücüne katılım oranının düştüğü, istihdamın %3,4 gerilediği bir ortamda, büyümenin temelde yurt içi talepteki artıştan kaynaklandığı Temmuz-Eylül döneminde, talebi artıran ilk unsur özel tüketim harcamalarında meydana gelen artış olmuştur (Boratav, 2020b; Yükseler, 2020: 1). Mevduat bankalarının verdiği kredilerde %37,2, hanehalkı tüketici kredilerinde ise %56,5 artış gerçekleşirken, döviz kurlarında yaşanan artışın hanehalkının varlıklarını artırmasıyla taşıt, konut ve dayanıklı tüketim mallarına yönelik talep büyümüş, ürün üzerinden alınan ÖTV, MTV, gümrük vergisi gibi vergi ve sübvansiyonlar (%14,9) genişlemiştir (Yükseler, 2020: 1-2).

Bu dönemde büyümeyi artıran bir başka unsur, %22,5 artan gayrisafi sabit sermayenin bileşenlerinden olan “diğer aktifler” kaleminde yaşanan %57,6’lık artış olmuştur. Bu artış, ulusal finans piyasalarında yaşanan sorunların kişileri döviz mevduat hesaplarına yönlendirmesi sonucu altın varlıklarını artırmasından kaynaklanmıştır (Boratav, 2020b; Yükseler, 2020: 2). Ancak hem bu yatırım türünün ekonominin üretim kapasitesini genişleten ve ekonominin gelecek dönemli büyüme performansı üzerinde etkili olan sabit sermaye stokunu içermemesi hem de istihdamın düştüğü ve GSYH’de ücretlerin payının gerilediği (%29,7’den %26,6’ya) koşullar altında özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki artışların toplumun tüm kesimlerinden kaynaklanmadığı bir ortamda, yaratılan büyümenin sürdürülebilir ve dengeli olduğunu söylemek olası değildir (Boratav, 2020b; Yükseler, 2020: 1-2).

Grafik 20:1980-2019 Yılları Arasında Yabancı Sermaye, Cari Denge ve Ortalama Büyüme Oranları

	Yabancı Sermaye/GSYH	Cari Denge/GSYH	Ortalama Büyüme
1980-1988	1,6	-1,7	4,9
1989-1997	2,5	-0,8	4,3
1998-2002	2,9	-0,5	1
2003-2007	7,8	-4,8	7,3
2008-2009	4,1	-3,8	-2,1
2010-2019	5,3	-4,4	5,8

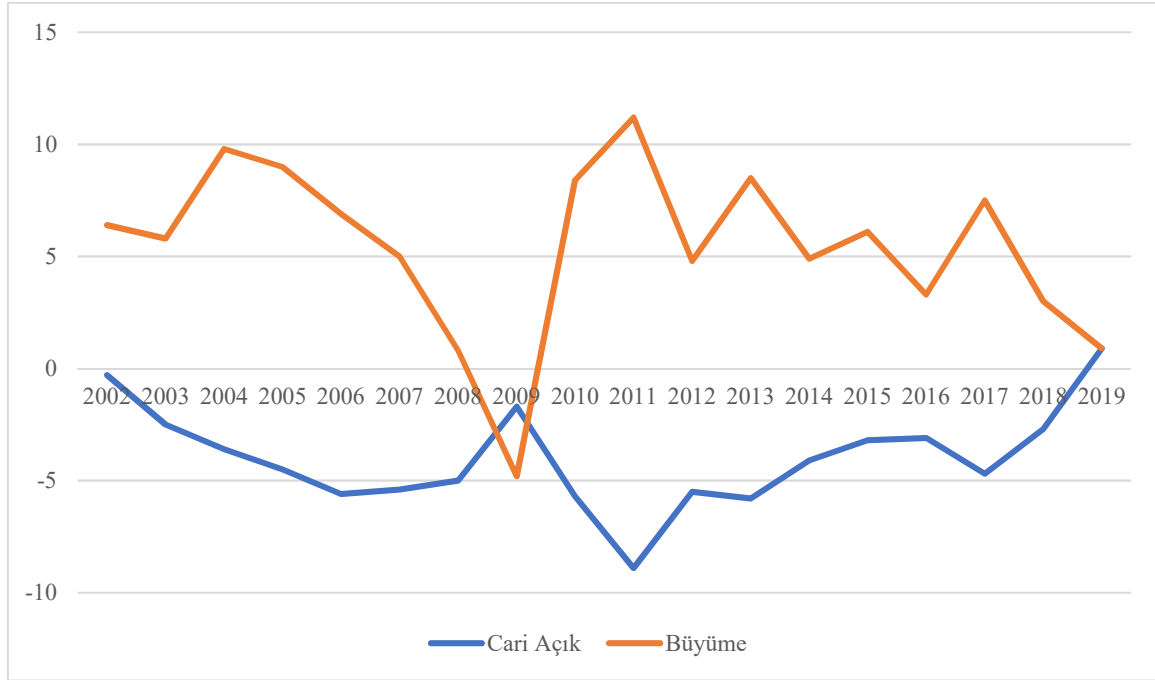
(Kaynak: Boratav, 2015 ve 2018 ile Hazine ve Maliye Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki tabloda, 2000’ler öncesinde yakalanan yüksek büyüme ortalamalarının, ılımlı düzeydeki cari açıklarla var olduğu görölmektedir. 1980-2002 arasındaki dönemde, ortalama büyüme hızının yavaşlamasına koşt olarak cari açığın da azaldığı görölmektedir. 1988, 1991, 1994, 1998 ve 2001 yılları cari fazlanın verildiğı kriz

yıllarıdır ve daralma dönemlerinde sistemin, kurun değeri lenmesi sonucu ithalatın düşmesi, ihracatın artması ve cari işlemler fazlası verilmesi yönünde işlemleri olağandır (Karahanoğulları, 2019: 275). Ancak Türkiye ekonomisinde 2000’li yıllardan itibaren bu yapının değıştiğı gözlemlenmektedir. Bu yıllarda büyümenin durgunlaştığı ya da tersine döndüğü dönemlerde cari açığın aynı oranla daralmadığı gözlemlenmektedir (Boratav, 2018: 261). En belirgin örnek olan ve 2008-2009 yıllarında yaşanan kriz ile ekonomi %2,1 oranında küçülmüş, ancak ekonomi cari açık vermeye devam etmiştir. Canlanma dönemlerinde ise, ekonominin giderek artan oranlarda cari açık verdiği gözlemlenmektedir (Boratav, 2015: 147). Bu korelasyonun ters yönlü gerçekleşmesi, 2018 yılında yaşanan döviz krizinde görülmüş; Ağustos-Aralık döneminde ekonomi küçülürken 5,9 milyar dolar cari işlemler fazlası ortaya çıkmıştır. Bu fazla, ekonominin ithalata bağımlılığını azaltan unsurların belirlediğı yapısal bir dönüşümden değil, üretimdeki azalmadan (ekonomik küçülmeden) kaynaklanmıştır. Bu dönemde, mal ve hizmet ithalatı daralmış, sanayi sektörü daraldığı için ara malı ve yatırım malları ithalatı azalmış, yoksullaşan hanehalkının etkisi ile de tüketim malı ithalatı azalmıştır (Boratav, 2019a). Ekonomini küçüldüğü ortamda verilen bu dört aylık cari fazla, 2018 yılının Aralık ayından itibaren kaybolmuş, ekonomideki bağımlılık ve yoksullaşmanın etkileri bir kez daha öne geçmiştir (Boratav, 2019b).

Kısacası 2000’li yıllar, Türkiye ekonomisinde büyüme ve cari denge arasındaki bağlantının koptuğı dönemleri ifade etmektedir. Aşağıda yer verilen ve 2002-2019 yılları arasındaki cari açık ve büyüme ilişkisini anlatan grafik, bu durumu açıkça göstermektedir.

Grafik 21:2002-2019 Yılları Arasında Cari Açık ve Büyüme Oranları

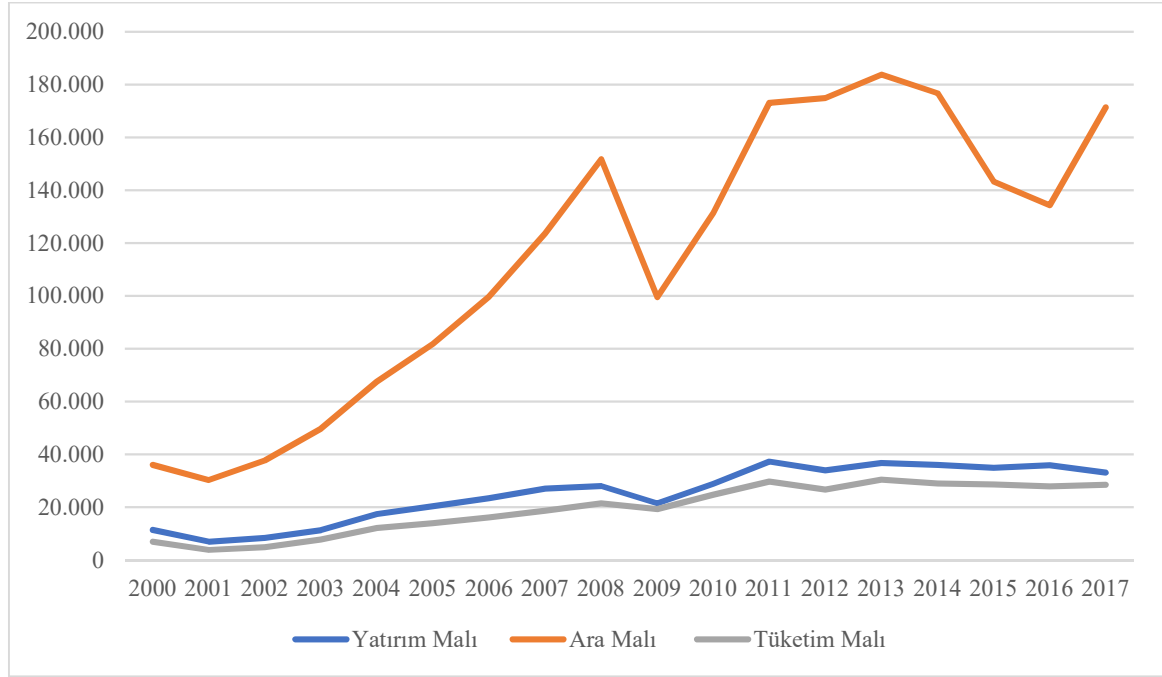
(Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Ekonomide büyüme ve cari denge arasındaki bağlantının bozulması dolayısıyla cari açığın giderek ve artan oranlarda yükselişinin arka planında esas olarak dış sermaye girişlerinde yaşanan artışlar yer almakta, bu artışlar ekonomiyi temel olarak iki kanal üzerinden etkilemektedir⁴¹ (Orhangazi, 2019: 125). 1998 yılından sonraki süreci kapsayan, *enflasyon hedeflemesi rejimi* ve bu hedefe ulaşmada araç olarak kullanılan *aşırı değerli kur rejimi*, Türkiye ekonomisinde üretimin ithalata olan bağımlılığını artırmıştır (Karahanoğulları, 2015: 275). Artan dış sermaye girişleri sonucunda reel olarak değerlenen Türk lirası, ithalatın ucuzlamasına neden olmuş, bu süreç, tüketim ve ara

⁴¹ Boratav (2018), büyüme ve cari denge arasındaki ilintinin kaybolmasıyla ilgili olarak, Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki gümrük birliğinin kurallarını belirleyen ve 6 Mart 1995 tarihinde kabul edilerek 1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararının da etkili olduğunu savunmaktadır. Bu Karar uyarınca, Türkiye, Avrupa Birliğinden gelen sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerine yönelik tüm gümrük vergilerini ve bu yönde alınan önlemleri kaldırmış, miktar kısıtlamalarına son vermiş, sanayi ürünleri için %16 olan koruma oranı, 2011 ithalat rejimi kapsamında %4,2 düzeyine indirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. T.C. Dışişleri Bakanlığı internet sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa> (Erişim tarihi: 24.01.2021).

mallarında ithalatın artışı ve kontrolsüz biçimde dış rekabete açılan yerli üreticilerin ithal ürünler karşısındaki rekabet gücünün erimesi ile sonuçlanmıştır (Orhangazi, 2019: 125).

Grafik 22:2000-2017 Yılları Arasında İthalatın Mal Gruplarına Göre Dağılımı

(Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

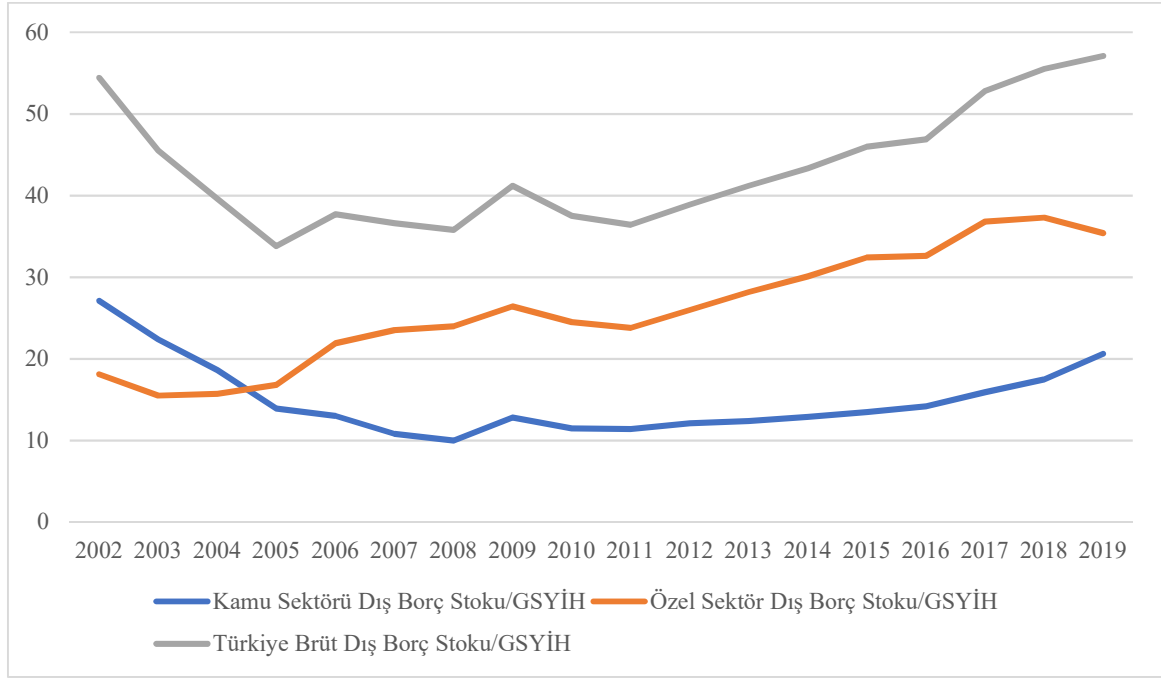
Yukarıdaki grafik, 2000-2017 yılları arasında ithalatın mal gruplarına göre dağılımını göstermektedir. Ara girdi (ve sermaye malları) ithalatının yüksek düzeylerde gerçekleşmesi, büyüme ve cari açığın aynı yönde seyretmesini beraberinde getirmekte, büyüme olmadığında dahi üretimin devamlılığını sağlamak için ithalata bağımlı olduğunu göstermektedir⁴² (Karahanoğulları, 2015: 275). İhracatın önemli bir bölümünü yatırım ve ara mallarının kapsaması, üretim ve ihracat yapabilmek için ithalatın ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir (Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2014: 47).

⁴² Buradaki yapısal sorun, TBMM'nin 24. Yasama Dönemi 2. Yasama Yılında yapılan açılış konuşmasında da yansımasını bulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.tbmm.gov.tr/yayinlar/cumhurbaskani_genel_kurul_konusmalari/CB_konusmalari_cilt_2.pdf

Cari açık ve büyüme arasındaki bağlantıyı koparan diğer unsur, dış kaynak girişlerinin talep ve kredi genişlemesine yol açması sonucu meydana gelen tasarruf açığı olgusudur. Tasarruf açığının diğer yüzü olan tüketimde yaşanan artış, üretimin de ithalata olan bağımlılığı nedeniyle ithalatın artışına ve cari açığın yükselmesine neden olmaktadır (Orhangazi: 2019: 126). Cari açığın, ekonominin kullanabildiği, yurt dışından satın alınan net tasarruflar olduğu göz önüne alındığında (Karahanoğulları, 2018: 262), aradaki farkın kapatılması için dış tasarrufların gerekliliği artmıştır. Bu anlamda cari açık, sermaye hareketleri ve döviz rezervleri ile karşılanmış, bu olgu da ekonominin büyüyebilmesi için sermaye girişlerinin zorunlu olduğunu gösterir hale gelmiştir (Karahanoğulları, 2018: 264). 2000 yılı ve sonrasında büyümenin artan oranlı cari açık ile birlikte seyretmesi, büyümenin sermaye girişleri ve cari açıkların artışı ile var olabildiğini anlatmaktadır.

Söz konusu yıllar, aynı zamanda ekonomide dış borçların artışı biçiminde bağımlılığın süregeldiği dönemlerdir. Ekonomide artan ve güçlü olan talebi karşılayacak düzeyde üretim olmadığından kaynak açığı ithalat ile karşılanmış; karşılığı üretilmeden yurt dışından satın alınan kaynaklar ise hanehalkının, firmaların ve kamunun borçluluk düzeylerini artırmıştır (Karahanoğulları, 2018: 263).

Grafik 23:2002-2019 Yılları Arasında Dış Borç Oranları

(Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki grafik, 2002-2019 yılları arasında kamu sektörü ile özel sektörün dış borç stoklarının GSYH'ye oranı ile kamu ve özel sektör ile TCMB'nin kısa ve uzun vadeli borçlarının toplamından oluşan brüt dış borç stokunun GSYH'ye oranlarını göstermektedir. 1970 yılında 2,7 milyar dolar olan brüt dış borç stoku, 1980 yılında 19,1 milyar dolara yükselmiştir. Dış borç stokundaki bu artış, 1990'lara gelindiğinde artarak artmaya devam ederek 54,4 milyar dolara yükselmiştir. 1990'lardan 2000'li yıllara gelindiğinde dış borç stoku iki katına çıkarak GSYH içindeki payını %43'lere yükseltmiş, 2001 yılında yaşanan krizin ertesinde keskin bir düşüşe geçse de o zamanki en yüksek değerine (%56,5) ulaşmıştır. Bu yıllardan sonra dalgalı bir seyir izleyen brüt dış borç stoku genel olarak artış eğiliminde kalmıştır.

Burada dikkat çeken başka bir husus, 1989-2005 yılları arasında brüt dış borç stoku içinde en yüksek pay kamu kesimine aitken 2005 yılından bu yana en büyük payın

özel kesime geçmiş olmasıdır.⁴³ 16/6/2009 tarihli ve 27260 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan 2009/15082 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Kararda Değişiklik Yapılmasına Dair Karar ile reel sektörde ihracatçı olanların yanında ihracatçı olmayan dolayısıyla döviz geliri bulunmayan kişilerin de döviz üzerinden borçlanabilmesi sağlanmış, bu durum da borçların artmasına önemli katkı sağlamıştır. Söz konusu durum, özel sektörün döviz kuru ve yurt dışı faizlere bağımlılığını artırmış; dış borçlar içinde kısa vadeli borçların yüksekliğinden dolayı uzun dönemli büyümenin ve istikrarın sağlanmasını tehlikeye atan unsurlardan biri olmuştur (Orhangazi, 2018: 121).

Dış borçlanmanın, özellikle 2000’li yıllardan bu yana artmasının ve yüksek oranlı seyretmesinin altında yatan başat unsur, bu dönemde sermaye hareketlerinde artan hareketlilik olmuştur. Bu dönemde, dış sermaye girişleri sayesinde değerlenen Türk lirası ve kredi genişlemesinde yaşanan artış, bu dönemde özellikle konut kredileri yoluyla inşaat sektörünü büyütürken iç talebin genişlemesine, genişleyen iç talep yolu ile ekonominin büyümesine yol açmıştır. Artan iç talep ve değerlenen Türk lirası, büyümeye olumlu katkısının yanında ithalatı ve cari açığı artırmıştır. 2008 yılından itibaren küresel likidite bolluğu ve düşük reel faiz ortamı, kredi genişlemesi yaratarak hanehalkı borçluluğunu da artırmıştır (Orhangazi, 2018: 128).

2000’li yıllarda Türkiye ekonomisinde bir başka bağımlılık biçiminde görünen borç artışına dayalı büyüme modeli, ekonominin faiz oranlarındaki değişimlere karşı hassasiyetini artırmasının yanında, olası borç ödeme krizlerine karşı da savunmasız hale gelmesine neden olmuştur. Dış borçlardaki artışın yarattığı döviz bağımlılığı ve kur riski

⁴³ 2001 yılı ve sonrasında IMF ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde kamunun borçlanma düzeyi sınırlı tutulmuştur.

ise yurt dışı sermaye girişlerinin artan oranlarını ve sürekliliğini zorunlu kılmaktadır (Karahanoğulları, 2018: 278).

Öte yandan ekonomide giderek büyüyen iç talebi karşılayacak inşaat ve finans sektörlerinin yarattığı aşırı arz olgusu, ekonomideki borçluluk oranının artışına önemli ölçüde etki etmektedir (Karahanoğulları, 2018: 278). Finans sektöründe 2017 yılında GSYH'nin %70'i düzeyinde bir kredi kullanımı yaşanmış, ticari kredilerde ve KOBİ'lerin borçluluk oranında önemli artışlar meydana gelmiştir. Böylelikle risk, ticari kredilere yayılarak olası bir ekonomik daralma dönemini daha da riskli hale getirmiştir (Karahanoğulları, 2018: 278). İnşaat sektörü ise, yurt içindeki birçok sektörün ürün ve hizmetlerini girdi olarak kullanması ve emek istihdamının artışı bakımından önemli olması gibi nedenlerle ve özellikle son dönemlerde bir hükümet politikası olarak TOKİ'lerde yaşanan artışlarla (Orhangazi, 2019: 131) birlikte genişletilmiş, konut fiyatlarındaki artış daha çok kredi kullanımının önünü açarak konut talebini artırmış, bir bütün olarak inşaat sektörü de yatırımların artışını sağlamıştır (Karahanoğulları, 2018: 270). Ancak her iki sektör de aşırı arz risklerini taşımaktadır. Finans sektörü yukarıda anlatılan riskleri barındırırken inşaat sektöründe rekabetçi ortamın kaliteden yoksun bir zeminde oluşturulması, sektörün yapısal olarak rant mekanizmalarını besleyebilecek bağlantılar içermesi ve aynı zamanda ekonominin itici gücü olarak gösterilen inşaat sektörünün finans sektöründeki riskleri içerecek biçimde dönüşmesi (2017 yılında inşaat sektörünün 80,6 birim katma değer yaratabilmek için 12,3 birim borç yaratması) başlıca risk alanları olarak dikkat çekmektedir. Bu yapısal sorunlar altında, 2013 yılında FED'in parasal genişlemeyi azaltacağı yönündeki duyurusundan sonra Türkiye gibi dış sermaye hareketlerine bağımlı, gelişmekte olan ülkelere yönelen sermayenin 2018 yılından itibaren başlayan tersine dönüşü, ülke ekonomisinin var olan kırılganlıklarının üzerine yenilerinin eklenmesi olasılığını yükseltmektedir (Karahanoğulları, 2018: 278-282).

Vurgulamak istediğimiz bir diğer nokta, büyüme sürecinin istihdam yaratmayan karakterine ilişkindir. Türkiye ekonomisinin dış ticaret stratejisinde yaşanan köklü değişiklik -ithal ikameci sanayileşme modelinden ihracata dayalı stratejiye geçiş- ekonominin büyüme olgusuna yeni bir karakter özelliği kazandırmış, ekonomi teorisinde büyüme süreci ile işsizlik oranları arasında ters yönlü değişen nedensellik ilişkisini kırarak büyüme sürecinin istihdam yaratmadığı, işsizliği azaltmadığı bir yapıya bürünmesine yol açmıştır.

İstihdam yaratmayan büyüme kavramı, bir ekonomide istihdam oranının büyüme gerçekleşmesine karşın artmaması ya da ekonomik büyümeye bağlı olarak beklenenden çok daha az artması durumunu ifade etmektedir (Kart, 2016: 65). Türkiye’de, özellikle 1990’lardan itibaren görülmeye başlanan bu durumun temelinde ülkenin 1980’li yıllardan itibaren benimsediği ihracata yönelik büyüme stratejisi yatmaktadır. Dış ticarete ihracata yönelimli büyümenin tercih edilmesi ile üretim yerli piyasalar yerine dış pazar odaklı hale gelmiş, yüksek rekabet ortamına giren yerli üreticiler üretim maliyetlerini kısabilmek için emek kesiminin aleyhine politikalar izlemiştir. Kapitalist sistemde çevre ülkesi olarak yer edinen Türkiye’nin dış ticarete fazla verdiği sektörlerin daha çok emek-yoğun sektörler oluşu, uluslararası rekabette benzer koşullarda üretim yapan ülkelere karşı avantajlı konuma gelebilmesinde başat unsurun, emek maliyetini aşağı çekebilme becerisi olmasına yol açmıştır. Emek maliyetlerinin azaltılabilmesi de yedek sanayi ordusunun büyütülmesi (istihdamın azaltılması) ve buna bağlı olarak reel ücretlerin baskılanması yoluyla gerçekleştirilmiş, böylelikle gelir dağılımı emek aleyhine bozulmuştur. Öte yandan, yüksek rekabet baskısı, beraberinde teknolojik ilerlemeyi de gerektirdiğinden emek maliyetlerinin azaltılmasını zorlayan bir başka unsur olarak ortaya çıkmıştır (Kart, 2016, 68-70).

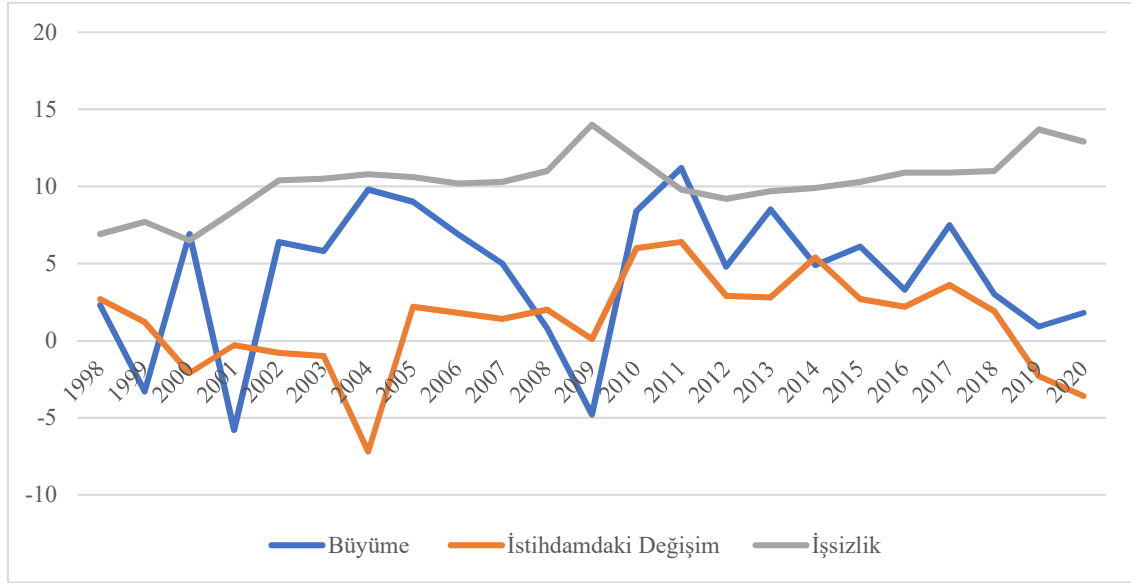
Büyüme süreci içinde istihdamın beklenen oranda artmamasına yol açan diğer bir etmen, yine dış ticarete ihracatın artmasını önceleyen strateji içinde, ihracat artışı için

verilen teşviklerin, teknolojik yatırımların artırılıp maliyetin azaltılarak daha az emek ile daha çok üretim yapma güdüsünü kamçılama sonucu emek verimliliğinde yaşanan artıştır. Emek verimliliğindeki artış, ülkenin büyürken istihdam yaratma kapasitesini sınırlayan önemli bir etken olmuştur (Kart, 2016: 71).

Neoliberal politikaların etkisi ile ekonomide kamu payının azaltılarak özel kesimin payının artması da istihdam yaratma kapasitesini sınırlayan başka bir etmendir. Özel sektörün rekabet baskısı altında maliyetleri düşürme arayışı, bu sektörün üretimde daha çok sermaye-yoğun çalışmasına ve emek verimliliğini yüksek düzeyde tutmasına yol açmış, istihdam kapasitesini sınırlamıştır (Kart, 2016: 76).

İstihdamsız büyümeye yol açan diğer bir unsur, sektörlerin yapısıdır. 1980’li yıllardan itibaren rekabeti ve verimlilik artışını önceleyen neoliberal politikaların uygulandığı Türkiye’de tarım sektörünün 2001 yılında %37,6 olan toplam istihdam içindeki payı, 2019’da %18,2 olmuş; buna karşılık hizmetler sektörünün payı aynı yıllarda %39,7’den %56,5’e yükselmiştir. Ülkede yaşanan tarımsal çözölme sonucunda tarım kesiminde çalışan işgücünün büyük oranının niteliksiz olması, bu kesimin katma değeri ve istihdam yaratma kapasitesi yüksek olan sanayi sektörü yerine niteliksiz işgücünü bünyesine katabilme gücü olan hizmetler sektöründe istihdam olanağı bulmalarına neden olmuştur. Yine, belirtilen dönem aralığında köyden kente yaşanan göç, kentli işsizlik oranını ve niteliksiz işgücü sayısını artıran diğer bir unsurdur (Kart, 2016: 78-81).

Grafik 24:1998-2019 Yılları Arasında Büyüme, İstihdam ve İşsizlik Oranları

(Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

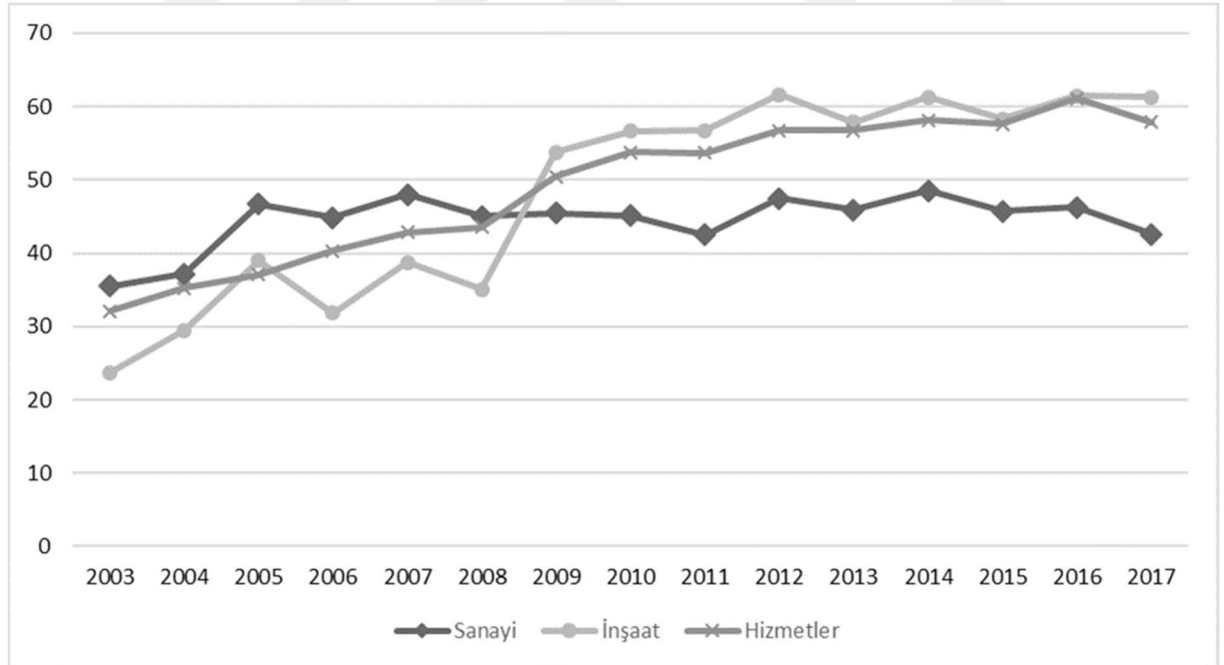
Yukarıdaki grafik, Türkiye'nin 1998-2019 yılları arasındaki büyüme ve işsizlik oranları ile istihdamda bir önceki yılın aynı dönemine göre yaşanan yüzde değişimi göstermektedir. Ekonomik krizlerin yaşandığı 1999, 2001 ve 2009 yılları dışında büyüme pozitif seviyelerde kalmasına karşın işsizlik oranları düşmemiş, kriz dönemleri dışında ise önceki bölümlerde anlatılan ve büyümenin karakterinden kaynaklanan nedenlerden dolayı, büyüme beraberinde refah artışı getirmemiş, yeni istihdam yaratmamıştır. Özellikle, 2002 yılından 2008'e kadar geçen sürede yakalanan yüksek büyüme oranlarına karşılık, işgücü istihdamında beklenen artış görülmemiş, dahası işsizlik oranları artmıştır.⁴⁴ Dikkat çeken başka bir nokta, 2009'dan bu yana büyük ölçüde beraber hareket eden büyüme ve istihdamdaki yıllık değişim oranlarının, 2019 yılından itibaren ayrışması, büyüme yaşanmasına karşın istihdamın azalmasıdır. Her iki durum da söz konusu yıllarda Türkiye'de istihdam yaratmayan büyüme olgusunun yaşandığını göstermektedir. Yukarıda açıklanan nedenler ile birlikte düşünüldüğünde, sıcak para akımları ve dış

⁴⁴ Okun Yasası, işsizlik ile büyüme arasındaki ters yönlü ilişkinin varlığını anlatmakta ve işsizlik oranındaki %1'lik artışın reel GSYH'de %3'lük azalmaya yol açmasını ifade etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Okun, 1962.

borçlanma sayesinde spekülâtif biçimde büyüyen Türkiye ekonomisinde, istihdamsız büyüme olgusunun görülmesi bu anlamda şâşırtıcı görünmemektedir (Yeldan, 2009).

Dönemin bölüşüm ilişkilerine bakıldığında, 2003-2019 döneminin, 1980 yılında başlayan neoliberal dönüşümün 1989 yılındaki finansal serbestleşme ile tamamlanma sürecinde, emek piyasalarının esnekleştiği, taşeronlaşma eğilimin kamu sektöründe dahi büyük oranlara ulaştığı, sendikalaşma oranlarının ve toplu iş sözleşmelerinin aşıldığı (Boratav, 2015: 152), ihracat temelli büyüme modelinin reel ücretleri baskılayarak üretilen toplam değerden emeğin aldığı payın azaldığı, 2003 yılından önce süregelen eşitsizliklerin görünür biçimde arttığı bir süreci ifade ettiği saptanmaktadır (Duman, 2019: 355). Söz konusu dönemde, sanayi, inşaat ve hizmetler sektörlerinde yapılan üretim içinde brüt katma değerin payı azalma eğiliminde olmuş, bunun temel nedeni de sektörler üzerinde süregelen maliyet baskısı olmuştur (Bahçe-Köse, 2019: 259).

Grafik 25:2003-2017 Yılları Arasında Katma Değer İçinde Ücretlerin Payı

(Kaynak: Bahçe-Köse, 2019)

Yukarıdaki şekil, katma değer içinde ücretlerin payını sektörler bazında göstermektedir. Şekilden anlaşılacağı üzere, özellikle hizmetler ve inşaat sektörlerinde

yaratılan katma değer içinde ücretin payı artış eğiliminde olmuş, sanayi sektörü ise daha istikrarlı bir görünüm sergilemiştir. Bu anlamda özellikle hizmetler ve inşaat sektörlerinde olmak üzere, her üç sektörde de kâr oranlarının azalma eğiliminde olduğu saptaması yapılabilir. Kâr oranlarında görünüm böyleyken, emeğin verimliliği, özellikle inşaat ve hizmetler sektörlerinde 2009 yılına kadar düşme eğilimindeyken 2014 yılına kadar sabit bir patika izlemiş, bu yıldan itibaren her üç sektördeki emek verimliliği artma eğilimine girmiştir. Diğer yandan, ücretli istihdamın sektörel bileşimine bakıldığında, 2003-2017 arasında ücretli istihdam, sanayi sektöründe iki, hizmetler sektöründe üç, inşaat sektöründe ise yedi katına çıkmıştır. Yukarıda yapılan tüm saptamalar birleştirildiğinde, yani bir yandan sayılan üç sektörde kâr oranları ve brüt katma değer payları azalırken bir yandan da emeğin verimliliği azalırken yaratılan katma değer içinde ücretlerin payının artışının esas nedeninin, kişi başına reel ücret artışlarından⁴⁵ değil, ücretli istihdamdaki artıştan kaynaklandığı görülmektedir (Bahçe-Köse, 2019). Nitekim bu dönemde, ücretler, emek verimlerinin altında kalmıştır (Boratav, 2015: 153). İstihdamdaki bu artışa olanak sağlayan durumlardan biri, reel kesimde faaliyet gösteren firmaların artan dış borç stoku ile ilintilidir. Özellikle 2006'dan sonra artan dış kaynak kullanımı, döviz kurunun etkisiyle maliyetlerin düşük tutulmasıyla yatırımlar üzerinden kısa dönemli büyüme sağlamış, ancak süreç içinde Türk lirasının değersizleşmesi sonucu artan maliyetler ve yaşanan döviz krizi, uzun erimli bir büyümeye olanak sağlayamamıştır.

Söz konusu yıllarda, firmaların yanında halk kesimleri de borca dayalı bir tüketim gerçekleştirmiş, tüketimin yükselişi, milli gelir artışlarının üzerinde kalmıştır. Bu olgunun anlamı, hanhalklarının artan borçluluğudur (Boratav, 2015: 155). Toplumsal sınıflar içinde, sermaye ve mülk sahibi olanlar dışındaki tüm sınıfların gelirleri harcamalarının

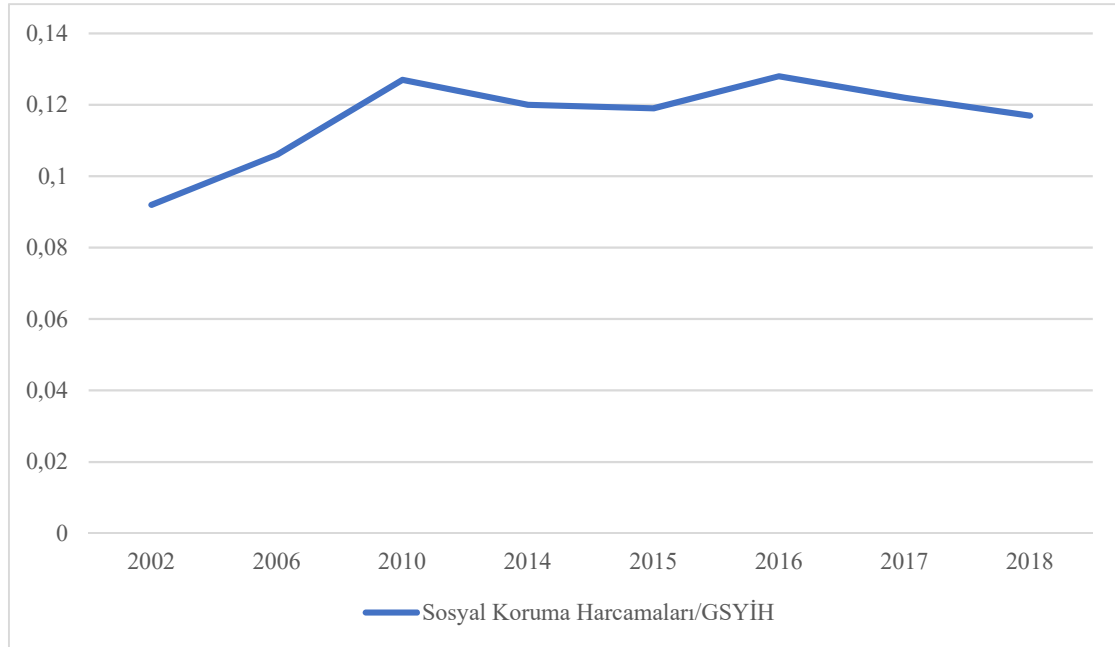
⁴⁵ Reel ücretler, 2014-2016 yılları arasında hızlı bir biçimde yükselmiş, 2016 ve sonrasında ise enflasyonist ortam içinde hızlı bir düşüş yaşamıştır (Bahçe-Köse, 2019: 264).

altında kalmaktadır (Bahçe-Köse, 2019: 265). Toplumda geri kalan ve toplumun çoğunluğunu oluşturan sınıfların artan borçluluğunun eşlik ettiği tüketim olgusu, 2003 yılı ve sonrasında temel bölüşüm göstergelerindeki bozulmayı anlatır niteliktedir.

Söz konusu dönemde dikkat çekici başka bir husus, bölüşüm göstergelerindeki bozulmayı düzeltmek için devreye sokulan ayni ve parasal sosyal yardımlardır (Boratav, 2015: 155). Sosyal yardımların kapitalist toplumsal yapı içindeki yerinin belirlenmesi bu bağlamda ilgi çekicidir. Kapitalist üretim biçiminde ekonomik büyüme, sermaye birikimi ile gerçekleşir. Toplumsal emeğin üretkenliğini artırmak için emek tasarruf eden araçların genişletilmesi (emeğin yerine makinenin konulması) gerekir. Bu nedenle, kapitalist üretim biçimi, her zaman yedek bir iş gücüne gereksinim duyar. Bu anlamda kapitalist üretimde, işsizlik bir sorun değil, tam tersine bu üretim tarzının ayrılmaz bir parçasıdır. Kapitalist gelişme sürecinde, ekonomik büyüme gerçekleşip emeğin üretkenliği ve sermayenin büyüklüğü arttıkça sermayenin emeğe olan talebi ondan daha hızlı biçimde düşer. Bu nedenle işçilerin giderek artan çoğunluğu iş bulamaz hale gelir. Çünkü kapitalizm, yalnızca yeni istihdam yaratarak değil aynı zamanda yeni işsizlik yaratarak var olur. Kapitalist rekabet yasalarının gerektirdiği biçimde, sermayenin görece değeri artırma amacı ile birlikte düşünüldüğünde, artı emeğin gelişmesi ile fazla haline gelen nüfusun gelişmesi doğru orantılıdır. Bu fazla nüfus, kendi geçim araçlarını elde edemeyen, ancak başkalarının gelirinden onlar için ayrılan “sadaka” yoluyla elde eden kesimdir. Sosyal yardımların kapitalist üretim biçiminde devreye girdiği yer de burasıdır; başkalarının yapacağı sosyal yardımlarla artı nüfusun korunması ve beslenmesi, kapitalizmin işleyiş biçiminin zorunlu bir sonucu ve artı sermayenin büyümesi için gerekliliktir. Sonuç olarak yoksullaşma, emeğin üretken gücünün gelişmesi ile ortaya çıkan ve artı sermayenin büyümesi, kapitalistin kârını artırması için zorunlu olan bir olgudur. Yedek iş gücü ordusunun zorunluluğunun yanında, emek ordusunun yoksulluğu, kapitalist üretim biçiminin ayrılmaz parçalarıdır. Sosyal yardımlar, yedek iş gücü

ordusunun yeniden üretimi ve istihdamına yönelik düzenleyici bir rol üstlenerek, işsizliğin kapitalist üretim biçiminde denetim altına alınması görevini üstlenir (Kutlu, 2015: 48-76).

Grafik 26: 2002-2018 Yılları Arasında Sosyal Koruma Harcama Oranları

(Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı ile Hazine ve Maliye Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

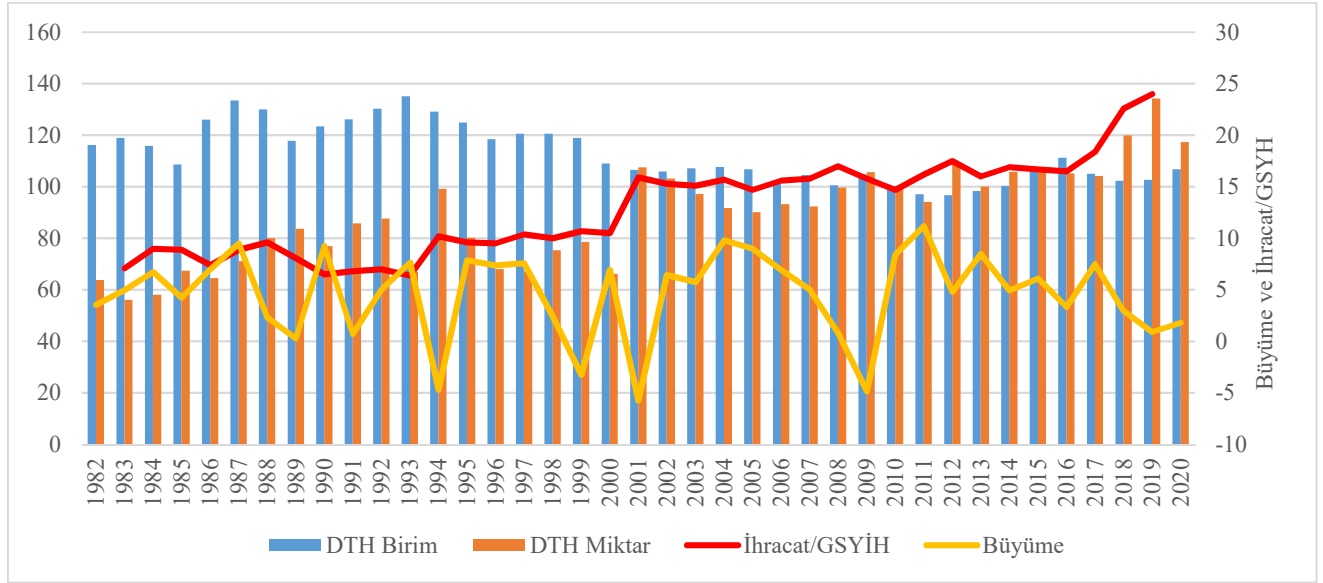
Yukarıdaki grafikte, 2002 ve 2018 yılları arasında sosyal koruma harcamalarının GSYH'ye oranı gösterilmektedir. Sosyal yardımlarla ilgili yukarıda anlatılan teorik çerçeve, Türkiye'de süregelen ve giderek artan eşitsizlik olgusunun bir boyutunu oluşturması bakımından önemlidir. Çünkü bu dönemde devlet, bilinçli bir politika tercihi olarak sosyal devlet anlayışının gerektirdiği işlevlerinin yerine gönüllülük vurgusu ön planda olacak biçimde, toplumdaki “vicdanlı kesimler” ve hayır kurumları gibi toplumsal girişimleri teşvik ederek sosyal alandaki rolünü kısma yoluna gitmiştir (Köse-Bahçe, 2009: 495). Vergi indirimleri, teşvikler, idari destek gibi kamusal transferler ile özel dernek ve vakıflar aracılığıyla artış gösteren transferler, özellikle üretim ilişkileri hiyerarşisinin üst basamaklarında olanlar bakımından yoksulluğu azaltıcı işlev

yüklenmişlerdir (Köse-Bahçe, 2009: 504). Bu iki kesimin birleşimi ile aktarılan transferler ve sosyal yardımlarla amaçlanan ise Türkiye’de yedek iş gücü ordusunun çalışabilir durumda tutulmasıdır (Köse-Bahçe, 2009: 508). Bu şekliyle, Türkiye’de sosyal yardımlar, yoksullukla başa çıkmanın ötesinde, yoksulluğun denetlenebilir düzeyde tutulması yoluyla geniş halk kitlelerini etkileyebilmek adına siyasi bir araç olarak kullanılmaktadır (Metin, 2011: 198).

2000’li yıllar, küresel canlanma konjonktürü içinde yüksek getiri olanağı sunan Türkiye ekonomisine yönelen sermaye akımlarının arttığı, ancak bunun yanında ekonominin sermaye hareketlerine karşı süregelen kırılganlığının artış gösterdiği, bu akımlar sonucunda artan iç talebi karşılayacak güçlü bir üretim itkisi olmadığından ithalata başvurulduğu, ithalata olan bağımlılığın artarak büyüme ve cari açık arasındaki ilintinin koptuğu bir dönemdir. Bu dönemde büyümeyi sağlayan temel unsur dış kaynak girişleri olmuş, bunun yanında atıl olan kapasitenin kullanımı ve toplam faktör verimliliğindeki artış ile iç talep canlı tutulmuştur. Ancak belirli bir dönemdeki mal ve hizmet üretme yeteneğinin göstergesi olan sermaye birikim oranı belirli bir düzeyi aşmadığından büyüme sınırlı kalmıştır. Sermaye birikim oranını sınırlayan temel unsurlardan olan yurt içi tasarrufların azalma eğilimine girişi, en başta büyüme artışını kısıtlamakta, cari açığın kronik bir hale gelmesine neden olmakta, tüketimde ve dış kaynaklarda bağımlılığı artırmaktadır. Dış kaynaklara bağımlı hale gelen ekonomide artan dış kaynak girişi tüketim oranını artırarak üretimin sınırlı olduğu ortamda, toplumsal kesimlerin gelirlerini aşan düzeyde tüketim yapmalarına neden olmuş, bunun sonucunda ekonomideki borçluluk düzeyi artmış; GSYH, tüketim yolu ile artırılmıştır. Özellikle konut kredileri yoluyla inşaat sektörü genişletilerek iç talep canlı tutulmuş, böylece talep yönlü bir büyüme sağlanmış, ancak borçluluk düzeyindeki artış bir yandan ithalatın ve cari açığın artmasına, diğer yandan inşaat ve finans sektörlerinin yarattığı aşırı arz, daha çok borçlanmaya neden olmuştur. Dış kaynak girişlerinin neden olduğu tüketim artışı

yoluyla sağlanan büyüme, uzun erimli ve istikrarlı bir görünüm sergilememiştir. 2000’li yıllar öncesinde büyüme ılımlı cari açıklarla birlikte sağlanırken, bu yıllardan itibaren büyümenin azalması ya da tersine dönüşünün cari açığı aynı oranda daraltmaması, bu dönemin belirgin özelliklerindendir. Büyüme ve cari açık arasındaki bağlantıyı koparan bu unsura yol açan etmen, sermaye girişlerinde yaşanan artıştır. Çünkü artan dış kaynak girişleri, üretimin ithalata olan bağımlılığının artmasına ve tasarruf açığının yükselmesine neden olarak cari açığı artırmış, artan cari açığın finanse edilmesi için sermaye girişleri zorunlu hale gelerek büyümenin finanse edilme yöntemini oluşturmuştur. Yine 2000’li yıllar dışa açık bir ekonominin büyümesine karşın dış ticaret hadlerinin bozulmasıyla refahının düştüğü; ekonomik büyüme üzerindeki etkin bir baskı unsuru olan yoksullaştıran büyüme yaşanan dönemlerinin karşılık bulduğu yılları anlatmaktadır. Dönemin bölüşüm ilişkilerine bakıldığında reel ücretlerin azaldığı, üretilen değerden emeğin aldığı payın azaldığı, taşeronlaşma oranının arttığı ve sanayi, inşaat ve hizmetler sektörlerinde kâr oranlarının azalma eğilimine girdiği saptanmaktadır. İstihdam yaratmayan bir büyüme ortamı içinde, işsizlik oranlarının arttığı, büyüme oranlarının belirli bir seviyenin üzerinde çıkamadığı ve kâr oranlarının baskılandığı bir ortam, yapısal bir krizin, sermaye birikim krizinin varlığına işaret etmektedir.

Grafik 27:1982-2020 Yılları Arasında Yoksullaştıran Büyümenin Geçerliliği

(Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı ile Kalkınma Bakanlığından alınan verilerle oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki grafikte, Türkiye ekonomisinde 1982-2020 yılları arasındaki dönem, yoksullaştıran büyüme olgusunun geçerliliği bakımından incelenmiştir. 1983-1984, 1987-1988, 1993-1994, 1998-1999, 2000-2001, 2007-2008, 2011-2012, 2013-2014 ve 2017-2019 dönemleri incelendiğinde, DTH birim endeksinin DTH miktar endeksi karşısında görel olarak gerilediği yoksullaştıran büyüme süreçleri, ihracatın GSYH içindeki payının büyümesine bağlı olarak ekonominin büyüme performansı üzerinde baskılayıcı bir etki yaratmıştır. Büyüme ve yoksullaşma ilişkisini etkileyen kanallardan olan giderek artan ithalat bağımlılığı, cari açık sorunları, yabancı sermaye girişlerine bağımlı ve yapay bir nitelik taşıyan büyüme süreçleri, dış borçlanmaya artan oranlarda başvurulması ve bölüşüm göstergelerinde emek aleyhine benimsenen politikalar, 2000'li yıllarda varlığını artan oranda sürdürmüş, bu yıllarda yurt içi tasarruf oranlarının ve sermaye birikim oranlarının yetersizliği ile ekonomi üzerindeki baskısını artırmıştır. Finansal serbestleşme çağında Türkiye'nin yaşadığı kapitalist büyüme sürecinin, istihdam yaratmayan, dışa bağımlı bir nitelik taşıyan, bölüşüm ilişkileri bağlamında emekçi kesimlerin aleyhine işleyen ve yoksulluğu pekiştiren bir içerikle belirlendiğini

söyleyebiliriz. Bu anlamda Türkiye’de büyüme söylemlerinin yanı sıra sosyal yardım gündeminin sürekli varlığı, çalışmamızda ele alınan sürecin özlü bir yansıması olarak okunabilir.

SONUÇ

İktisadi büyümenin ulusların zenginliğinin artması biçiminde yorumlanması, klasik iktisatçıların bakış açısını oluşturmuş, nicel anlamda meydana gelen bu artıştan toplumun tüm kesimlerinin yararlanıp yararlanmayacağı sorunu, yani bölüşüm düzlemi tartışmaya esas alınmamıştır. Tarihsel bir sistem olarak kapitalizmin kendisinin ilerlemeyi temsil edip etmediği, büyüme, kalkınma gibi kavramların toplumsal sistemler için en iyi olanı temsil edip etmediği, birçok bağlamda tartışılmayı hak etmektedir.

Kapitalist sistemin özünde, sermaye ilişkisi yatmaktadır. Bu ilişki, üretim sürecinin ana gücü olan emeğin üretim araçlarından yoksun kılınması ve ücretlilik ilişkisine bağlı olarak metalaştırılması zemininde işler. Üretimin kolektif yapısına karşın bu üretim sürecinin sonunda ortaya çıkan ürünün özel mülkiyetin nesnesi oluşu, emek ile sermaye arasında yapısal bir gerilim yaratır. Bu gerilim, sermaye ilişkisinin artı-değer sömürüsüne dayanan karakterinin kaçınılmaz sonucudur. Sonsuz sermaye birikimi güdüsüyle belirlenen kapitalizmin sermayenin genişletilmiş yeniden üretimine dayanan işleyiş düzeneği, giderek artan emek-gücü sömürüsü anlamına gelmektedir. Öyle ki, bu sömürü, merkez ülkeleri aşan ve sistemi, dünya ölçeğinde kurduğu eşitsiz ilişkilerin bütünlüğü içinde kavrayan bir çözümleme ekseni içinde göreceli yoksullaşmanın ötesinde mutlak yoksullaşma görünümleri şeklinde de kendisini gösterebilmektedir. Dolayısıyla tarihsel bir dünya sistemi olarak kapitalizm, sonsuz sermaye birikimine yöneldiği ölçüde yapısal olarak eşitsizlik üretmekte ve yoksulluk olgusu, bu üretim biçiminin ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir.

Kapitalist üretim biçiminin yapısal özellikleri bağlamında, en üst soyutlama düzeyinde belirlenen bu eğilimler, kapitalist ekonominin özgül yapısına sinmiştir. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretim düzeneğinin bir fonksiyonu olan ekonomik büyüme süreçleri de bu çerçevenin dışında görülemez. Her biri kapitalist dünya

sisteminin bileşenlerini oluşturan ulusal ekonomilerin makroekonomik büyüme öyküleri, aynı zamanda üretici güçlerin gelişiminin, üretim ilişkilerinin ve sınıflar mücadelesinin özgül gerçekleşme biçimlerinin öyküsünü yansıtmaktadır.

Çalışmamız bu genel perspektifi, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi eğilimi ile belirlenen özel bir tarihsel döneme, bir toplumsal formasyon olarak Türkiye örneğine uygulamayı amaçlamıştır. Ancak incelememiz, sınıflar mücadelesinin somut pratiklerine ya da ekonomik savaşım süreçlerine odaklanmaktan çok, bunların sonuçlarının tarihsel olarak makro iktisadi düzeyde izlenmesine dönüktür. Bu makro iktisadi tarih çözümlemesinin ana bağlamı ise, sonsuz sermaye birikimi mekanizmasının yukarıda işaret edilen fonksiyonu ya da makro iktisat dilindeki adıyla ekonomik büyüme süreci olmuştur.

Kapitalist büyümenin karakteri, sistemin yapısal özelliklerinden dolayı *bölüşüm* ve *yoksullaşma* boyutları göz ardı edilerek irdelenemez. Kapitalizmin sermaye birikim süreci içinde sürekli genişleme ve derinleşme eğilimi, bu eğilimin sistemi bir dünya sistemi olarak yapılandırması olgusu ile birlikte düşünüldüğünde, sisteme bir çevre ya da yarı-çevre ekonomisi olarak eklenmiş bir ekonominin incelenmesi, *dış ticaret* boyutunun gözetilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu genel çerçeve içinde çalışmamız, önce kapitalist büyümenin karakteri sorununu kuramsal düzeyden makro ekonomik çözümleme düzeyine doğru salınan bir eksenle ele almış, ardından bu kuramsal araçları kullanarak Türkiye'nin büyüme öyküsünün köşe taşlarını belirlemeye çalışmıştır.

Küreselleşme sürecinin özünü oluşturan neoliberalizm döneminde dünya ekonomilerinde büyüme oranları belirgin biçimde yükseliş göstermiş ancak iktisadi anlamda başarı gibi görünen bu sürecin öteki yüzünü, toplumsal sınıflar arasında artan eşitsizlik, makroekonomik göstergeler arasında kopan bağlar, artan dış bağımlılık biçimleri, belirginleşen kırılganlık göstergeleri ve içsel dinamiklere tamamen

yabancılaşan büyüme süreçleri oluşturmuştur. Büyüme sürecinin her koşulda toplumlar için en iyiye temsil etmiyor oluşu, küreselleşme sürecinde özellikle çevre ülkelerinin geçirdiği dönüşümleri, buradan hareketle de Türkiye ekonomisinde yer alan toplumsal sınıflar ile büyüme sürecinin karakterini analize tabi tutmaya olanak sağlamaktadır.

Büyüme sorunu dış ticaretten bağımsız olmadığı gibi bu olguyu bölüşüm ilişkileri boyutunu göz ardı ederek ele almak da olası değildir. Ulusal bir ekonomide gerçekleşen büyüme, aynı zamanda sınıfsal ilişkileri içeren toplumsal bir sorundur ve özellikle neoliberalizm çağında bu ilişkilerde yaşanan dönüşüm oldukça dikkat çekicidir. Büyüme olgusunun bir ülke ekonomisi için olumsuz etkiler yaratıyor oluşu, yoksullaştıran büyüme çözümlerinin ayrıntılı olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır. Ulusal ekonomilerin sermayenin serbestleşmesi çağında ihracata dayalı büyümesi sonucu ticaret hadlerinde yaşadığı bozulmanın, bu ekonomilerin daha yüksek bir refah seviyesine ulaşması sonucu elde ettiği yararı aşması ile belirlenen yoksullaştıran büyüme olgusu, ülke koşulları ile dünya arz ve talep eğrilerince de belirlenmesi ve ülkelerin ticaret hadlerindeki bozulmaları düzeltebilmek için çeşitli araçları bulunması gibi nedenlerle sık rastlanılan bir durum olmayabilir. Ancak, ihracat yapmak için önemli ölçüde ithal girdi gereksinimi olan, ihracat oranlarının ithalat oranları altında kaldığı ve büyüme sürecinin içsel dinamiklerle belirlenmediği ekonomilerde büyüme süreci beraberinde olumlu makroekonomik göstergeler ve refah artışı ile gelmeyebilir. Buradan hareketle, yoksullaştıran büyüme analizinin küreselleşmenin getirilerinin sorgulandığı bir düzleme çekilmesi yanlış olmaz.

Sermayenin küreselleşme sürecine hizmet eden, toplumsal üretim süreçlerinin dönüştürülerek devletin piyasalaştığı, temel kaygının uluslararası alanda rekabet edebilmek olmasından dolayı her türlü korumacılığın tasfiye edildiği küreselleşme, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile kapitalizmin küresel ölçekteki bir aşaması biçimine dönüşmüştür. Bu düzen, yapısal uyum amacıyla Birleşmiş Milletler,

Dünya Bankası, IMF gibi kurumların uygulamaya soktuğu yapısal reformlarla desteklenerek dışa açıklığın, her alanda serbestleşmenin, devletin ekonomi alanındaki rolünün azaltılmasının getireceği büyümenin, yoksulluğu azaltıcı, ülkeler için refah artışı sağlayacağı düşüncesi üzerine kurulmuştur. Ne var ki, ticaretin serbestleşmesini sağlayacak bu adımların uygulanması ve doğurduğu sonuçlar her bir ülkenin kendisine özgü koşullarla yakın bağlantı içinde olmuş, tek tip olarak, bölüşüm göstergelerini dikkate almadan hazırlanan bu reçeteler, özellikle ekonomik kırılganlıkları yüksek olan merkez ya da çevre ülkelerde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Kapitalizmin özünde yer alan ve ondan ayrı kalmayan krizler ise, kapitalizmin kendisi bir dünya sistemi olmasından dolayı yalnızca merkez ülkeleri etkilemekle kalmamış, var olan tüm kırılganlıklarının üstüne krizlerle boğuşmak zorunda kalan çevre ülkelere de sıçramıştır. Küresel kapitalist sisteme bağımlı olarak gelişen Türkiye kapitalizmi, bu sistemin yaşadığı bunalımlardan kendi payına düşeni almış, büyüme ve olgunlaşma sürecinde yapısal olarak barındırdığı eşitsizlikleri koruyarak devam ettirmiştir.

Kapitalist dünya sistemine bir çevre ülkesi olarak eklemlenen Türkiye ekonomisi, kesintiye uğrayan ve farklı zaman dilimlerinde deneyimlediği korumacılık ve ithal ikameci modelleri ile neoliberal döneme, giderek artan ithalat bağımlılığı sonucu kronik cari açık sorunları, krediler ve yabancı sermayeye dayanan ekonomik büyüme modeli, artan oranlı dış borçlar ve bölüşüm ilişkilerinde emek aleyhine benimsediği politikalarla girmiştir.

Türkiye ekonomisi, yapısal uyum programlarının küresel pazarla bütünleşmeye ve ihracatçı birikim modeline geçmeye yönlendirmesi sonucu, 1980'li yılların başında uluslararası pazara açılmış, bu dönüşüm 1989'da tamamlanmıştır. Bu dönüşümü sağlamak için devreye sokulan 24 Ocak Kararları, yalnızca bir istikrar programı olmayıp sermayenin emek karşısındaki gücünün artırılmasına, içte ve dışta piyasa serbestisine dayanarak Türkiye ekonomisinin dünya pazarıyla bütünleşmesinin önündeki engelleri

ortadan kaldırmayı amaçlayan yeni bir birikim modeline geçmesine olanak sağlayan koşulları içeriyordu. Mal piyasalarının dış pazara açılması ve serbestleştirilen ithalat rejimi altında başlayan neoliberal dönüşüm sürecinin ilk aşamasında büyüme, iç talebin kısılarak ihracata yönlendirilmesi sonucunda, kamu kesiminin iç borçlanmaya başvurması ve kamu bütçesinde oluşturduğu baskı ile öte yandan artan ithalat sayesinde üretim için elde edilen ara ve yatırım malları ile yani dış kaynaklarla belirlenmiştir. İç talebin kısılmasında emek maliyetleri azaltılarak reel ücretler baskılanması öne çıkmıştır. Yapısal uyum programlarının amaçladığı ve ithalatın kısılarak ihracat hacminin artırılması yönündeki mekanizma, Türkiye’de ihracatın ancak ithalat hacmindeki yükselme ile devam etmesi yönündeki zorunluluğu ortaya koymuş, bu yönde işleyen mekanizma, dış kaynaklara olan bağımlılığı artırarak cari açığı yükseltmiştir.

1990’lardan itibaren dünya genelindeki ekonomilerin kontrolsüz biçimde yaşadığı mali serbestleşme ve dünya kapitalist sistemine eklemlenmeleri hızlanmıştır. Bu yılların uluslararası sermaye hareketleri, dünya kapitalizminin küresel ölçekteki bir aşaması olup ulusal piyasaları spekülative kazanç alanları biçimine sokan bir nitelik kazanmıştır. Bu dönemde, finansal krizlerle karşı karşıya kalan hem merkez hem de çevre ekonomilerin ortak özelliği, sermaye hareketleri üzerindeki kontrolleri kaldırmış olmalarıdır.

Türkiye ekonomisi bu yıllarda gittikçe artan boyutlardaki sermaye hareketlerinin ve uluslararası finans kurumlarının etkisi altına girmiş, bu hareketlerde yaşanan dalgalanma ile birlikte önemli ekonomik krizler yaşamıştır. Söz konusu sürecin ana motifini, kısa vadeli portföy yatırımları ile sıcak para akımları oluşturmaktadır. Ülkeye giren sermaye, ulusal tasarruf eğilimini düşürürken tüketim ve ithalatı artırmış, bu durum ulusal ekonomideki ticaret yapan üretici sektörler yerine üretim alanının dışında kalan rantiyer, kısa vadeli ve spekülative sermaye birikimine neden olmuş, gelir dağılımında adaletsiz bir yapı oluşturmuştur. 32 sayılı Karar ile başlayan kambiyo ve dış ticarete serbestleşme süreci, sıcak para akımlarının ülkeye girişi ile ulusal paranın değerlenmesine

neden olarak ülkenin süregelen cari açık sorununun ve denetimsiz şekilde artan dış borçların önemli bir unsuru olmuştur. Sermaye hareketlerinin denetim altında tutulduğu dönemde cari açığın finansmanı için kullanılan sermaye girişleri, sermaye hareketlerinin serbestleştiği 1990'lardan itibaren ülkede spekülâtif ve yapay bir finansal büyümeyi sağlayan temel unsur biçimine dönüşmüştür.

2000'li yıllar, küresel ölçekte likidite genişlemesinin yaşandığı, dolayısıyla Türkiye gibi yüksek getiri sunan ülkelere yönelen sermaye hareketlerinin etkisiyle, büyüme oranlarının belirli dönemler hariç pozitif seviyelerde kaldığı yılları ifade etmektedir. 2003-2007 arasında, likidite genişlemesinin yarattığı dış kaynak girişlerinin ülkeye yönelmesi, toplam faktör verimliliğindeki artış, atıl kapasitenin kullanımı ve iç talebin canlandırılması yoluyla yüksek oranlı büyüme düzeylerine ulaşılmış, bol ve atıl bir emek rezervini üretime kanalize edecek sermaye birikiminin belirli bir eşiğin geçememesi nedeniyle 2007 sonrasında durgunlaşma meydana gelmiştir. Yurt içi tasarruflarda meydana gelen azalma eğilimi ile belirlenen bu durum, büyümede belirli bir oranı aşamamanın yanı sıra cari açığın kronik durumunu belirginleştirmiş, tüketim ve dış kaynaklarda bağımlılığı artırmıştır. Dış kaynak girişlerinin neden olduğu tüketim artışı yoluyla sağlanan büyüme, uzun erimli ve istikrarlı bir görünüm sergilememiştir. Diğer yandan, sermaye girişlerinde yaşanan artış üretimin ithalata olan bağımlılığının artmasına ve tasarruf açığının yükselmesine neden olarak cari açığı artırmış, artan cari açığın finanse edilmesi için sermaye girişleri zorunlu hale gelerek büyümenin finanse edilme yöntemini oluşturmuştur. Ekonomide var olan talep yönlü büyümeyi sağlayan inşaat ve finans sektörleri ile sanayi ve hizmetler sektörlerinde kâr oranlarının azalma eğilimine girmesi, sermaye birikimi önceliklerinin reel ekonomik faaliyetlerden uzaklaşarak kısa dönemli ve riskli finansal varlıklar üzerinde yoğunlaşması, uygulanan neoliberal politikaların doğal bir ürünü olarak görünen istihdam yaratmayan büyüme gerçeği, sosyal politikaların tasfiye edilerek piyasadan satın alınan metalar biçimine dönüştürülmesi gibi gerçeklikler,

ekonominin konjonktürel dengesizlikler ve artan dış bağımlılık biçimleriyle kendini gerçekleştirdiğini göstermektedir. Özellikle 2000’li yıllardan itibaren ulusal ekonomide gözlemlenen yoksullaştıran büyüme olgusu, dış ticaretin yapısal sorunlarını yansıtmamasının ve büyüme üzerindeki baskı unsuru olarak yer almasının yanında bölüşüm ilişkilerinin olumsuz seyrine eşlik etmektedir. Büyümenin istihdam yaratma özelliğinin giderek kaybolması ile eş zamanlı olarak işsizlik oranlarındaki artış eğilimi, katma değer içinde ücretlerin azalan payı, yoksullaşma olgusuyla belirginleşen sosyal yardımların niteliği ve hanehalkları kesiminin artan borçluluğu söz konusu dönemde sınıfsal ayrışmanın ve yoksullaştıran nitelikteki büyümenin karakterini yansıtır özelliktedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Afşar, K. E., Özyiğit M. (2017), “Karl Marx Bir Klasik mi? ‘Adam Smith ve Karl Marx Üzerinden Kavramsal Bir Karşılaştırma’”, **BEÜ SBE Dergisi**, C.6, S.2, s.239-262.
- Akıncı, M., Yılmaz, Ö. (2014), “Yoksullaştıran Büyüme Paradoksu: Türkiye Ekonomisi İçin Eşanlı Denklem Sistemi”, **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, C.51, S.588, s.21-36.
- Aksu, L. (2014), “İktisat Ekollerinin İktisadî Büyüme Konusundaki Düşünceleri ve Modellerinin Analizi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, C.106, S.208, s.351-392.
- Akyüz, Y. (2009), **Sermaye Bölüşüm Büyüme**, 3.Basım, Ankara, Eflatun Yayınevi.
- Alkin, E. (1995). “Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **Yeni Türkiye Dergisi**, S.6, s.141–144.
- Apaydın, Ş., Şahin, H. (2017), “Türkiye’de Kısa Vadeli Sermaye Akımlarının İktisadi Dalgalanmalar Üzerindeki Etkileri; Bir Uzun Dönem Kısıtlı SVAR Modeli”, **Politik Ekonomik Kuram Dergisi**, C.1, S.1, s.22-72.
- Arrighi, G. (2016), **Uzun Yirminci Yüzyıl Para Güç ve Çağımızın Kökenleri**, 2. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Atamtürk, B. (2007), “Gelişmekte Olan Ülkelerde ve Türkiye’de Finansal Serbestleşmesinin İç Tasarruflar Üzerine Etkisi”, **Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi**, S.23, s.75-89.
- Aydın, M. F., Başkaya, Y. S., Demiroğlu, U. (2015), “Türkiye’de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Üzerine Ampirik Bir Analiz”, **Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Çalışma Tebliği**, No: 15/10.
- Bahçe, S., Köse, A.H. (2019), “Süreklileşmiş Kriz Olarak Türkiye Kapitalizmi”, **Mülkiye Dergisi**, C.43, S.1, s.257-269.

- Bakırtaş, T. (2010), “Türkiye’de Yoksulluk Olgusunun Yapısal Ekonomik Analizi (1908-2008)”, **Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmeler Işığında Türkiye Ekonomisi**, Ed. Nevin Coşar, Melike Bildirici, 1. Baskı, Ekin Yayınevi.
- Bayraç, D., Doğan, E. (2018), “Teknoloji Yoksulluğu ve Türkiye’de İhracatın İthalata Olan Bağımlılığı”, **International Journal of Social Inquiry**, C.11, S.1, s.17-42.
- Bhagwati, J.N. (1958), “Immiserizing Growth: A Geometric Note” **Review of Economic Studies**, V.25, N.3, p. 201-205.
- Boratav, K. (2006), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005**, 10. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2010), “Türkiye’nin Üç Krizi: Kısa Bir Karşılaştırma”, **Sol**, 18.07.2010
Erişim tarihi: 22.01.2021 Erişim: <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/turkiyenin-uc-krizi-kisa-bir-karsilastirma-31022>
- Boratav, K. (2015), **Dünyadan Türkiye’ye, İktisattan Siyasete**, Birinci Basım, İstanbul, Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2018), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2015**, 23. Baskı, Ankara, İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2019a), “2018’de Ödemeler Dengesi”, **Sol**, 22.02.2019 Erişim: <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/2018de-odemeler-dengesi-257174> Erişim Tarihi: 31.01.2021
- Boratav, K. (2019b), “Ocak 2019’da Ekonomi”, **Sol**, 15.03.2019 Erişim: <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/ocak-2019da-ekonomi-258535> Erişim Tarihi: 31.01.2021
- Boratav, K. (2019c), “2018 Krizinin Dış Şokları”, **Sol**, 29.11.2019 Erişim: <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/2018-krizinin-dis-soklari-275232> Erişim Tarihi: 31.01.2021

- Boratav, K. (2020a), “Dış Borçlar ve Kamu Sektörü”, **Sol**, 18.09.2020 Erişim:
<https://sol.org.tr/yazar/dis-borclar-ve-kamu-sektoru-14834> Erişim tarihi:
30.01.2021
- Boratav, K. (2020b), “Büyümede Dünya Rekoru Nasıl Kırıldı?”, **Sol**, 11.12.2020
Erişim: <https://sol.org.tr/yazar/buyumede-dunya-rekoru-nasil-kirildi-21285>
Erişim tarihi: 30.01.2021
- Dönmez Atbaşı, F., Öziş, M. (2019), “Nerede O Eski IMF Politikaları: Uluslararası
Sermaye Hareketlerinin Serbestleşmesi ve Finansal Krizlerin Nedenleri”,
Mülkiye Dergisi, C.43, S.3, s.577-598.
- Duman, A. (2019), “Türkiye’de Emegın Değişen Payı ve Gelir Dağılımı”, **Çalışma ve
Toplum Dergisi**, C.1, S.60, s.349-370.
- Edgeworth, F.Y. (1894), “The Theory of International Values I”, **Economic Journal**,
V.4, N.13, p.35-50.
- Ekiz, C. (2007), “Bir Kamu Siyaseti Örneğı Olarak 32 sayılı Karar”, **Kamu Yönetimi:
Yöntem ve Sorunlar**, Der. Şinasi Aksoy, Yılmaz Üstüner, 1. Basım, Nobel
Yayın Dağıtım.
- Ekonomik Göstergeler, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Aralık, 2020.
- Engels, F. (1995), **Anti-Dühring**, Üçüncü Baskı, Ankara, Sol Yayınları.
- Engels, F. (1998), **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni**, On Birinci Baskı,
Ankara, Sol Yayınları.
- Erdem, N. (2010), “Bağımlılığın Yeni Biçimleri Olarak Neoliberal Politikalar: Türkiye
Örneğı”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.65, S.2, s.135-142.
- Erk, N., Ateş, S., Direkçi, T. (1999), “Gümrük Birliğı Sonrası Türkiye Dış Ticaretine
Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Çerçevesinde Bakış: Zaman Serisi
Analizi”, **Uluslararası ODTÜ Ekonomi Kongresi III’te sunulan bildiri**,
8-11 Eylül 1999, Ankara.

- Gürkan, C., Karahanoğulları, Y. (2014), “Neoliberalizmin Krizi ve Kamu Maliyesi”,
Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S.27, s.1-19.
- Harvey, D. (2015), **Neoliberalizmin Kısa Tarihi**, Birinci Baskı, Sel Yayıncılık.
- Hiç, M. (1961), “Ricardo’nun Büyüme Teorisi ve Az Gelişmiş Memleketler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.22, S.2, s.25-36.
- Işık, C. (2016), “Türkiye’de Toplam Faktör Verimliliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi”,
Verimlilik Dergisi, S.2, s.45-56.
- İntaş, Ö. (2019), “24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri,
Yansıması ve Sonuçları”, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır.
- Johnson, H. G. (1967), “The Possibility of Income Losses From Increased Efficiency or
Factor Accumulation in the Presence of Tariffs”, **The Economic Journal**,
V.77, N.305, p.151-154.
- Karacaer Ulusoy, M. (2020), “FED, Koronavirüs, Parasal Genişleme ve Politikalar”,
Stratejik Düşünce Enstitüsü, 09.04.2020, Erişim:
[https://www.sde.org.tr/merve-karacaer-ulusoy/genel/fed-koronavirus-
parasal-genisleme-ve-politikalar-kose-yazisi-16668](https://www.sde.org.tr/merve-karacaer-ulusoy/genel/fed-koronavirus-parasal-genisleme-ve-politikalar-kose-yazisi-16668) Erişim tarihi:
30.01.2021
- Karahanoğulları, Y. (2018), ““2001-2008 ABD” ve “2009 Sonrası Türkiye”
Ekonomileri: Üç Açık Konjonktürü ve Sürdürülebilirlik Sorunu”, **Mülkiye
Dergisi**, C.42, S.2, s.261-292.
- Karakut, B. (2011), “Washington Konsensüsü’nden Küresel Mali Krize Mali Disiplin
ve Türkiye’deki Gelişmeler”, **Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Dergisi**, C.25, S.1, s.31-53.

- Kart, N. T. (2016), “İstihdam Yaratmayan Büyüme: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kaya, R. (2009), “Neoliberalizmin Türkiye’ye Siyasal Etkileri Üzerine Değerlendirmeler ve Tartışma Ögeleri,” **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kaygısız, A., Kaya, D., Kösekahyaoğlu, L. (2016), “Türkiye’de Tasarruf, Yatırım, Cari Açık ve Büyüme: 1980-2014 Dönemi Üzerine Bir Nedensellik İlişkisi Analizi”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.7, S.1, s.270-300.
- Kazgan, G. (2009), **Tanzimat’tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi Birinci Küreselleşmeden İkinci Küreselleşmeye**, 4. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kepenek, Y. (2012), **Türkiye Ekonomisi**, 26. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Keyder, Ç. (1992), “İktisadi Gelişme ve Bunalım: 1950-1980”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Koç, A. (2015), “Küresel Kapitalizmin Finansallaşmasına Türkiye Ekonomisinin Eklemlenme Süreci (1980-2012)”, **Finansallaşma, Devlet ve Politik İktisat**, Der. Hakan Mihci, Ankara, NotaBene Yayınları.
- Koç, H., Dursun Güvenbaş, S. (2019), “Yoksullaştıran Büyüme Çerçevesinde Bir Analiz: Türkiye Örneği”, **3. Uluslararası Ekonomi Araştırmaları Ve Finansal Piyasalar Kongresi Tam Metin Bildiri Kitabı**, Ankara, Detay Yayıncılık.
- Konak, A. (2019), “Ticari Liberalizasyon Kapsamında Yoksullaştıran Büyüme Hipotezi Geçerli mi?: Türkiye Örneği”, **Sakarya İktisat Dergisi**, C.8, S.1, s.34-55.

- Konukman, A. (2020), “Türkiye’de Sermaye Birikimi Çerçevesinde Yeni Rejim’in İnşa Süreci”, **Sosyal Politika ve İktisat Yazıları**, Der. Hasan Tahsin Benli, Elif Hacısalihoğlu, Denizcan Kutlu, Güven Savul, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı.
- Köse, S. (2000), “24 Ocak 1980 ve 5 Nisan 1994 İstikrar Programları Çerçevesinde Yapılan Hukuki ve Kurumsal Düzenlemelerin Mukayeseli Analizi”, Devlet Planlama Teşkilatı Uzmanlık Tezi.
- Köse, A.H., Bahçe, S. (2009), “Hayırsever Devletin Yükselişi: AKP Döneminde Gelir Dağılımı ve Yoksulluk”, **AKP Kitabı Bir Dönüşümün Bilançosu**, Der. İlhan Uzgel, Bülent Duru, Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Krugman, P., Obstfeld, M. (2003), **International Economics: Theory and Policy**, Addison-Wesley, World Student Series, Sixth Edition.
- Kuruç, B. (1970), **Ricardo İktisadının Bazı Metod Sorunları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Kutlu, D. (2015), **Türkiye’de Sosyal Yardım Rejiminin Oluşumu Birikim, Denetim, Disiplin**, 1.Baskı, Ankara, Nota Bene Yayınları.
- Marks, K. (2003), **Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili**, Üçüncü Baskı, Eriş Yayınları.
- Marx, K. (1979), **Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı**, Çev. Sevim Belli, Ankara, Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2014), **Serbest Ticaret Sorunu Üzerine**, Haz: Önder Kulak, Ankara, Notabene Yayınları.
- Melvin, J.R. (1969), “Demand Conditions and Immiserizing Growth”, **The American Economic Review**, V.59, N.4, P.1, p.604-606.
- Metin, O. (2011), “Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar”, **Çalışma ve Toplum Dergisi**, C.1, S.28, s.179-200.

- Okun, A. M. (1962), “Potential GNP: Its Measurement and Significance”, In **Proceedings of the Business and Economic Statistics Section of the American Statistical Association**, p.98-104.
- On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Büyüme Dinamikleri, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2018.
- Orhangazi, Ö. (2019), “Türkiye Ekonomisinin Yapısal Sorunları, Finansal Kırılganlıklar ve Kriz Dinamikleri”, **Mülkiye Dergisi**, C.43, S.1, s.111-137.
- Ölmezoğulları, N. (2019), “Küresel Kapitalizme Eklemlenme Sürecinde 1994’den 2018’e Türkiye’nin Krizleri”, **Mülkiye Dergisi**, C.43, S.1, s.227-233.
- Özcan, C.C., Özmen, İ., Özcan, G. (2018), “Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme arasındaki Nedensellik İlişkisi: Yükselen Piyasa Ekonomileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.40, s.60-73.
- Özçam, M. (2004), “Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Türkiye”, **Sermaye Piyasası Kurulu Araştırma Raporu**.
- Pamuk, Ş. (2014), **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 4. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pektaş Erdem, B. (2017), “Türkiye’de Hanehalkı Tasarruflarını Etkileyen Faktörler”, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı.
- Pınar, A., Erdal, B. (2011), **Para-Banka Mali Kuruluşlar ve Uluslararası Mali Sistem Teori ve Uygulama**, 2. Bası, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Piketty, T. (2014), **Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital**, Çev. Hande Koçak, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ricardo, D. (2013), **Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri**, Çev. Barış Zeren, 2. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rybczynski, T. M. (1955), “Factor Endowment and Relative Commodity Prices”, **Economica**, V.22, N.88, p.336-341.

- Saad-Filho, A, Johnson, D. (2008), **Neoliberalizm Muhalif Bir Seçki**, Birinci Basım, İstanbul, Yordam Kitap.
- Saad-Filho, A. (2010), “Growth, Poverty and Inequality: From Washington Consensus to Inclusive Growth”, **DESA Working Paper**, N.100, Economic & Social Affairs.
- Sarı, Y. (2014), “Planlı Kalkınma Dönemlerinden Günümüze Türkiye'deki Gelir Dağılımının Genel Değerlendirmesi”, **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C.2, S.3.
- Sarı, M. (2004), “Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları”, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara.
- Saygılı, Ş., Cihan, C., Yurtoğlu, H. (2005), “Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003”, Devlet Planlama Teşkilatı, Yayın No: 2686.
- Schick, İ. C., Tonak, E. A. (1992), “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. İrvin Cemil Schick, E. Ahmet Tonak, Belge Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001), Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- Serdengeçti, S. (2002), “Şubat 2001 Krizi Üzerine Düşünceler: Merkez Bankası Bakış Açısından Çıkarılacak Dersler” Konulu Açılış Konuşması, **ODTÜ Konferansı**, Ankara.
- Seyidoğlu, H. (2003), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, 15. Baskı, İstanbul, Güzem Can Yayınları.
- Seyit, G. (2019), **Sınıf Savaşımı ve Ulusçuluk**, 1.Basım, Ankara, Nobel Yayınevi.

- Seyit, G. (2021), “Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun”, **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı.
- Smith, A. (2006), **Milletlerin Zenginliği**, Çev. Haldun Derin, Birinci Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sönmez, S. (2009), “Türkiye Ekonomisinde Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri,” Mütevellioğlu, **Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm**, Der. Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sunal, O., Sezgin Alp, Ö. (2015), “Türkiye’de Reel Asgari Ücretler ve Reel GSYH Değişimleri Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Enflasyon Oranına Endekslenmiş Bir Nominal Asgari Ücret Politikası”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C.70, S.1, s.111-129.
- Thomson, G. (1978), **Kapitalizm ve Sonrası Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü**, Birinci Baskı, İstanbul, Aydınlık Yayınları.
- Topuz, S., Dağdemir, Ö. (2016), “Ekonomik Büyüme ve Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Kuznets Ters-U Hipotezi’nin Geçerliliği”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C.11, S.3, s.115-130.
- Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2014), Temmuz 2015.
- Türkiye’de Cari İşlemler Açığı, Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Kalkınma Bakanlığı, Ankara, 2014.
- Ünsal, E. (2012), **Mikro İktisat**, 9.Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi.
- Ünsal, E. (2013), **Makro İktisat**, 10.Baskı, Ankara, İmaj Yayınevi.
- Yeldan, E. (2005), **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim, Büyüme**, 11.Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.

Yeldan, E. (2009), “İstihdamsız Büyüme, İstihdamsız Toparlanma”, Erişim:
http://www.bilkent.edu.tr/~yeldane/Yeldan225_19Agu09.pdf Erişim tarihi:
16.2.2021

Yiğit, M. ve Yiğit, A. G. (2018), “Yoksullaştıran Büyüme Hipotezinin Sınanması:
2003-2018 Türkiye Örneği”, Ed. K. Tüğen ve diğerleri, **İzmir**
International Congress on Economics and Administrative Sciences
(İZCEAS, 2018), Ankara, Detay Yayıncılık.

Yükseler, Z. (2020), “2020 Temmuz-Eylül Dönemi Büyümesini Etkileyen Unsurlar”,
Erişim: <https://zaferyukseler.academia.edu/research#papers> Erişim tarihi:
31.01.2021

Zubritski, Y., Mitropolski D., Kerov V. (1995), **Kapitalist Toplum**, Çev. Sevim Belli,
Sekizinci Baskı, Ankara, Sol Yayınları.

Wallerstein, I. (2012), **Tarihsel Kapitalizm**, Çev. Necmiye Alpay, Genişletilmiş 6.
Basım, İstanbul, Metis Yayınları.

Wallerstein, I. (2018), **Dünya Sistemleri Analizi Bir Giriş**, 3.Baskı, İstanbul, bgst
yayınları.

Williamson, J. (1990), “What Washington Means by Policy Reform”, Peterson Institute
for International Economics Speeches, Testimony, Papers, In: Edited by John
Williamson, Latin American Adjustment: How Much Has Happened?
Washington DC., Peterson Institute for International Economics Published
April 1990, November 2002, <http://www.iie.com/publications/papers/paper.cfm?ResearchID=486> (Erişim: 25.11.2020)

<https://tr.usembassy.gov/tr/education-culture-tr/outline-series-tr/>

The World Bank Data

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG?end=2019&start=1961&view=chart>

T.C. Resmî Gazete (Birinci Mükerrer), Sayı: 16880, G.25.1.1980.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 27260, G.16.6.2009.

T.C. Resmî Gazete, Sayı: 20249, G.11.8.1989.

TCMB, Para Politikası Raporu, 2005-I, 21 Nisan 2005

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/21795624-c288-4abe-9afd1e17f58c28cf/pprnisan2005.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-21795624-c288-4abe-9afd-1e17f58c28cf-m3fBate>

TCMB, “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”, Eski Rapor ve Çalışmalar,

(Tarih belirtilmemiş.) <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/daea59cb-6b14498f9b4a87e8aa58cbbe/program+%281%29.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-daea59cb-6b14-498f-9b4a-87e8aa58cbbe-m3fB7yW>

TCMB, Enflasyon Raporu 2018-III, 31 Temmuz 2018

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/9338c1f9-5862-4686-bb22-1858a6b0b35d/enftemmuz2018_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-9338c1f9-5862-4686-bb22-1858a6b0b35d-msSBEgv

TCMB, Enflasyon Raporu 2020-IV, 28 Ekim 2020

https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/cca35dc9-7d37-4419-a20d-f3948377f78e/enfekim2020_iv_tam.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-cca35dc9-7d37-4419-a20d-f3948377f78e-no9w7rI

Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-gumruk-birligi.tr.mfa>

ÖZET

Küreselleşme sürecinin özünü oluşturan neoliberalizm döneminde dünya ekonomilerinde büyüme oranları belirgin biçimde yükseliş göstermiş ancak iktisadi anlamda başarı gibi görünen bu sürecin öteki yüzünü, toplumsal sınıflar arasında artan eşitsizlik, makroekonomik göstergeler arasında kopan bağlar, artan dış bağımlılık biçimleri, belirginleşen kırılganlık göstergeleri ve içsel dinamiklere tamamen yabancılaşan büyüme süreçleri oluşturmuştur. Kapitalist anlamda gerçekleşen büyümenin karakterinin ve büyümenin toplumsal çıktılarının irdelenmesi, çalışmamızın özünü oluşturmaktadır. Çalışmamızda, sermaye hareketlerinin serbestleştiği dönemde, ekonomik büyümenin kaynakları, bölüşüm ilişkileri ve dış ticaret kuramsal araçlarını kullanarak dünya kapitalist sistemine çevre ekonomisi olarak eklemlenmiş olan Türkiye'nin büyüme öyküsü ele alınmıştır. Bu bağlamda, Türkiye ekonomisinin izlediği birikim modellerinin dönüşümleri ve gelişimleri incelenmiş, yapısal uyum programları doğrultusunda ülkenin küresel pazarla bütünleştiği ihracatçı birikim modeline geçmesiyle, 1980'li yıllarda başlayıp 1989'da tamamlanan süreç, çalışmamız için temel köşe taşı olarak belirlenmiştir. Türkiye gibi ihracat yapmak için büyük ölçüde ithalata bağımlı olan bir ülkede büyümenin getirdiği sonuçların makroekonomik göstergeler ve bölüşüm ilişkileri bakımından olumsuz sonuçlar doğurduğu gerçeği, yoksullaştıran büyüme olgusunun ele alınmasına neden olmuş, 1983-1984, 1987-1988, 1993-1994, 1998-1999, 2000-2001, 2007-2008, 2011-2012, 2013-2014 ve 2017-2019 dönemlerinde yoksullaştıran büyümenin varlığı saptanmıştır. Türkiye ekonomisinde sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle günümüze gelen kalıt, dış kaynaklara bağımlı ve yetersiz yurt içi tasarruf oranları altında kronik cari açıklarla var olan, bu açığı finanse edebilmek için sermaye girişlerine mahkum, sermaye birikimi oranı baskısı altında istikrarsız ve yapay bir büyümedir. Bölüşüm tarafında ise, hanehalklarının artan

borçluluğu ve artan tüketim oranları ile istihdam yaratmadan sağlanan büyüme, sınıfsal ayrışmanın ve büyümenin karakterine bir kez daha işaret etmektedir.

Anahtar sözcükler: Kapitalizm, Büyüme, Bölüşüm, Yoksullaştıran Büyüme.

ABSTRACT

During the period of neoliberalism, which constitutes the core of the globalization process, growth rates in world economies have increased significantly, but the other side of this process, which seems to be economic success, consists of increasing inequality between social classes, broken links between macroeconomic indicators, forms of increasing external dependency, indicators of vulnerability and growth processes completely alienated from internal dynamics. The essence of our work is to examine the characteristic of the growth in the capitalist sense and the societal outputs of the growth. In our study, growth story of Turkey, which was integrated into the world capitalist system as a peripheral economy by using the sources of the economic growth, distribution relations and the theoretical tools of foreign in the period of liberalization of capital movements, is examined. In this context, transformation and development of Turkey's accumulation model is examined, this process, which started in 1980s with transition to export-oriented economy model of the global market integration in line with structural adjustment programs and was completed in 1989, in line has been identified as the cornerstone of our study. In a country that is largely dependent on importing in order to export such as Turkey, the fact that the consequences of growth have negative consequences in terms of macroeconomic indicators and distribution relations has led to the discussion of the phenomenon of immiserizing growth, and the existence of immiserizing growth has been observed in the periods of 1983-1984, 1987-1988, 1993-1994, 1998-1999, 2000-2001, 2007-2008, 2011-2012, 2013-2014 and 2017-2019. Liberalization of capital movements in Turkey's economy has resulted in an unstable and artificial growth dependent on external resources and under the pressure of the capital accumulation rate with chronic current account deficits under insufficient domestic savings rates doomed to capital inflows to finance this deficit. On the division side, the

increasing indebtedness and consumption rates of households and jobless growth, point out to the characteristic of class segregation and the growth once again.

Key words: Capitalism, Growth, Distribution, Immiserizing Growth.

